

Brazilië
Gastheer klimaatop
investeert volop in olie

IN HET NIEUWS 6-7

Moerdijk
Het dorp dat
moet wijken
voor de industrie

IN HET NIEUWS 3

Overname
ABN Amro koopt
retailbroertje
NIBC

ECONOMIE 26-27

Bataclan
Tien jaar na
aanslag is er
behoefte aan
contact met
daders

BUITENLAND 18-19

DESINFORMATIE

EU-‘democratieschild’, werkt dat?

Brussel wil lidstaten met 'democratieschild' beter beschermen tegen desinformatie en buitenlandse inmenging.

Anouk Boone

BRUSSEL

Eindelijk is daar het Brusselse antwoord op de buitenlandse ondermijning vanuit (met name) Moskou: een ‘Europees democratieschild’. Woensdag presenteerde de Europese Commissie een plan dat de democratieën in haar lidstaten moet beschermen tegen democratische uitholling door ‘interne en externe druk’.

„Binnenkort is het vier jaar geleden dat Rusland de oorlog tegen Oekraïne begon, en nog langer geleden dat het zijn offensief op de EU opende met hybride aanvallen, informatie-manipulatie en inmenging. Om deze bedreigingen het hoofd te bieden, móeten we opstaan en ons vertrouwen in de democratie versterken”, sprak de Finse Henna Virkkunen, Eurocommissaris voor tech-soevereiniteit, veiligheid en democratie, woensdagmiddag in Brussel.

Buitenlandse inmenging – onder meer ten tijde van electorale processen – door nepnieuws te verspreiden op (sociale) media, al dan niet gegeneerd met AI, en de opkomst van vervalste websites, ondermijnen het vertrouwen in de democratie en versterken polarisatie onder burgers. En daar komt manipulatie van binnenuit – door autocraten zoals de Hongaarse premier Viktor Orbán of radicaal-rechtse PVV’ers – nog bij.

Volgens de Commissie is de belangrijkste missie van het nieuwe democratieschild „het versterken van het publieke vertrouwen in de democratie en in democratische instellingen”.

Nieuwe instelling

Om dat te beogen wordt een nieuwe EU-instelling opgericht: het Europees Centrum voor Democratische Veerkracht. In de strijd tegen gemanipuleerde informatie en nepnieuws, moeten lidstaten, kandidaat-lidsta-

ten en EU-instituten hun expertise bundelen. Een nieuw netwerk van onafhankelijke factcheckers moet daarbij helpen én moet het voor wetenschappers en journalisten makkelijker maken om geverifieerde informatie toegankelijk te maken voor onderzoek.

Ook moet er naast bestaande internetregelgeving (Digital Services Act) een crisisprotocol komen, zodat er sneller en kordater kan worden opgetreden tegen desinformatiecampagnes. Het centrum moet EU-landen ook helpen bij het starten van feitelijk correcte tegencampagnes na het signaleren van buitenlandse inmenging of binnenlandse manipulatie. Zo wordt er onder meer verwezen naar de recente verkiezingen in Roemenië en Moldavië, waarbij er sprake was van Russische inmenging op onder meer TikTok.

Eurocommissaris Virkkunen pleit daarom ook voor strengere Europese techregels. Door AI-gegeneerde con-

tent moet door grote internetplatforms als zodanig worden aangemerkt. Eenvoudig is dat niet: Brussel ligt constant in de clinch met (Amerikaanse) *big tech*-bedrijven over Europese online regelgeving en de inbreuk daarop. Het is niet uitzonderlijk dat de Amerikaanse president Donald Trump zijn misprijzen voor de ‘Europese regelzucht’ te kennen geeft.

Ook wil de Commissie onafhankelijke kwaliteitsmedia, die het ‘steeds moeilijker krijgen’, helpen door regels voor advertenties en fusies aan te passen. Maar het wordt géén verplichting, aangezien lidstaten zelf dominant zijn in het bepalen hoe nationale media zich organiseren.

Europarlementariërs juichen het initiatief van de Commissie om de democratie beter te beschermen toe.

Toch worden er woensdag vooral kritische noten gekraakt. „Dit voorstel heeft meer weg van een *democracy window* dan een schild”, aldus GroenLinks-PvdA Europarlementa-

riër Kim van Sparrentak. Van Sparrentak: „Om onze democratie te beschermen moet je ook durven optreden tegen de techbro-oligarchie die buitenlandse beïnvloeding mogelijk maakt. Zonder concrete actie heeft dit voorstel meer weg van een Europese WhatsApp-buurtpreventiegroep.”

Europarlementariër Helmut Brandstätter, coördinator op het Europees democratieschild-dossier voor de liberale Renew Europe fractie, valt haar bij. Hij verwijt de Commissie gebrek aan „vastberadenheid”. De Commissie lijkt wel te willen, maar stuit op externe en interne weerstand. Dat blijkt ook uit het initiatief om een aparte inlichtingendienst op te richten, waar vertrouwelijke informatie over de veiligheid van Europa moet worden gebundeld, zo meldde de Financial Times dinsdag. Nationale veiligheidsdiensten zijn daarvoor beducht: het ‘lekken’ van informatie is in Brussel te vaak aan de orde van de dag.

Advertenties

GEERTJANJANSEN.NL

IN DE STIJL VAN...

ZA 15 & ZO 16 NOVEMBER
ZA 22 & ZO 23 NOVEMBER
11.00 - 17.00 uur
KASTEEL BEVERWEERD

VAN GOGH
EN DE
ROULINS

Eindelijk weer samen

Nu te zien t/m
11.01.2026

Van Gogh Museum
Amsterdam

VAN GOGH
EN DE
ROULINS

Eindelijk weer samen

Nu te zien t/m
11.01.2026

Van Gogh Museum
Amsterdam

NIEUWSBRIEVEN De hele dag op de hoogte nrc.nl/nieuwsbrieven/actueel	REDACTIE redactie@nrc.nl nrc.nl/overons
Deze uitgave komt voort uit Algemeen Handelsblad (1828) en Nieuwe Rotterdamse Courant (1844)	PRIJS €4,60 Jaargang 56 no. 38 BELGIË € 5,60
ABONNEMENTSVRAGEN ga voor meer informatie naar nrc.nl/service	8 710404 000484

IN HET LAND
IJMUIDEN

FREEK SCHRAVESANDE

Vlaggengedoe

Nou je het zegt...” Verbaasd kijkt een voorbijganger op Plein 1945 naar het gaatje in de grond, pal voor het gemeentehuis in IJmuiden. Daaruit steekt normaal gesproken een vlaggenmast met wapperend blauw-geel. Al sinds 2022, toen de gemeenteraad unaniem besloot de Oekraïense vlag te hïjsen zolang de oorlog duurt.

Maar de vlag mét mast is verdwenen. Terwijl op hetzelfde plein sinds vorige week wel de Nederlandse driekleur hangt. Aan een net iets langere mast.

Ik vraag het na bij de balie van het gemeentehuis. „Hmmm... Ze zouden er allebei moeten hangen. Ik hoop op niks geks, want tegenwoordig...”

De „vlaggensaga”, zoals gedoopt in lokale media, slaapt in IJmuiden al een tijdje voort. Ze begon na de extreemrechtse protesten op 20 september op het Malieveld in Den Haag, toen in het hele land burgers uit nationalisme de Nederlandse vlag hesen. Dat mag. Vrijheid van meningsuiting. Op privéterrein, zoals uit het raam. Maar in IJmuiden is er nog een véél betere plek voor vlagvertoon: het voormalig spoorviaduct aan het Pontplein. Dé entree van de stad.

Naar goed gebruik hangen IJmuidenaren hier, boven de drukke verkeersader richting het centrum, al vele jaren spandoeken met felicitaties en herdenkingen. ‘Van harte Mike!’ ‘Nienke 50 jaar!’ ‘RIP Patrick’. Tientallen, naast elkaar, vastgemaakt aan de reling met tiewraps. Maar niet altijd tot vreugde van het stadsbestuur, want er verschijnen soms provocerende teksten. ‘Eigen volk eerst.’ ‘I love ZWART Piet.’ Zulke spandoeken worden door de gemeentebóas’ verwijderd.

En dat gebeurde ook met de Nederlandse vlaggen die er laatste weken veelvuldig hingen. Waarna ze weer opnieuw werden opgehangen. Een kat-en-muis-spel dat leidde tot agressie richting de boa’s en onrust onder bewoners, en in de slipstream van dat alles riep een FvD-raadslid ook op om de Nederlandse vlag te hïjsen op Plein 1945, zeshonderd meter verderop, en de Oekraïense vlag te verwijderen.

Sinds vorige week heeft de gemeente inderdaad, om de gemoe-deren te bedaren, de Nederlandse vlag gehesen op Plein 1945. Náást de Oekraïense, was het idee. Alleen...

Ik bel de gemeentewoordvoerder. „Zaterdagochtend kwamen onze bodes erachter dat de mast met de Oekraïense vlag eruit was getrokken. We plaatsen hem vandaag nog terug.” Dat de mast eruit lag, is voor het eerst. De Oekraïense vlag, vertelt ze, verdwijnt wel vaker. „We hebben een voorraadje liggen.”

De Oekraïense vlag, vertelt ze, verdwijnt wel vaker. ‘We hebben een voorraadje liggen’

Vlaggengedoe. De Oekraïense Zanna, staand in het halletje van een voormalig notaris-kantoor, kan er weinig mee. Ik bel de hier aan omdat ik benieuwd was wie er woont in het enige gebouw dat uitkijkt pal op de span- doekenparade van het befaamde viaduct, dat nog altijd vol hangt met Nederlandse vlaggen.

Het blijkt een opvang voor Oekraïense gezinnen.

„Kom maar binnen hoor.” Zanna verblijft er sinds een jaar, vertelt ze in gebroken Engels. Ze is gevlucht uit Zaporizja samen met haar dochter. „Vijftig kilometer van het front.” Ze pakt haar telefoon erbij. „Zal ik mijn stad laten zien?”

Alle foto’s op haar Telegram-account zijn van raketinslagen, brand, ingestorte gebouwen en do- de mensen. „Dit is mijn flat: alle ra- men en deuren eruit. Maar hier” – wijzend naar boven – „woont ook een gezin uit Mariopol. Hun hele huis is plat.”

En ach ja, die vlaggen. Ze vindt het fijn dat de mensen in IJmuiden aardig zijn. En belangrijker nog: het is hier veilig. „Ik onze vlag. Jul- lie jullie vlag. Ieder z’n vlag. It’s normal.”

ZEDENZAAK

Trump wist van daden Epstein, blijkt uit mails die Democraten vrijgeven

In een e-mail uit 2011 schrijft Epstein aan zijn *partner in crime* Ghislaine Maxwell dat Trump uren in zijn huis verbleef met een van zijn slachtoffers.

AMSTERDAM

De Amerikaanse president Donald Trump wist van meer daden van de overleden zedendelinquent Jeffrey Epstein dan hij tot nu toe heeft erkend. Dat schrijven internationale media waaronder *The New York Times* woensdag op basis van e-mails die zijn vrijgegeven door Democraten uit het Huis van Afgevaardigden. Ook zou Trump uren in het huis van Epstein hebben doorgebracht met een van Epsteins slachtoffers.

„Hoe meer Donald Trump de Epstein-files probeert te laten verdwijnen, hoe meer wij ontdekken”, zegt Democraat Robert Garcia, die onderzoek doet naar de zaak-Epstein. „De- ze e-mails roepen grote vragen op over wat het Witte Huis achterhoudt over de aard van de re-

latie tussen Epstein en de president.”

In een van de e-mails schrijft Epstein aan zijn eveneens veroordeelde handlanger Ghislaine Maxwell dat Trump uren in zijn huis verbleef met een van zijn slachtoffers. „Hij is nog nooit genoemd”, schrijft Epstein in het bericht uit 2011.

In een andere correspondentie, uit 2015, wordt Epstein door schrijver en onderzoeks-journalist Michael Wolff getipt dat CNN van plan was Trump te vragen naar zijn relatie met Epstein. Daarop bespreken Epstein en Wolff mogelijke antwoorden die Trump zou kunnen geven. Wolff schreef twee geruchtmakende boeken over het eerste presidentschap van Trump.

Ooit bevriend

Tot dusver heeft Trump altijd volgehouden niets te weten van de misdaden van Epstein. Volgens de president was hij ooit bevriend met Epstein, maar eindigde dat, waarschijnlijk na een ruzie over een vastgoeddeal.

Trump heeft nog niet gereageerd op deze e-mails die nu zijn vrijgegeven door de Democra-ten die onderzoek doen naar de zaak-Epstein. (NRC)

CONCERTGEBOUW

Voorzanger Israëlish leger toch welkom na compromis

AMSTERDAM

Het chanoekaconcert op 14 december in het Concertgebouw in Amsterdam gaat toch door. Het Concertgebouw en Stichting Chanukah Concert waren het oneens over de vraag of cantor (voorzanger) Shai Abramson, die ook voor het Israëlish leger werkt, mee mocht doen. Het Concertgebouw en de stichting hebben daarover nu een compromis gesloten.

In een gezamenlijke verklaring melden de stichting en het theater woensdag dat ‘s mid- dags een Chanoekaconcert „voor iedereen, jong en oud” plaatsvindt, zonder Abramson. ‘s Avonds vinden vervolgens twee besloten con- certen met Abramson plaats. „De opbrengst van deze verhuur zal Het Concertgebouw do- neren aan een goed doel dat de sociale cohesie in de stad bevordert.”

Aanvankelijk had het Concertgebouw het

chanoekaconcert geannuleerd, omdat Abramson ook de cantor is bij plechtigheden van het Israëlish leger, dat „actief betrokken is bij een controversiële oorlog”. De stichting weigerde hem te vervangen. Daarna dreigde de kwestie uit te monden in een rechtszaak. Maar dat, staat in de verklaring, zou voor niemand goed zijn. „Niet voor Het Concertgebouw, niet voor de Stichting en zeker niet voor de stad Amsterdam.” De organisaties zijn het erover eens dat de „toenemende spanning” over het onderwerp een halt toegeeroepen moet worden.

Wel blijft het Concertgebouw van mening dat Abramson in principe niet kan optreden in het Concertgebouw, „vanwege zijn symboli- sche rol bij het IDF, dat betrokken is bij een oorlog die onze samenleving verdeelt”. En „de Stichting Chanukah Concert blijft vasthouden aan zijn komst, vanwege zijn stem en zijn rol als religieus voorganger, die voor velen een diepe spirituele betekenis hebben”. (NRC)

REPORTAGE INDUSTRIEBELEID

Moerdijk, het dorp dat plaats moet maken voor industrie. ‘Dit gooit alles in duigen’

Er was hoop dat het dorp gered kon worden, maar nu moet Moerdijk toch tegen de vlakke.

Hans Steketee

MOERDIJK

Laat je horen voor de toekomst van ons dorp!” Nog maar kort geleden kregen de 1.130 inwoners van het West-Brabantse Moerdijk een oproep tot meedenken, zodat hun dorp „een fijne plek om te zijn” kon blijven. „Laatste kans” voordat de „visie leefbaarheid” wordt gepresenteerd, stond erbij.

Het was inderdaad een laatste kans. Als de overheid haar zin krijgt, is het met de leefbaarheid in Moerdijk binnen tien jaar gedaan. Het dorp moet mogelijk volledig tegen de vlakke voor onder meer de bouw van een reusachtig knooppunt in het landelijke energienet.

De vraag om „de verantwoorde-lijkheid [te] nemen voor de nationale opgave” van de energietransitie be-tekent „een enorm offer van onze inwoners”, zei burgemeester Aart-Jan Moerkerke (VVD) dinsdag tijdens een bewogen informatieavond. Hij noemde het de „moeilijkste beslis- sing” van zijn burgemeesterschap.

De levensvatbaarheid van Moer- dijk, ingeklemd tussen een uitputtend haven- en industriegebied met hon- derden, deels risicovolle bedrijven, tweesnelwegen en het Hollands Diep, staat al twintig jaar ter discussie.

Daar komt nu Powerpoort bij: een nieuw ‘aanlandingsstation’ voor stroom van windparken op zee plus een nieuw aan te leggen hoogspan- ningsstation. Moerdijk is één van vier Nederlandse industriegebieden die volgens de jongste Ontwerpnota Ruimte een speerpunt van de ener- gietransitie moeten vormen.

Daarvoor is nog eens 700 hectare nodig. Die waren ook ten zuidoosten van het dorp Moerdijk te vinden, maar dat zou dan drie van de elf woonkernen in de gemeente bedre- gen, die behalve het dorp Moerdijk ook Zevenbergen en Willemstad om- vat. Daarom is ervoor gekozen de pijn op één plek te leggen.

Te koop

„Het nieuws is ingeslagen als een bom, ik heb er niet van geslapen”, zegt Trees Schoonen, die nog hoopte dat de keuze op het andere gebied zou vallen. „Ik ben 79, hier geboren en getogen, en nu moet ik de laatste jaren van mijn leven ergens anders heen. Jonge mensen hebben die kracht nog, ik niet meer.”

Is Moerdijk nog een florierend dorp? Het enige café, De Put, onder- aan de dijk bij de haven, is gesloten. Er is nog één supermarktje, de bloe- mist is weg en aan tientallen gevels hangt een bord met ‘Te koop’. De ka- tholieke kerk is gesloopt en in de gere- formeerde zittingen woningen. Wel zijn er nog twee kappers, een nieuw sport- schooltje en basisschool De Klaver- hoek met een stabiel aantal van zestig leerlingen. Er is een voetbal- en een

Boven een straat in Moerdijk. Linksonder de begraafplaats, die ook moet wijken. Rechtszonder restanten van de Sint-Stefanuskerk. FOTO’S WALTER HERFST

tennisvereniging. Er is een autobes- drijf en een visgroothandel en een va- kantiepark met verwarmd buitenbad.

Bij velen was het idee dat hun dorp zou kunnen verdwijnen de la-aste jaren juist wat weggezaakt. Onder meer door de zogeheten ‘Moerdijkre- geling’: een garantie aan inwoners dat ze 95 procent van de getaxeerde waarde van hun huis zouden krijgen als ze het niet zouden kunnen ver- kopen. Dat was een stimulans om niet uit Moerdijk te vertrekken, en zelfs om er te komen wonen. En voor nieuwbouw. Aan de Steenweg, de ‘hoofdstraat’, staan een paar gloed- nieuwe bejaardenwoningen die op 1 december worden opgeleverd.

„Vóór de garantieregeling was Moerdijk een financiële gevangenis”, zegt Peter Stehouwer, fractieleider van Burger Belangen Moerdijk/BBB Bondgenoot in de gemeenteraad. „Toen kon je niet weg, nu móét je.” Donderdag vergadert de raad over het B en W-voorstel. „Het is triest, maar ik vermoed dat het onafwendbaar is, het is opgelegd vanuit het Rijk”, zegt Stehouwer. Volgens hem hebben in- woners nu meer te winnen bij goede

zei Danny Dingemanse, als wethou- der voor Powerport verantwoorde- lijk, woensdag tegen Radio 1. „Om mensen een toekomstperspectief te geven is een ruimhartige schadeloos- stelling nodig.” Dat betekent dan wel meer dan alleen de ‘Moerdijkregeling’ voor koophuizen, maar een compen- satie voor onteigening, die ook huur- ders, bedrijven en boeren aangaat.

Opbouwen

„Dit gooit alles in duigen”, zegt Jaco Koman, eigenaar van de visgroothan- del. „Je bent iets aan het opbouwen, moet investeren, kun je daarmee doorgaan? Het gaat je kinderen aan.”

Dat zegt ook Kees Tolenaars, wiens dochter het familiebedrijf, buurtsupermarkt Het Winkelmandje, moet overnemen en voor investerin- gen staat zoals een nieuwe koelcel. „Het begint nu pas door te dringen en ik heb alleen maar meer vragen.”

Eén zo’n vraag die veel Moerdij- kers bezig houdt: wat gebeurt er met de doden? Het dorp heeft een katho- lieke begraafplaats in het oosten en een protestantse in het westen. Op de protestantse liggen de doden onder

bomen in herfststooi. Niet allemaal meer, trouwens; tussen de grafste- nen staat ook een monument voor de achtien mensen die de stormvloed van 1953 hier uit hun graf heeft ge- spoeld en die nooit zijn teruggevon- den. Psalm 103 erbij: „Men kent zelfs hun laatste standplaats niet meer.” „Daar liggen ook mijn vader en mijn moeder begraven, dat is nog maar vijf jaar geleden”, zegt Tole- naars met tranen in de ogen. „De gra- ven nemen we mee, kregen we op de informatiebijeenkomst te horen. Maar waarheen dan?”

Een dorp van de kaart vegen, het is vaker gebeurd: Blankenburg en Nieu- wesluis in de Europoort, onder start- banen van Schiphol, voor de Eems- haven in Groningen. Over tien jaar Moerdijk, of eerder, want Powerport heeft haast. En dat verdwijnen gaat over meer dan bakstenen en geld, zegt Trees Schoonen. „Ik heb mijn gymclubje en ik wandel elke dag hier naar het strandje met vriendinnen. Toen ik een hartoperatie had onder- gaan kwamen ze elke dag vragen hoe het ging. Dat weefsel valt helemaal uit elkaar als we moeten verkassen.”

Een Starship van SpaceX explodeert na de lancering vanaf Starbase, in Texas, op 20 april 2023. FOTO JONATHAN NEWTON/ GETTY IMAGES

Bruno van Wayenburg
AMSTERDAM

Het was nogal een ommekeer, de nominatie vorige week van Jared Isaacman voor de positie van NASA-directeur. In mei dit jaar trok president Donald Trump de kandidatuur van de zakenman-piloot-ruimte-reiziger in, ten gunste van de reality-showster Sean Duffy. De reden: donaties van Isaacman aan de Democratische Partij.

Maar nu is Isaacman terug. De miljardair, die fortuin maakte met een online betaaldienst en het straaljager-verhuurbedrijf Draken International, reisde op eigen kosten al twee keer naar een baan om de aarde. Vorige week werd hij weer naar voren geschoven als de kandidaat-bestuurder die NASA aan een bemenste maanlanding moet helpen vóór het eind van Trumps tweede termijn, en vooral vóór China.

Het Chinese ruimtevaartagentschap CASC werkt al jaren gestaag aan zijn maanprogramma. Na de eerste Chinees in de ruimte, straaljagerpiloot Yang Liwei in 2003, bouwde China zijn ruimtevaartkennis en -ervaring uit met een reeks steeds ambitieuzere maanmissies, terwijl ook nog het ruimtestation Tiangong in elkaar werd gezet. In 2023 kondigde China aan in 2030 Chinezen op het maanoppervlak neer te zetten. Een test van maanraket Lange Mars 10 die gepland stond voor 2027, is zelfs een jaar naar voren gehaald.

De Chinese mars naar de maan staat in contrast met het vertraagde en nogal veranderlijke Artemis-maanprogramma van NASA. Dat werd in 2017 aangekondigd en moest in 2024 leiden tot Amerikaanse ‘boots on the moon’, ruim een halve eeuw na het Apollo-programma.

Een hoofdrol was weggelegd voor SpaceX van Elon Musk. Na het succes van de deels herbruikbare Falcon 9-raket werkt SpaceX aan zijn gigantische Starship, een ruim 100 meter hoge, volledig herbruik-

bare tweetrapsraket. NASA bestelde een aparte HLS-variant (Human Landing System), waarvan de tweede trap rechtstondig op de maan kan landen en ook weer kan opstijgen, met astronauten aan boord.

Het ruimtevaartbedrijf Blue Origin van Amazon-oprichter Jeff Bezos kreeg in 2023 een contract voor het ontwikkelen van een maanlander voor vracht.

Vertraging

Maar de ontwikkeling van Starship liep vertraging op. De eerste negen testvluchten liepen uit op explosies of op hooguit gedeeltelijk succes. En hoewel Musks test-explodeer-herhaal-aanpak SpaceX in het verleden ver gebracht heeft, en testvluchten in augustus en oktober vrijwel vlekkeloos verliepen, gelooft niemand meer dat de HLS-variant in 2027 klaar zal zijn.

De Artemis-logistiek vereist bovendien dat HLS na de lancering in een baan om de aarde weer volgetankt wordt door minstens tien Starships van een aparte, nog te ontwikkelen, tanker-variant. Het overpompen van ultrakoude vloeibare zuurstof en methaan in de ruimte is nog nooit vertoond.

Intussen maakte de gigantische SLS-raket, door NASA zelf ontwikkeld voor ruim 93 miljard dollar, zijn maandebut in 2022. Vlucht Artemis I was een rondje om de maan, zonder landing en zonder astronauten in de Orion-capsule. Artemis II, een rondje rond de maan met aan boord drie Amerikanen en een Canadees, staat gepland voor februari 2026.

Voor Artemis III, de maanlanding, moet de SLS-raket vier astronauten in hun Orion-capsule in een baan om de maan afleveren. Vervolgens moeten twee van hen overstappen op de eerder gelanceerde, volgetankte, en aangekoppelde HLS-maanlander, die ze dan naar het maanoppervlak brengt (en ook weer terug).

Tegen die tijd zijn de Chinezen daar dan al lang, waarschuwden voormalige NASA-directeuren Jim Bridenstine en Charlie

Bolden op een conferentie in september. „Tenzij er iets verandert, is het zeer onwaarschijnlijk dat de VS China’s plannen voor de maanlanding zal verslaan”, zei Bridenstine.

De zelf uitgeroepen maanrace met China is niet alleen een prestigekwestie voor het land en zijn president. Zowel China als de VS zien het vestigen van een permanente, bemenste aanwezigheid op de maan als een strategische stap.

„We gaan de Chinezen verslaan in de race naar de maan”, stelde interim-direc-

De maanrace met China draait niet alleen om prestige

De Artemis I SLS-raket en Orion-capsule staan in Florida klaar voor een testvlucht, juni 2022. FOTO NASA/CORY HUSTON

teur Duffy terwijl hij zich boos maakte over de „schaduw” die zijn voorgangers op NASA wierpen. Eind oktober kondigde Duffy aan het contract open te breken, en andere commerciële partijen ook een kans te geven, maar wat daarmee precies wordt bedoeld is onduidelijk.

Wel werkt Blue Origin al aan plannen om de bestelde vrachtmalanlander om te bouwen naar een bemenste versie, meldde de Amerikaanse tech-website Ars Technica begin oktober. Maar of dat snel genoeg kan, is zeer de vraag.

Zware bezuinigingen op NASA

Daarbij komt nog dat opdrachtgever NASA in de touwen hangt na zware aangekondigde bezuinigingen, ontslagrondes waarbij bijna een kwart van de 18.000 werknemers vertrokken of nog zullen vertrekken, sluiting van meerdere onderzoekscentra en de shutdown van de federale overheid. „Amerika is een stuk grilliger geworden, en dat geldt ook voor de ruimtevaart”, zegt Daniël van Beekhuizen, lid van de programmaraad voor onder andere bemenste ruimtevaart namens de Nederlandse ruimtevaartagentschap NSO. „Vroeger stonden afspraken met NASA gewoon vast. Nu wordt er soms teruggekomen op getekende overeenkomsten.”

Onmisbaar onderdeel van de Orion-capsule is de European Service Module (ESM), een in Europa gebouwde module die voortstuwing, stroom en andere ondersteuning levert. Inmiddels zijn zes ESM’s geleverd of in aanbouw, maar wat daarna komt, is onduidelijk, zegt Van Beekhuizen. Ook levert de Europese ruimtevaartorganisatie ESA modules van het Lunar Gateway-ruimtestation, een soort tussenstation dat in een baan om de maan zou moeten.

Van Beekhuizen: „Totdat de nieuwe lijn in de VS duidelijk is, zullen er over Artemis geen grote besluiten genomen worden. En dat zal pas zijn als de nieuwe directeur Isaacman echt aangesteld is.”

Advertentie

Kijk n eens!

Verkooptentoonstelling

van schilderijen, aquarellen en beelden uit de 18e t/m 21e eeuw

22 november t/m 20 december 2025

Dinsdag t/m zaterdag van 11-17 uur

Openingsborrel 21 november 15-19 uur

Open zondag 30 november

Kom kijken, kijken en misschien wel kopen

SIMONIS & BUUNK
een keur aan kunst

Notaris Fischerstraat 27 en 30
6711 BD Ede Tel. 0318 652888
www.simonisbuunk.nl

Gastheer van klimaattop is niet vies van fossiel

REPORTAGE OLIEWINNING AMAZONE

De Braziliaanse president Lula pronkt tijdens de klimaattop met de duurzaamheidsagenda en bescherming van de Amazone, maar investeert ondertussen nog volop in oliewinning. Milieuorganisaties en bewoners maken zich zorgen. Inheemsen bestormden dinsdag het conferentiecentrum van de klimaattop.

Door droogte als gevolg van klimaatverandering staat de rivier bij **Coari** erg laag (links). Rechts de gastertinal van **Petrobras** in Coari. VIDEO STILL ERLAN SLEUR

Nina Jurna
URUCU

Bijna dagelijks wordt Maria de Nazaré opgeschrikt door de zware vrachtschepen die langs haar drijvende huisje op de Urucu-rivier varen. Het harde geluid van ronkende motoren verstoort ruw de stilte als ze pannen wast in de rivier. „De schepen laten een spoor van lawaai en rotzooi achter”, klaagt ze terwijl ze de afwas in een emmer zet. „Soms varen ze zo hard langs dat onze bootjes tegen elkaar aan botsen door de golven en beschadigd raken.” Chapada de São Francisco, een kleine nederzetting van negen families, vormt samen met tientallen andere omliggende dorpjes een hechte gemeenschap van zogeheten *ribeirinhos*, rivierbewoners en inheemsen. Al generaties lang wonen ze hier en leven ze van visvangst, jacht en ruilhandel.

De ontdekking van grote oliereserves in dit gebied, eind jaren tachtig, en de daaropvolgende komst van het nationale olieconcern Petrobras om dit 'zwarte goud' uit de grond te halen, heeft het leven hier in het regenwoud drastisch veranderd. In dit zogeheten Solimões-bekken – goed voor 40.000 vaten olie en 11 miljoen kubieke meter gas per dag – ligt het grootste *onshore* aardgasbekken en het vierde grootste oliebekken van Brazilië.

Rondom de olievelden, zo'n zeshonderd kilometer ten noorden van Manaus in de deelstaat Amazonas, bouwde Petrobras aan de Urucu-rivier een installatie waar het gas en olie wordt gewonnen. In eerste instantie werd het met schepen

naar de olieterminal rondom het dichtstbijzijnde stadje Coari verscheept, maar sinds enkele jaren is er een uitgebreid netwerk van pijpleidingen geïnstalleerd en wordt het voornamelijk ondergronds naar de terminal getransporteerd.

Roze Amazonedolfijnen

Milieuorganisaties maken zich grote zorgen over de olieontwikkelingen in de Amazone. „De regering van president Lula zegt steeds dat ze juist inzetten op groene energie en ze pronken met de duurzaamheidsagenda en het beschermen van de Amazone. Ondertussen wordt er nog volop geïnvesteerd in oliewinning”, zegt Nonato Carvalho, verbonden aan milieuorganisatie Redes das Aguas de Coari. Behendig bestuurt hij een speedboot over de brede Lago Coari. Hij

Het Solimões-bekken

laat de boot dobberen voor de enorme olieterminal die met witte tanks en flinke rookwolken een pijnlijk contrast vormt met het immense regenwoud, bijzondere vogels en de beschermde roze Amazonedolfijnen die in de rivier op vissen jagen.

Recentelijk kreeg Petrobras toestemming om in een nog groter gebied, in het uiterste noorden van de Amazone in de deelstaat Amapá met proefboringen te beginnen. De olie in dit zogeheten Foz do Amazonas ligt 175 kilometer uit de kust en 500 kilometer van de monding van de Amazone-rivier. In hetzelfde gebied in buurlanden Guyana en Suriname zijn al eerder grote olievondsten gedaan. Brazilië denkt circa 10 miljard barrels olie uit Foz do Amazonas te kunnen halen en hierdoor de komende jaren van de negen-olieproductent ter wereld, uit te groeien tot de vierde olieproductent ter wereld.

Lula zegt het geld dat Brazilië met de olie kan verdienen te willen investeren in de economie en strijd tegen armoede, maar ook in een groene agenda waarmee ook internationaal vaart gemaakt kan worden, zei hij rondom de opening van de COP30. „Er moet een roadmap komen hoe we als wereld stoppen om afhankelijk te blijven van fossiele brandstoffen en we moeten stoppen met ontbossing”, aldus Lula.

Bijna een maand voor de start van COP30 kreeg Petrobras van nationale milieuaakhond Ibama toestemming om in Foz do Amazonas van start te gaan, terwijl dit eerder juist was afgekeurd vanwege de milieuproblematiek en kwetsbaarheid van het gebied. Dat leidt deze week bij de klimaattop tot felle demonstraties. De invloedrijke inheemse leider Raoni heeft felle kritiek op Lula en riep op oliewinning in de Amazone stop te zetten.

De leidingen voor olie en gas lopen onder ons, we leven als het ware in een risicogebied

José Silva Santos
Leider nederzetting

Dinsdag, op de tweede dag van de grote VN-klimaattop, bestormden woedende inheemsen het vergadercentrum.

Wel de lasten, niet de lusten

In Urucu, waar inmiddels al drie decennia aan oliewinning wordt gedaan, ervaren de bewoners vooral de lasten en niet de lusten van de aanwezigheid van de Braziliaanse multinational. „De leidingen voor olie en gas lopen onder ons gebied, we leven als het ware in een risicogebied en op een tijdbom”, zegt Josué Silva Santos (51). Niet zo lang geleden werd hij benoemd tot nieuwe *cacique*, leider van de nederzetting, hij wil de gemeenschappen verenigen om met Petrobras om tafel te gaan.

„Toen ze hier begonnen, dertig jaar geleden, was er nog weinig bekend en waren we minder bewust van de impact van oliewinning. Nu ervaren we aan den lijve wat het betekent en zien we het ook. Vissen die uitsterven, het gevaar dat we lopen door hier te wonen. En de daarnaar toenemende droogte in de Amazone. Fossiele brandstoffen dragen bij aan de klimaatverandering, maar wij zijn de dupe”, zegt hij. Vorig jaar was de droogte zo erg dat ze met moeite nog met hun bootjes konden varen. „De rivier is onze snelweg, en we bleven constant vastzitten omdat het water zo laag stond. Normaal varen we binnen een dag naar de dichtstbijzijnde stad Coari, nu deden we er drie dagen over”, zegt Silva Santos uitgelaten.

In het bos achter de naastgelegen nederzetting *Novo Esperança* (Nieuwe Hoop) - twee huisjes en een kerk - kapt bewoner Marinho Silva Santos met een houwer een dichtbegroeid bospad open. Een zwarte vogelspin met grote harige poten vlucht vliegensvlug een hol in, onder een boom.

Na een half uur lopen door de jungle verijst een grote zilverkleurige pijpleiding midden in een stuk gekapt bos, met ernaast een reeks waarschuwborden. „Soms landt hier een helikopter met werknemers van Petrobras om de leidingen te inspecteren. Achteraf horen we dan dat er een lekkage was geconstateerd. Maar er is nooit rechtstreeks contact tussen ons en Petrobras”, zegt Silva Santos.

Geen vergoeding

Ondersteuning voor de gemeenschap, bijvoorbeeld een vorm van vergoeding voor de vele rijkdommen die uit hun leefgebied worden gehaald en het aantasten van de omgeving, is er niet. „De olie en het gas lopen letterlijk onder ons gebied, maar voor ons, hier zo afgelegen, is brandstof veel duurder dan in de stad”, zegt Marinho Silva Santos. „Wat voor moeite kost het zo'n groot oliebedrijf om ons af en toe wat liters brandstof te schenken? Weet je hoeveel ons dat zou helpen!”, roept hij uit.

Petrobras wil NRC, na herhaalde mails, niet te woord staan over hun olieactiviteiten in de Amazone. Het bedrijf mailt wel een reeks persberichten waaruit op te maken is hoe het concern zich naar eigen zeggen aan alle milieuregels houdt en in de Amazone verschillende herbeplantingsprojecten heeft opgezet, om schade te beperken.

„We beseffen pas de laatste tijd dat veel zaken niet kloppen, omdat er nu zoveel in het nieuws is over oliewinning in de Amazone. Nu pas durven we meer van ons te laten horen”, zegt Maria Araújo (64) die al 33 jaar in het gebied woont. Haar dorpje ligt ongeveer een kwartier varen van de olieterminal en iedere zes

maanden komt er een medewerker van Petrobras langs met een document dat de bewoners dan moeten tekenen. „Daarin staan regels opgesteld waar we ons nu jaren aan houden. We mogen bijvoorbeeld niet overal planten in ons gebied.”

Veel rivierbewoners maken hun akkers schoon door het af te branden en daarna nieuwe gewassen te zaaien. Omdat Petrobras brandgevaar vreest, zo dicht bij de terminal, mogen de bewoners hier niet meer buiten hun leefgebied planten. „We kunnen dus veel minder verbouwen en moeten meer voedsel kopen, terwijl wij eigenlijk zelfvoorzienend leven”, zegt Maria Araújo.

Haar jongste zoon woonde jaren in de stad en keerde onlangs terug. „Hij zei: waarom tekenen jullie dat nog? Laat het oliebedrijf eerst wat meer voor de ge-

meenschappen hier doen,” vertelt ze. Sindsdien tekenen de bewoners geen documenten meer en hopen ze op een gesprek met Petrobras.

Gouden tijden

Niet overal klinkt kritiek op de oliewinning in de Amazone. In het stadje Coari (80.000 inwoners) bijvoorbeeld was aan begin van het millennium een ware 'olieboom'. Veel arbeiders vonden werk op de olieterminal of bij de oliehaven. De vrachtschepen voeren eerst langs Coari en dan bepak met allerlei producten richting de olievelden.

Voor het ondernemerskoppel José en Maria Martins met een groot warenhuis in het centrum van Coari waren dat de gouden tijden. „Er werd veel geld verdiend hier. Mensen klommen op uit de

Coari beleefde aan het begin van de eeuw een ware 'olieboom'. Nu loopt de productie terug.

armoede en gingen luxe artikelen kopen. Daar profiteerden wij weer van. We waren toen een van de weinigen met een warenhuis en deden goede zaken”, zegt José Martins.

Hoewel Coari nog steeds een van de rijkste stadjes uit de regio is, loopt de olieproductie hier terug, en heeft Petrobras nu dus zijn zinnen gezet op de grote reserves in Foz do Amazonas. „Het zou goed zijn als er dan ook werknemers uit die regio aan werk worden geholpen en de bevolking er iets aan heeft” zegt Maria de Nazaré terwijl ze de blinkende pannen netjes op een rij in haar huisje aan de rivier zet. Dat Brazilië economisch kan groeien vindt ze belangrijk. „Zolang bewoners en de natuur maar geen slachtoffer worden.”

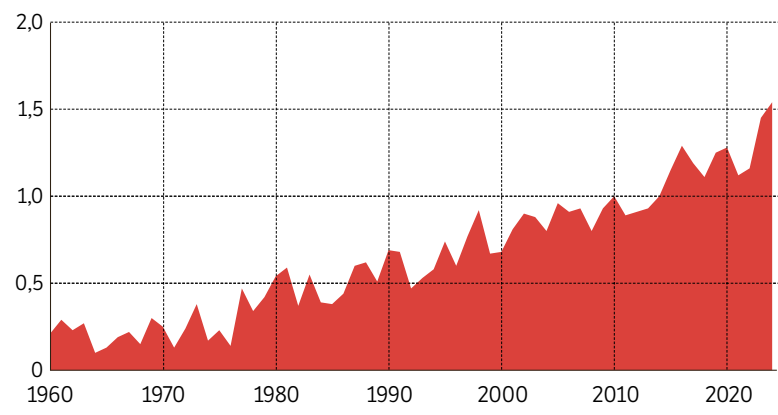
Maria de Nazaré woont aan de Urucu-rivier waarover de vrachtschepen naar de olieterminal varen. FOTO ERLAN SLEUR

José Silva Santos in Chapada Rio Urucu wil de gemeenschappen verenigen om met Petrobras om tafel te gaan. FOTO ERLAN SLEUR

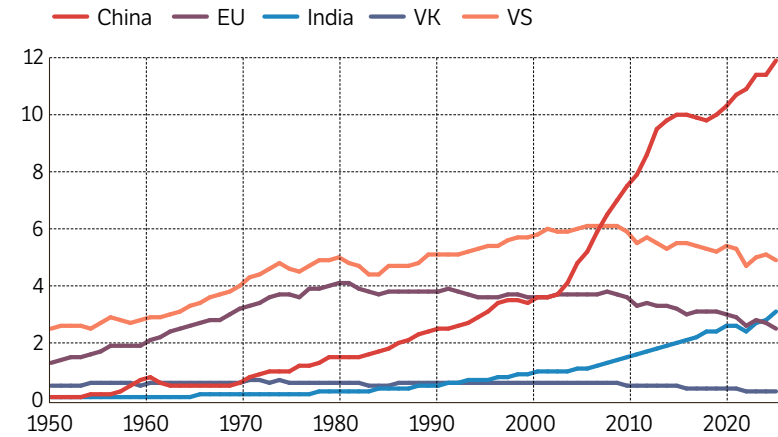
Opwarming stijgt tot boven 1,5 graad

Afwijking van de gemiddelde wereldtemperatuur*, in °C

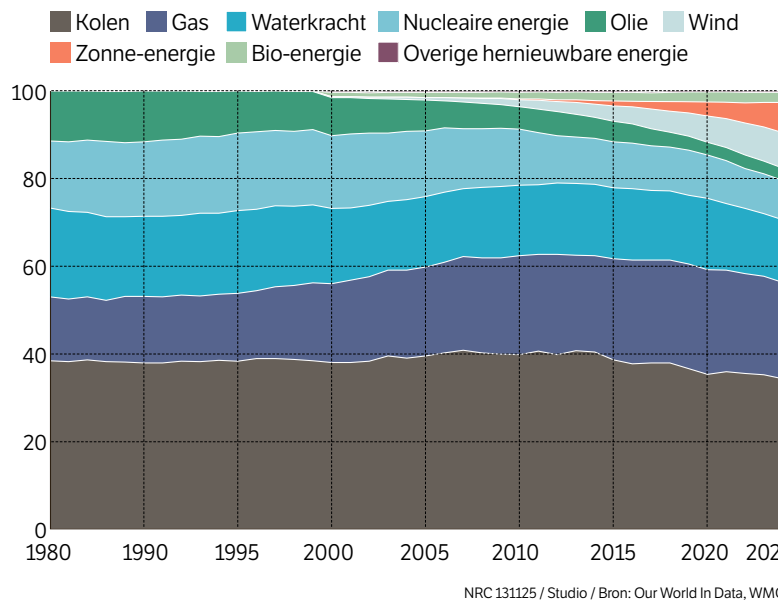

* Vergelijken met gemiddelde in periode 1850-19000

CO₂-uitstoot door fossiele brandstoffen en industrie, in miljarden ton

Wereldwijde elektriciteitsproductie, naar bron, in procenten

Advertentie

Aan Zet
Dagelijkse schaakpuzzel van NRC. Wit is aan zet.

Speciaal voor strategen die in zwart-wit denken

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels.
Speel hier de Aan Zet van vandaag!

Speel Aan Zet op nrc.nl/puzzels, in de **nieuwsapp** of download de **NRC Puzzels app**

KLIMAATTOP

Strijd voor maximaal anderhalve graad is (tijdelijk) verloren

Op de klimaattop in Brazilië erkennen onderhandelaars voor het eerst dat de opwarming over de grens van het Parijsakkoord van 2015 gaat.

Paul Luttikhuis

AMSTERDAM

‘Keep 1.5 alive’ - zorg dat een maximale opwarming van anderhalve graad in zicht blijft. Dat was het motto van de klimaatop in het Schotse Glasgow in 2021. Het was de erkenning dat een overschrijding van een gemiddelde temperatuurstijging op aarde met meer dan 1,5 graden Celsius grote risico’s - zowel economisch als sociaal - met zich meebrengt voor alle landen, en in het bijzonder voor kwetsbare ontwikkelingslanden.

Vorig jaar zei secretaris-generaal van de Verenigde Naties António Guterres op een bijeenkomst van de Wereld Meteorologische Organisatie (WMO) nog dat anderhalve graad, zoals afgesproken in het Parijsakkoord in 2015, „geen doel, maar een fysieke grens” is. Hij voegde eraan toe dat die strijd dit decennium wordt gewonnen of verloren.

Inmiddels moet zelfs Guterres erkennen dat de strijd verloren is. Het jaarlijkse Emissions Gap Report van UNEP, het milieuprogramma van de VN, heeft als titel: *Off Target*, wat zich het beste laat vertalen als ‘doel gemist’. Het rapport noemt het onontkoombaar dat de wereldwijde temperatuurstijging boven de 1,5 graden Celsius zal uitkomen.

Die min of meer veilige grens hoeft niet definitief uit zicht te raken. De overschrijding kan tijdelijk zijn, zei Simon Stiell, hoofd van het VN-klimaatbureau, in zijn toespraak aan het begin van de klimaatop in Brazilië. Vandaar zijn oproep: „Klagen is geen strategie, we hebben oplossingen nodig.” Alleen dan zal het overschrijven van de 1,5 graden-grens tijdelijk zijn.

Daarvoor moet de mondiale uitstoot van broeikasgassen eerst zo snel mogelijk naar netto-nul worden teruggebracht - liefst rond het midden van deze eeuw.

”Klagen is geen strategie, we hebben oplossingen nodig

Simon Stiell
hoofd
VN-klimaatbureau

Daarna moet de uitstoot zelfs negatief worden, door het massaal aanplanten van bomen die kooldioxide opnemen, en het onder de grond stoppen van broeikasgasen. Volgens de scenario’s van het IPCC, het wetenschappelijk klimaatpanel van de VN, zou dat mogelijk moeten zijn.

Eerlijk en ordelijk

Maar dat betekent nogal wat, weet ook Stiell. „We hebben immers allang afgesproken dat we zullen afstappen van fossiele brandstoffen. De vraag is nu hoe we dat eerlijk en ordelijk doen.” Wat is er nodig om het gebruik van hernieuwbare energie te verdrievoudigen? Hoe kunnen bedrijven en consumenten efficiënter omgaan met energie? Welke landen leggen de 300 miljard dollar per jaar op tafel (een bedrag dat uiteindelijk moet oplopen naar 1.300 miljard) om ontwikkelingslanden te helpen bij hun transitie naar een veilige wereld?

De tijd van mooie toespraken en goede bedoelingen is voorbij, schreef de Braziliaanse president Lula da Silva in een opiniestuk in de Britse krant *The Guardian*. COP30, zoals de klimaatop in Belém officieel heet, is daarom volgens Lula behalve de COP van de actie, ook de „COP van de waarheid”.

Met name voor de westerse landen is die waarheid pijnlijk, concludeerde COP-voorzitter André Corrêa do Lago maandag in een interview met *The Guardian*. Rijke landen lijken hun belangstelling te hebben verloren, terwijl „China komt met oplossingen”. China mag dan de grootste klimaatvervuiler zijn, het land is ook veruit de grootste producent van zonnepanelen en windturbines - waardoor de prijzen van zon en wind in een vrije val zijn geraakt. En misschien wel het allerbelangrijkste: China is marktleider in de handel in grondstoffen als grafiet, kobalt en zeldzame aardmetalen. Zonder die grondstoffen is de energietransitie onmogelijk.

Een olieplatform van SBM Offshore 180 kilometer van de kust van Rio de Janeiro, Brazilië. Het IEA houdt rekening met een scenario waarin de zogenaamde ‘peak oil’ nog ver uit zicht is. FOTO ANDRE COELHO/EPA

WORLD ENERGY OUTLOOK

Groeit de vraag naar olie de komende 25 jaar gewoon door?

Het Internationaal Energieagentschap presenteert een scenario waarin de olieconsumptie wereldwijd alleen maar toeneemt.

Mark Beunderman

AMSTERDAM

Het was een scenario dat twee jaar geleden heel wat stof deed opwaaien in de energiewereld. De wereldwijde vraag naar olie, gas en kolen zou gaan „pieken” tegen het jaar 2030 (*peak oil*) en daarna afnemen door de inmiddels in gang gezette energietransitie, schreef het Internationaal Energieagentschap (IEA) in zijn jaarlijkse *World Energy Outlook*. Zou het dan echt geen zin meer hebben te investeren in olie en gas? Daar dachten veel bestuurders in de fossiele energiesector heel anders over.

Evenveel opzien baart de editie van hetzelfde IEA-rapport van dit jaar. Dat verscheen woensdag en slaat een andere toon aan. In deze *Outlook* belezten we: op basis van het huidige wereldwijde energiebeleid groeit de consumptie van olie en gas de komende 25 jaar vrolijk door. Het gevolg voor het klimaat: de aarde warmt op met bijna 3 graden in het jaar 2100, oftewel dubbel zoveel als de 1,5 graden die de wereld als maximum afsprak in Parijs in 2015.

Het is maar een scenario, niets meer dan dat, zo onderstreepte IEA-directeur Fatih Birol woensdag in een persconferentie. „Wij doen geen voorspellingen.” Behalve dit „huidige beleidsscenario” staat in het energie-

rapport ook een „aangekondigd beleidsscenario”, waarin behalve staand beleid ook geplande energie- en klimaatmaatregelen zijn meegenomen. In dat laatste scenario piekt de groei van de wereldwijde olievraag rond 2030, hoewel de gasvraag in dit uitgestippelde pad wel verder toeneemt. De opwarming blijft dan beperkt tot 2,5 graden.

Een alternatief, klimaatvriendelijk scenario, waarbij de 1,5 graden enigszins in beeld blijft (nul netto CO₂-uitstoot in 2050, met veel nieuw beleid) noemt het IEA „normatief”, oftewel eigenlijk onrealistisch.

Zware politieke druk

Goed, die stijgende olievraag is dus géén voorspelling. Maar toch is het IEA-rapport van 2025 opvallend. Het nogal conservatieve „huidige” beleidsscenario was de afgelopen jaren niet te vinden in de *Energy Outlook*. Scenario’s met scherper klimaatbeleid, zoals ‘net zero’, hadden er juist een prominentere positie in.

Wat is er gebeurd? Kranten als de *Financial Times* en *The New York Times* wijzen erop dat het IEA onder zware politieke druk staat vanuit de Amerikaanse regering van Donald Trump om zijn communicatie aan te passen. De regering-Trump heeft geen boodschap aan klimaatverandering en draait klimaatbeleid liefst de nek om. Het IEA moet van Trump

vooral het geloof uitstralen dat de fossiele sector de toekomst heeft en groene energie niet. IEA-rapporten gelden als toonaangevend en worden veelvuldig geraadpleegd door investeerders, bedrijven en regeringen.

De Amerikanen spelen het spel hard: in een interview met persbureau Bloomberg in juli zei de Amerikaanse energieminister Chris Wright dat de VS zich als lidstaat uit het IEA zouden terugtrekken als het agentschap de scenario’s in de rapporten niet zou aanpassen.

”

We blijven olie gebruiken, maar de groei van elektriciteit is spectaculair

Fatih Birol IEA-directeur

De openlijke Amerikaanse druk vestigt de aandacht op het karakter van de IEA als politieke organisatie. Het agentschap, gelieerd aan de industrielandenclub OESO, heeft 33 voornamelijk westerse lidstaten, plus enkele ‘geassocieerde’ landen die gedeeltelijk meedraaien. Het energieagentschap werd opgericht in 1974, vlak na de oliecrisis van 1973. Die crisis had rijke landen gedwongen tot samenwerking om de energiezekerheid

te vergroten. De VS betalen zo’n 14 procent van het budget van het in Parijs gevestigde agentschap en beschikken zo over een flink financieel pressiemiddel.

Dat de Amerikaanse lobby krachtig kan zijn binnen internationale organisaties, is te zien aan een soortgelijke ontwikkeling bij het Internationaal Monetair Fonds. Ook daar dringen de VS, met enig succes, aan op minder aandacht voor klimaatverandering.

Het zijn niet overigens niet alleen de Amerikanen die het klimaatbeleid terugschroeven. Birol ziet „de prioriteit van klimaatverandering in de meeste gevallen teruglopen”. Dit terwijl 2024 het warmste jaar in de geschiedenis was, zei hij.

Tijdperk van elektrificatie

Tegelijkertijd kan de regering-Trump niet alleen maar juichen over de jongste *World Energy Outlook*. Want wat er óók in staat: in alle scenario’s is hernieuwbare energie de snelst groeiende vorm van energie. Met name zonne-energie, denkt het IEA, zal een „doorslaggevende” rol spelen bij het voldoen aan de explosief groeiende vraag naar elektriciteit. „Het tijdperk van elektrificatie is aangebroken”, zei Birol in de persconferentie. „We zullen nog steeds olie gebruiken, nog steeds gas, maar de groei van elektriciteit is spectaculair.”

De wereld zal in 2035 zo’n 37.800

terawattuur (TWh) aan elektriciteit nodig hebben, 40 procent meer dan nu, staat in het IEA-rapport. De honger naar elektriciteit wordt gedreven door AI, airconditioning en elektrisch vervoer. De vraag is hoe deze stroom zal worden opgewekt. Tien jaar geleden was hernieuwbare energie goed voor een vijfde van de elektriciteitsopwekking, nu is dat een derde, en tegen 2035 zal het ongeveer de helft zijn, afhankelijk van het scenario.

China was de voorbije tien jaar goed voor de sterkste groei van de energievraag, maar de komende tien jaar zullen het andere landen zijn in Azië - met name India - die „het stokje overnemen”, schrijft het IEA. De meeste landen die meer energie nodig hebben, hebben gelukkig ook een „overvloed aan zon”, zei Birol.

Tegelijk maakt ook gas een opmars, in alle IEA-scenario’s. „Een grote golf” van vloeibaar gas komt op de markt, zei Birol, uit landen als de VS en Qatar. Er ontstaat een „kopersmarkt” met „neerwaartse druk op de prijzen” in onder meer Europa.

Dat zou een hele andere situatie zijn dan die in de voorbije jaren, toen gasprijzen de hoogte in schoten door de Russische inval in Oekraïne. Als de gasprijzen gaan dalen, kan dat verlichting bieden aan bedrijven en huishoudens. Maar het kan ook de energietransitie verder vertragen, terwijl de aarde verder opwarmt.

Hoger Onderwijs

Instroom daalt verder, vooral minder studenten uit andere Europese landen

Bij Nederlandse studenten zijn vooral technische bachelors minder populair. Instroom vanuit havo/vwo daalt, die vanuit mbo stijgt.

Claudia Kammer
AMSTERDAM

Bij het hoger beroepsonderwijs (hbo) is de instroom van studenten uit andere Europese landen met bijna 8 procent gedaald, bij universiteiten met bijna 5 procent. Dat blijkt uit de voorlopige instroomcijfers voor bachelorstudies die in september zijn begonnen. Uit landen buiten Europa bleef de instroom ongeveer gelijk.

Bij universiteiten is daarnaast ook de instroom van Nederlandse studenten dit jaar weer flink gedaald. Daardoor is de totale instroom bij universitaire bacheloropleidingen nu 3,5 procent lager dan vorig jaar. Bij hogescholen is de instroom van nieuwe studenten stabiel (min 1,8 procent in de bachelor), maar daar is iets anders aan de hand. Bij de technische bacheloropleidingen zijn dit jaar 7,5 procent minder aanmeldingen.

Die daling hangt volgens de Vereniging Hogescholen (VH) deels samen met het afnemend aantal havo- en vwo-leerlingen, die bovendien steeds minder kiezen voor een technisch profiel. Terwijl de instroom van havisten en vwo'ers daalt, stijgt de instroom vanuit het middelbaar beroepsonderwijs (mbo), vooral bij de zogeheten *associate degree*, een tweejarige hbo-opleiding.

Verder bezuinigen

Prognoses van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap voorspellen dat de studentenaantallen de komende tien jaar verder naar beneden zullen gaan, vooral bij de universiteiten (min 10 procent over tien jaar). Dat betekent dat daar nog verder moet worden bezuinigd, naast de bezuinigingen die al zijn opgelegd

De introductieweek voor eerstejaarsstudenten van de Universiteit Leiden. FOTO WALTER HERFST

door het demissionaire kabinet-Schoof. Universiteiten van Nederland (UNL) verwacht dat kleine opleidingen zullen verdwijnen en dat er minder wetenschappelijk onderzoek kan worden gedaan.

UNL-voorzitter Caspar van den Berg roept de partijen die meedoen aan de formatie op om na te denken over „een stabielere bekostiging van universiteiten”, die minder afhankelijk is van studentenaantallen. Ook waarschuwt hij dat Nederland internationaal talent misloopt door de teruglopende instroom uit het buitenland. Het is al het derde studiejaar op rij dat die instroom daalt. „Het is urgent dat een nieuw kabinet een duidelijke strategie maakt over hoe we dat talent kunnen blijven aantrekken, opleiden en vasthouden”, zegt Van den Berg. „Voldoende talent kan niet alleen uit Nederland komen, daar hebben we simpelweg te weinig jongeren op.”

De afgelopen jaren ging het politieke debat juist over maatregelen om de grote toestroom van internationale studenten in te dammen. Een nieuwe wet zou onderwijsinstellingen

en de minister van Onderwijs meer instrumenten moeten geven om de voor- en nadelen van de internationalisering beter met elkaar in overeenstemming te brengen.

Om harde maatregelen te voorkomen kwamen hogescholen en universiteiten zelf alvast met plannen om de internationale instroom binnen de perken te houden. Ze stopten met werven in het buitenland en verminderden het aantal Engelstalige opleidingen. En bij Engelstalige studies stelden ze een numerus fixus in voor het aantal studenten.

Van den Berg roept de partijen die meedoen aan de formatie op om na te denken over „een stabielere bekostiging van universiteiten”, die minder afhankelijk is van studentenaantallen. Ook waarschuwt hij dat Nederland internationaal talent misloopt door de teruglopende instroom uit het buitenland. Het is al het derde studiejaar op rij dat die instroom daalt. „Het is urgent dat een nieuw kabinet een duidelijke strategie maakt over hoe we dat talent kunnen blijven aantrekken, opleiden en vasthouden”, zegt Van den Berg. „Voldoende talent kan niet alleen uit Nederland komen, daar hebben we simpelweg te weinig jongeren op.”

De afgelopen jaren ging het politieke debat juist over maatregelen om de grote toestroom van internationale studenten in te dammen. Een nieuwe wet zou onderwijsinstellingen

Voor de hogescholen komt de dalende internationale instroom minder hard aan. „Hogescholen hadden altijd al een laag percentage internationale studenten in de bachelorfase, van ongeveer 8 procent”, zegt VH-voorzitter Maurice Limmen. „Dat het aantal nieuwe inschrijvingen ook dit jaar weer is gedaald onderstreept nog maar eens dat de inzet van de hogescholen om de internationale instroom beperkt te houden werkt.”

Wél een groot probleem, zegt Limmen, is de dalende instroom bij technische opleidingen, want „Nederland staat voor grote bouw-, energie-, defensie- en digitaliseringsopgaven”.

“Voldoende talent kan niet alleen uit ons land komen

Caspar van den Berg voorzitter UNL

Hij wil dat overheid, bedrijfsleven en het onderwijs samen plannen maken om de populariteit van deze studies te vergroten. Dat zo iets kan werken, blijkt volgens hem uit de stijgende instroom bij lerarenopleidingen. „We hebben de afgelopen jaren keihard gewerkt om de instroom te verhogen, het is mooi om te zien dat deze inzet vruchten afwerpt.”

Om- en bijscholen

Limmen vindt verder dat hogescholen de wettelijke taak moeten krijgen om werknemers om- en bijscholen. Ze zouden in plaats van volledige opleidingen ook modules kunnen aanbieden. „Zo kunnen mensen die al werken alsnog een technische richting op.”

Bij de universiteiten is de Nederlandse instroom bij technische bachelors ook gedaald, maar dat wordt gecompenseerd door een gestegen internationale instroom. De grootste daling bij universitaire bachelors is te zien in de sector natuur (min 9 procent).

Docent

Waarom docent Harry Pettit weg moest van de Radboud Universiteit

De Nijmeegse universiteit wilde zich desnoods via een rechtsgang ontdoen van universitair docent Harry Pettit.

Bart Hinke
AMSTERDAM

De Radboud Universiteit heeft zich bereid getoond naar de rechter te stappen om het ontslag af te dwingen van zijn meest omstreden universitair docent, de Brit Harry Pettit. Dat blijkt uit communicatie over de aanloop naar zijn vrijwillige vertrek, waarin *NRC* inzage had. Afgelopen maandag maakte Pettit bekend dat hij een vertrekregeling overeengekomen is.

Na aanhoudende uitlatingen die de universiteit in strijd achtte met de gedragsregels gaf decaan Saskia Lavrijsen van de faculteit Managementwetenschappen Pettit op 10 oktober te verstaan dat een rechtsgang niet haar voorkeur heeft. De optie is wel met hem besproken. Twee andere opties waren dat hij zijn toon zou matigen of een vertrekregeling zou accepteren. Een voorgesteld traject met een mediator was eerder al op niets uitgelopen.

Pettit stelde in een reactie aan Lavrijsen dat hij een rechtszaak niet uit de weg zou gaan omdat hij „eraan hecht te benadrukken dat wat mij overkomt niet genormaliseerd wordt”. Maar ook hij prefereerde een vrijwillig vertrek met een regeling. Voor zover hier geld mee gemoeid is – over details doen partijen geen uitspraak – zegt hij dat te doneren aan de Palestijnse zaak.

Klacht tegen Pettit

De Britse onderzoeker en docent sociale geografie staat bekend om zijn zeer vergaande uitlatingen over het geweld in Israël en Gaza. Hij spreekt consequent van een „holocaust” op de Gazanen door Israël. Hij noemde de Hamas-aanslagen van 7 oktober 2023, die bijna 1200 Israëliërs het leven kostte en waarbij 250 mensen in gijzeling werden genomen, „geleigtmereerd gewapend verzet”, waarbij Israëlsche burgers slachtoffer waren „van hun eigen schietgrage militairen”. Hij stelt zionisme en nazisme gelijk. Ook riep hij recent op „af te maken waar de Palestijnen op 7 oktober mee begonnen”. Desgevraagd wijst hij op de vreedzame acties waartoe hij ook oproept in die tweet, zoals boycotts.

Op de dag van die laatste tweet, 10 oktober, heeft hij een gesprek met decaan Lavrijsen. Die legt hem voor dat zijn uitlatingen niet in lijn zijn met de gedragscode van de universiteit. Voor het College van Bestuur en de faculteit Managementwetenschappen, de werkgever van Pettit, waren deze uitingen al langer een probleem.

Er blijkt namelijk met succes een klacht tegen hem te zijn ingediend, die door het bestuur is vertaald naar een waarschuwing voor de docent. Betrokkenen stellen dat deze klacht te maken heeft met een uiting op X. Pettit laat weten dat zijn beroep tegen de klacht in oktober is gesneuveld. *NRC* kent de strekking, maar heeft besloten er uit privacyoverwegingen niet op herleidbare manier over te schrijven. De Radboud Universiteit gaat niet in op de vraag of de gegronde klacht een rol gespeeld heeft bij het vertrek van Pettit. „Klachtenprocedures zijn vertrouwelijk.”

Pettit bestrijdt dat hij de gedrags-

Pro-Palestijnse actie bij de Radboud Universiteit vorig jaar. Donderdag is er een protestmars na het vertrek van docent Harry Pettit. FOTO ROBIN VAN LONKHUIJSEN/ANP

code schendt en beschrijft in zijn publieke verklaring dat er een campagne tegen hem gaande is, waar de universiteit voor is gewicht. Pettit was sinds de zomer op zoek naar een „meer ondersteunende” werkgever, stelt hij. Waar zijn academische toekomst ligt, wil hij niet zeggen.

Voor Pettit speelde mee dat hij afgelopen zomer een Europese beurs in de wacht sleepte van 1,5 miljoen euro

Op de achtergrond speelde voor Pettit mee dat hij afgelopen zomer een Europese beurs in de wacht sleepte ter waarde van 1,5 miljoen euro. Die is bedoeld voor zijn onderzoek naar de infrastructuur van een maatschappij bij de terugkeer naar dan wel verdwijning van contant geld, in Accra (Ghana), Beiroet (Libanon) en Amsterdam. Hij neemt zijn beurs mee. Daarmee is hij gebonden aan de EU en een aantal bij de European Research Council (ERC) aangesloten landen daarbuiten.

Aangifte tegen minister

De kwestie escaleerde toen recent de nieuwe demissionair minister Gouke Moes (Onderwijs, BBB) in ge- weer kwam tegen Pettits betrekking bij een Nederlandse universiteit. Hij noemde op 10 oktober bij WNL talkshow Café Kockelmann een aangifte tegen Pettit door het universiteitsbestuur „een logische gevolgtrekking van afspraken” die zijn ministerie heeft met universiteiten over onder meer het tegengaan van oproepen tot geweld. Daarmee ging

hij verder dan zijn voorganger Eppo Bruins (NSC). Die noemde na Kamervragen van de PVV afgelopen zomer de uitlatingen „abject”, maar hij moedigde de Radboud Universiteit niet aan tot aangifte.

Pettit deed op zijn beurt aangifte tegen minister Moes, omdat diens oproep een ambtsmisdrif zou zijn. Een minister kan alleen vervolgd worden als een meerderheid in de Tweede Kamer of het kabinet zelf de procureur-generaal aanspoort.

Pettit kraakt in zijn publiekelijke verklaring ook de rol van de „zogenaaemde” Nationaal Coördinator Antisemitismebestrijding (NCAB) Eddo Verdoner. Via een woordvoerder laat Verdoner weten dat hij het Radboud-bestuur begin oktober een brief heeft geschreven met de boodschap dat er een grens was overschreden. Aanleiding was een bericht op X waarin Pettit de dodelijke aanslag op Britse Joden bij een synagoge in Manchester beschreef als consequentie van Israëls agressie met steun van westerse bondgenoten. „Deze tegenreactie is onvermijdelijk. Het is hun schuld.” De NCAB gaat er vanuit dat ‘hun’ op Joden slaat. Pettit noemt dit „weer een voorbeeld waarbij mijn woorden bewust verdraaid worden”.

In een reactie stelt een woordvoerder van de Radboud Universiteit dat de minister en andere ‘externe actoren’ „niet van invloed zijn geweest” op het „intensief traject van vele maanden” met Pettit.

De actiegroep Nijmegen Student Encampment houdt morgen een protestmars op de campus tegen het College van Bestuur, met als aanleiding het ‘buitenwerken’ van Pettit. Meerdere collega-docenten hebben hun zorgen geuit over wat zij zien als een aantasting van de academische vrijheid.

Advertentie

DE IDEALE START VAN JE DAG

Het verhaal van vandaag, verteld door onze beste journalisten.

Luister de podcast NRC Vandaag

NRC Vandaag – Elke werkdag
NRC Audio app

NRC.nl/podcastvandaag
Ook via Spotify en Apple Podcasts

nrc

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Zaken & Transacties

28 JAAR ERVARING **CURSUS DAYTRADEN 675** **2e persoon half geld**

Cursus in Hotel vd Valk Breukelen

Acht weken live meekijken

Gratis handelsrobot

Gewoon winst, geen gedoe

Originele reacties cursisten

Vol verwachting

Ik startte met een investering van € 5.000, een beetje zoals kinderen die vol verwachting hun schoen zetten. En kijk, drie maanden later zit ik al op € 8.800.

Grote Boek

Voor mij de intocht in de wereld van daytraden. De spelregels worden duidelijk in het Grote Boek uitgelegd.

Dank u Sinterklaasje

Sinterklaas heeft deze week 3.000 euro in mijn schoentje gegooid. Dank u Sinterklaasje.

Volgende cursusdata in Hotel vd Valk Breukelen:

maandag 8 dec, vrijdag 19 dec en maandag 29 dec

Let op! U kunt snel veel winst boeken maar net zo snel veel verlies lijden

www.robwessels.nl 010 519 21 15

**Word lid van CNV,
net als Cees!**

Wees net als Cees die zijn invloed pakt.
Praat en stem mee over jouw cao!

Nu 5 maanden voor € 25! www.cnv.nl

Europarlementariër Lara Wolters (GL-PvdA) stopte vorige maand als 'schaduwrapporteur' in het antiwegkijkwetdossier. FOTO OLIVIER HOSLET/EPA

ANTIWEKGIIKWET

EU-wet die bedrijven aanspreekt op wegstappen, ligt weer op het hakblok

Donderdag stemt het Europees Parlement opnieuw over de 'antiwegkijkwet', die bedrijven verplicht misstanden aan te pakken.

Anouk Boone
BRUSSEL

Opzweepende muziek, een man in thermoshirt die aan het gewichtheffen is en vervolgens rennend te zien is op een loopband. Wie op LinkedIn scrollt, denkt bij het zien van de beelden niet direct aan een politicus. Tot hij intens in de camera kijkt en zegt: „Ik schrijf een rapport over *regulatory fitness*: hoe kunnen we de bureaucratische rompslomp voor bedrijven verminderen.” Aan het woord is de Zweedse Jörgen Warborn, als liberaal-conservatieve Europarlementariër rapporteur voor de Europese Volkspartij (EVP) op het antiwegkijkwet-dossier. Hij benadrukt: „Ik sta voor het één erin, twee eruit-principe: voor elke euro die bedrijven meer spenderen door wetgeving, trek je er twee af. Het is als met calorieën: je moet er meer verbranden dan je tot je neemt.” Zijn dereguleringspositie is duidelijk, tekenend voor het verrechtste politieke klimaat in Brussel. Het staat haaks op de visie van Europarlementariër Lara Wolters (GroenLinks-PvdA), tijdens Commissie Von der Leyen-I hoofdverantwoordelijk voor het zogeheten CSDDD-dossier (Corporate Sustainability Due Diligence Directive). „Gaan we voor een eerlijk

en duurzaam continent, of kappen we daarmee vanuit de idee 'eigen economie en eigen volk eerst'?”, vraagt ze zich af. Ze legde in oktober, na vijf jaar nauwe betrokkenheid, haar rol als schaduwrapporteur op het dossier neer, nadat centumpartijen in het Parlement een akkoord hadden bereikt over aanpassingen van de Europese wet verantwoord ondernemen. Onder meer de aansprakelijkheidsbepalingen – en daarmee de minimumboete van 5 procent op de jaaromzet – voor bedrijven zonder schone toeleveringsketen worden geschrapt. Ook moet het midden- en kleinbedrijf zoveel mogelijk worden ontzien. Toch werd het aangepaste wetsvoorstel bij een anonieme stemming in Straatsburg in oktober weggestemd. Donderdag stemt het Europees Parlement tijdens een spoedprocedure opnieuw over de antiwegkijkwet. „Maandenlang heb ik geprobeerd het gesprek aan te gaan. Maar er is op geen enkele manier een compromis met ons gezocht”, blikt Wolters terug. „De afgezwakte koers is een pure vernietiging van het originele ontwerp, aangemoedigd door radicaalrechts. De christendemocraten willen alles terugdraaien: als daar een progressieve handtekening onder kan: 'prima'. Moet het over radicaal-

rechts: 'ook goed.'” De antiwegkijkregelgeving is al jaren een van de meest zwaarbevochten en belobbyde dossiers in de Brusselsese wandelgangen. De wet – een Nederlands initiatief met het instorten van kledingfabriek Rana Plaza in Bangladesh, waarbij in 2013 meer dan elfhonderd mensen om het leven kwamen, nog vers in het geheugen – moest grote bedrijven verplichten scherp naar hun toeleveringsketens te kijken. Met serieus onderzoek. Om

De christendemocraten willen alles terugdraaien

Lara Wolters ex-schaduwrapporteur

uit te sluiten dat zij indirect verantwoordelijk zijn voor slavernij, kinderarbeid, vervuiling of schade aan ecosystemen (*nee* tegen ontbossing en excessief watergebruik). Maar hoewel na nachtenlang onderhandelen een 'historisch akkoord' werd bereikt in 2023, ligt de wet twee jaar later op het hakblok. De sociaaldemocraten hebben al flink wat water bij de wijn gedaan. Volgens het laatste voorstel moet de wet, die in 2027 van kracht moet gaan, gefaseerd gaan gel-

den voor 'alleen de allergrootste bedrijven'. Dat begint met 5.000 werknemers en een omzet van 1,5 miljard euro. Ook hoeven bedrijven niet verder te kijken dan de 'eerste schakel' in de waardeketen, en dus niet langer uitgebreid onderzoek te doen in de hele toeleveringsketen. In plaats van een jaarlijks onderzoek, volstaat het dat bedrijven elke vijf jaar met een rapportage op de proppen komen. De verplichting om de relatie met tekortschietende leveranciers te verbreken is geschrapt. Het verwateren van de regelgeving past in de dereguleringsdrift van Commissie-Von der Leyen-II: het 'industrie-argument' krijgt steeds meer de overhand op klimaatbeleid. Ook de Europese rapportagewetgeving (CSRD) – de 'Corporate Sustainability Reporting Directive' – valt daaronder. Deze jaarlijkse rapportageplicht, inzake het boeken van voortgang bij het terugdringen van de belasting van klimaat, milieu en natuur, is met zo'n 80 procent verminderd tot alleen de grote bedrijven. Eindelijk wordt er „pragmatisch in plaats van ideologisch” gedacht, zegt Dirk Gotink, Europarlementariër in de christendemocratische EVP (NSC). „Er zijn duizenden uren besteed aan het strepen in teksten, in plaats van dat we ons bezighouden met hoe we

geld kunnen verdienen in Europa. Dit is absoluut geen winnend dossier.” Gotink deelt de Frans-Duitse lijn: de regeldruk en kosten van dit soort wetten zijn te groot voor het bedrijfsleven, met name het mkb. Daarmee wordt de Europese concurrentiekracht „aangetaast”. MKB-Nederland spreekt daarentegen van „uitgeklede wetgeving”. „Onze nationale wetgeving gaat al veel verder.” Daarmee is er in het huidige licht „minder harmonisatie en een ongelijker speelveld van Nederland ten opzichte van andere Europese landen”. Maar Europa heeft te maken met grote internationale druk. Zo stelde olie- en gasstaat Qatar vorige maand „niet langer zaken te kunnen doen in de EU als er geen verdere wijzigingen worden aangebracht in de duurzaamheidsregels voor bedrijven”. Qatar probeerde al eerder invloed uit te oefenen in het Europees Parlement op het vlak van regelgeving rondom arbeidsrechten, tot het omkopen van parlementariërs aan toe, een schandaal dat Qatargate is gaan heten. Als het Europees Parlement er donderdag met een meerderheid uitkomt bij de stemming, moet de antiwegkijkwet nog worden uitonderhandeld met de lidstaten.

VIER VRAGEN OVER **VOGELGRIEP**

Zeer besmettelijke variant H5N1 lijkt zich veel sneller te verspreiden dan vorig jaar

Sinds begin oktober dook al op twaalf plekken in Nederland vogelgriep op. Tienduizenden dieren zijn sindsdien geruimd.

Freyan Bosma en Karlijn Saris
AMSTERDAM

Op een smalle weg bij het Friese dorp Drogéham was het zaterdag een komen en gaan van vrachtwagens met aanhangers, zag een verslaggever van de *Leeuwarder Courant*. Achter een rood-wit lint werden de 120.000 dieren van een met vogelgriep besmet leghennenbedrijf gedood en vervolgens afgevoerd. Wat de bron van de besmetting was? Uitwerpselen van wilde vogels of een ander besmet pluimveebedrijf? „Geen idee. Zeg het maar”, zei een medewerker ter plaatse van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA). Sinds oktober is op twaalf plaatsen in Nederland vogelgriep uitgebroken. De laatste zes besmettingen zijn in de afgelopen week gemeld. Nadat het virus vrijdagavond in Drogéham werd vastgesteld, bleken deze maandag ook dieren van pluimveebedrijven in Bennekom (Gelderland) en Swifterbant (Flevoland) besmet. Ook boerderijen in Emmeloord, Toldijk, Dodewaard en Gasselternijveenschemond werden al geruimd. Op die laatste vier plekken is H5N1 vastgesteld, een zeer besmettelijke variant van vogelgriep die ook in Duitsland de ronde doet. Of ook bij de andere geruimde Nederlandse bedrijven sprake is van de H5N1-variant, wordt nog onderzocht. In totaal zijn al vele tienduizenden dieren geruimd. Sinds oktober is een landelijke ophokplicht van kracht. Vier vragen over deze nieuwe reeks uitbraken van vogelgriep.

1 | Waarom duikt de vogelgriep nu weer op?

„Het komt een beetje *out of the blue*”,

Dode kippen bij een pluimveebedrijf in Idsegahuizen, waar in januari van dit jaar vogelgriep heerste. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

zegt Mónica Ballmann, hoofd van het Nationale Referentielaboratorium Aviaire influenza en vogelgrieponderzoeker bij Wageningen University & Research. Gewoonlijk begint het 'vogelgriepseizoen' zo eind oktober en duurt dit tot maart. Dit keer werd het virus al op 7 oktober op een bedrijf vastgesteld, in het Drentse Gasselternijveenschemond. „Dit komt onverwacht, want in de weken daarvoor hebben we geen dode wilde vogels opgestuurd gekregen die positief testten op vogelgriep”, zegt Ballmann. Vanaf het moment van de besmetting op de boerderij in Drenthe kregen Ballmann en haar collega's via het Dutch Wildlife Health Centre de eerste meldingen over verdachte vogelkadavers, met name de grauwe gans en de knobbelzwaan. Sindsdien gaat het „echt heel snel”, zegt Ballmann. „Inmiddels

krijgen we tien tot vijftien dode vogels per dag binnen, al is dat een steekproef, de totale sterfte ligt veel hoger.” Veel van deze vogels zijn trekvogels, vaak uit Scandinavië en Azië. De besmette wilde vogels worden overal in Nederland aangetroffen. **2 | Is deze uitbraak anders dan uitbraken in vorige jaren?** Net als de afgelopen vijf jaar hebben we ook nu te maken met de besmettelijke H5N1-variant. „We zien heel kleine verschillen met de virusvariant die we vorig jaar aantroffen”, zegt Ballmann. „Het virus lijkt zich nu aanzienlijk sneller onder vogels te verspreiden. We zijn aan het uitzoeken hoe dat kan.” Als het vogelgriepvirus rondgaat onder grote groepen dieren, kan het zich via mutaties aanpassen aan de gastheer. Zo kan het makkelijker

overdraagbaar worden, of moeilijker op te sporen voor het immuunsysteem. Op dit moment kan het virus overgedragen worden van dier op mens, maar niet van mens op mens. Na een aantal cruciale mutaties zou dat wel kunnen. „Zulke mutaties hebben we in het huidige virus nog niet gevonden”, zegt Ballmann. **3 | Hoe staat het met een vaccin?** Vanaf maart van dit jaar loopt er op één pluimveebedrijf een proef met het vaccineren van kippen. Als die proef succesvol is, wordt in de toekomst mogelijk meer pluimvee vaccineerd. De hoop is dat met een vaccin het virus zich niet meer kan verspreiden van besmette naar gezonde dieren, zodat minder pluimvee geruimd hoeft te worden. Ook wordt hard gewerkt aan ver-

schillende vaccins voor mensen, voor het geval het vogelgriepvirus zodanig muteert dat het kan overspringen van mens tot mens. Vorig jaar kocht Nederland preventief zo'n 50.000 vogelgriepvaccins in, als onderdeel van een Europese inkoop. **4 | Hoe gaat dit verder?** „We verwachten de komende tijd veel meer meldingen”, zegt Ballmann. Al laat de ontwikkeling van het virus zich „heel moeilijk voorspellen”. „Het is daarom heel belangrijk dat boeren hun bioveiligheidsmaatregelen op orde hebben, denk aan van laarzen en kleding wisselen.” Die instructies hangen samen met de ophokplicht voor commerciële bedrijven. Voor hobbyboeren, kinderboerderijen en dierentuinen geldt een afschermplicht.

FORMATIE

Hans Wijers (D66) en Sybrand Buma (CDA) informateurs

Jetten en Bontenbal worden in hun gesprekken over een „ambitieuze agenda” bijgestaan door twee ervaren oud-politici.

Thomas Borst
DEN HAAG

D66 schuift Hans Wijers naar voren als kandidaat-informateur voor het vervolg van de kabinetsvorming. Namens het CDA zal Sybrand Buma, nu burgemeester van Leeuwarden en voormalig partijleider, de formatie leiden. Dat bevestigen ingewijden. De 74-jarige Wijers was eerder namens D66 minister van Economische

Zaken en werkte daarna in het bedrijfsleven. Het is de bedoeling dat hij en Buma partijleider Rob Jetten en CDA-voorman Henri Bontenbal bijstaan in de formatie. Buma (60) was voor zijn burgemeesterschap zeventien jaar lang lid van de Tweede Kamer. Tussen 2010 en 2019 was hij ook fractievoorzitter van het CDA. Op advies van D66-verkenner Wouter Koolmees gaan D66 en het CDA de komende weken onderhandelen over een „ambitieuze agenda” voor Nederland: daarin komen onderwerpen als wonen, stikstof, economie, veiligheid en migratie aan bod. Op basis van een document met inhoudelijke plannen dat beide partijen opstellen, zal worden gekeken welke andere partijen eventueel aansluiten bij een vervolg.

Hans Wijers gaat de formatie leiden voor D66. FOTO ANP

In deze fase van de formatie doet de VVD dus niet mee. Dilan Yesilgöz heeft al meermaals laten weten geen brood te zien in een coalitie met GroenLinks-PvdA, terwijl het CDA en vooral D66 daar wel voor open staan. In plaats daarvan pleit Yesilgöz voor een kabinet met D66, CDA, VVD en JA21, dat samen 75 zetels in de Tweede Kamer heeft, net geen meerderheid. Ondertussen liet Jetten een andere optie doorschemen met JA21, maar zónder de VVD: namelijk die van D66, CDA, GroenLinks-PvdA, JA21 en de ChristenUnie. Diesamenstelling heeft met 76 zetels een minimale meerderheid in de Tweede Kamer. De vraag is hoe realistisch die optie is, aangezien de ChristenUnie al heeft laten weten liever de oppositie in te gaan.

REPORTAGE **WONINGBOUW**

Miljoen extra woningen zijn te vinden in bestaande bouw

Nederland kan een miljoen woningen toevoegen door lege winkels en kantoren om te bouwen, maar vooral door bestaande woningen te splitsen. Toch zijn er veel obstakels.

Karel Berkhout

DEN BOSCH/AMSTERDAM

De bovenverdieping van het 16de-eeuwse pand aan het Amsterdamse Damrak is een soort bouwkundig museum, met reusachtige vloerbalken, eikenhouten dakspanten en een origineel hijsrad op zolder. „Echt uniek zijn deze kinderbal-ken”, zegt architect Kees Doornenbal. Hij wijst op enkele driehoekige balken tegen een plafond: „Ik vermoed dat dit ooit chique woningen waren.”

Waren, want de leefruimte boven de broodjeszaak is al tientallen jaren onbe-reikbaar - en dus onbewoond. Het trap-penhuis is op de begane grond ooit opge-offerd voor extra vierkante meters, die op deze toeristische locatie veel geld op-leveren. Nu wordt het pand in hartje Am-sterdam verbouwd en komen er vijf gro-te appartementen. Bewoners kunnen daar straks naartoe via een deur in de steeg en hoeven dan niet door de winkel.

„We willen graag dat meer mensen in de binnenstad komen wonen, voor de leefbaarheid en voor het in stand hou-den van voorzieningen zoals de bakker”, zegt bestuurder Lotte Terwel (Volkshuis-vesting, PvdA) van stadsdeel Centrum. De stad is daarom al decennia bezig om de honderden lege woningen boven win-kels en horecagelegenheden weer be-woonbaar te (laten) maken. Terwel: „Zulke leegstand is onverteerbaar met de

huidige woningnood.”

Nederland heeft naar schatting een tekort van 400.000 woningen. In 2030 moeten er een miljoen woningen bijge-bouwd zijn om de bevolkingsgroei op te vangen, heeft het Rijk afgesproken met marktpartijen en overheden. In de pro-gramma’s voor de afgelopen Tweede Ka-mervverkiezingen trekken politieke par-tijen tientallen miljarden extra uit voor de bouw van nieuwe wijken. Verkie-zingswinnaar D66 heeft bij zijn campag-ne zelfs ingezet op tien nieuwe steden.

Onrealistisch

Zulke massale nieuwbouw is onrealis-tisch, onwenselijk en ineffectief, vinden het Platform Woonopgave en het Natio-naal Renovatie Platform (NRP) - beide grote allianties in de vastgoedwereld die bestaande bouw beter willen benutten. Onrealistisch, door ellenlange procedu-res, strenge stikstofregels, schaarse ste-antbouwvakkers, ontbrekende infrastruc-tuur en een nu al overbelast stroomnet. Onwenselijk, omdat de geplande nieuwbouw veel uitstoot van het broei-kasgas CO₂ veroorzaakt, schaarse ruim-te opslurpt en veelal in gebieden met een groot overstromingsrisico moet ko-men. Ineffectief, doordat nieuwbouw te traag en te duur is en te zwaar drukt op milieu en welzijn.

„Je zou bestaande gebouwen moeten gebruiken om nieuwe woningen te ma-ken”, zeggen architect Sanne van Ma-nen van het Platform en directeur Elisa-beth Boersma van NRP. Dan kun je ook

In Den Bosch worden sociale woningen opgesplitst. FOTO MERLIN DALEMAN

bestaande infrastructuur en voorzienin-gen gebruiken: leidingen en toegangswe-gen, het stroomnet, en voorzieningen zoals winkels en scholen in de buurt.

„Daarnaast biedt de transformatie de kans om bestaande gebouwen te ver-duurzamen”.

Architect Van Manen inventariseerde tal van rapporten en databestanden met gegevens over potentiële woningen - van ongebruikte ruimten boven winkels tot lege kantoorpanden. Zo heeft ze ruim een miljoen woningen ‘gevonden’ in be-staande bouw, waaronder 70.000 lege woningen boven winkels.

De grootste verborgen schat vormen de woningen die zo groot zijn - meer dan 150 vierkante meter woonoppervlak - dat ze omgebouwd kunnen worden tot meerdere woningen. Splitsen en delen

van zulke grote woningen kan een half miljoen nieuwe woningen opleveren, leert onderzoek van een dochter van ASN Bank.

Verhoudingsgewijs wonen Nederlan-ders met weinig personen in grote hui-zen. Alleen Luxemburgers en Maltezen wonen ruimer, blijkt uit cijfers van het Europese statistiekbureau Eurostat. Te-gelijkertijd zijn Nederlandse huishou-dens juist klein, met gemiddeld iets meer dan twee personen. Vier op de tien huishoudens bestaan uit één persoon. Alleen al deze groep van 3,4 miljoen mensen zorgt voor een enorme behoefte aan kleine(re) woningen.

Wanneer je van een grote bestaande woning meerdere kleinere woningen maakt, kan de woning gesplitst of ge-deeld worden. Bij splitsen ontstaan er of-

ficieel meerdere aparte woningen. Bij delen blijft de woning op papier een ge-heel, maar wordt die bouwkundig wel opgedeeld en krijgt elk huishouden zijn eigen voordeur.

Hoe splitsen in zijn werk gaat, is te zien in Den Bosch. Daar wordt in een woonwijk uit de jaren zeventig druk ge-klust aan een kubusachtige rijtjeswoning. De badkamer beneden is bijna klaar, zegt de aanwezige bouwvakker: „De tegelvloer is net ingewassen.” Bo-ven zijn leidingen getrokken voor een keuken. In de hal is een extra voordeur gemaakt voor de trap naar de bovenverdieping.

De eengezinswoning van woningcor-poratie Zayaz, die 14.000 sociale huur-woningen bezit, wordt opgedeeld in een boven- en een benedenwoning. „Van on-

ze woningzoekenden behoort 80 pro-cent tot een een- of tweepersoonshuis-houden, terwijl een vijfde van onze voorraad een grote woning voor een ge-zin is”, vertelt projectleider Mark van de Goor. Daarom is Zayaz grote woningen aan het splitsen, nu nog zo’n acht per jaar. „We zouden wel sneller willen, maar kunnen dit pas doen als een wo-ning leeg komt.”

Daarnaast moet de woning geschikt zijn, legt Van de Goor uit. Dat wil zeggen: minimaal honderd vierkante meter, met een trap bij de voordeur en een ‘achter-om’, zodat de bovenburen toegang heb-ben tot hun berging in de achtertuin. „Deze woning voldoet alle voorwaar-den.” De bouwvakker loopt langs en zegt met enige verbazing in zijn stem: „Ik dacht eerst dat je twee krappe woningen

zou krijgen, maar nu denk ik: je kan op elke verdieping prima wonen met zijn tweeën.”

De grootste kansen om te splitsen bie-den koopwoningen, die meer dan de helft van de Nederlandse woningvoor-raad uitmaken. Veel 55-plussers met een koophuis overwegen kleiner te gaan wo-nen: de kinderen zijn het huis uit, de woning is vaak te groot. Met zijn bedrijf ‘Ik ga splitsen’ wil voormalig KLM-me-dewerker Jan van der Veer „boomers zo-als ikzelf verleiden om hun ruime huis in de buurt waar zij graag oud willen worden, voor zichzelf om te vormen naar een levensloopbestendige woning. En om tegelijk voor jonge mensen, of een toekomstig mantelzorger, een nieu-we wooneenheid te maken.”

Om privacyredenen zijn er geen openbare gegevens over waar 65-plus-sers in grote woningen wonen. Maar de combinatie van wijken met de meeste ouderen en relatief veel grote woningen vind je bijvoorbeeld in Wijk O3 Gasteren in Aa en Hunze en in Klompven/Eiken-ven in Oisterwijk.

Zelf probeert Van der Veer zijn ruime hoekwoning ook te splitsen, maar hij stuit daarbij op de parkeernorm van de gemeente, die ruimte eist voor een extra parkeerplek. Die plek heeft hij laten in-tekenen in zijn tuin, maar helaas ver-spert een gemeentelijke boom de toe-gang. „Daarom krijg ik geen vergun-ning.”

Obstakels

De gemeentelijke parkeernormen, die bijvoorbeeld voorschrijven dat er voor elke woning 1,7 parkeerplek moet zijn, vormen vaak een obstakel. „Het idee is dat er na een splitsing altijd een auto bij-komt, maar dat is onterecht. Vaak heeft een gezin in een groot huis twee auto’s, en twee kleine huishoudens vaak elk een”, zegt architect Van Manen. Parkeer-normen kun je aanpassen, zegt Van Ma-nen, „eventueel per straat”. Boersma van NRP vult aan: „Gemeenten kunnen ook veel sterker deelmobiliteit stimule-ren.”

Er zijn meer wetten en praktische be-zwaren die in de weg staan. Strengere regels voor huur die je mag vragen en hogere belastingen in box 3 voor ver-huurders maken het splitsen naar nieu-we huurwoningen momenteel veelal verliesgevend, zegt de Haagse project-ontwikkelaar Martijn Lentze van 070Vastgoed: „En als je splitst naar koopwoningen, moet de opbrengst met-een opwegen tegen de gedane investe-ringen. Dat is vaak niet zo.”

In de sociale huursector is dat sowie-so niet het geval. Zo wonen er in Den Bosch in de gesplitste corporatiewoning straks twee huishoudens, die net onder de 700 en rond de 750 euro huur gaan

betalen. Dat is een paar honderd euro meer dan er eerst voor die ene, oor-spronkelijke woning werd betaald, lang niet genoeg om de investeringen terug te verdienen. „Het sociale aspect is dus belangrijker dan het verdienenmodel”, zegt Van de Goor: „We doen dit om be-taalbare woningen te ontwikkelen.”

In een onbekend, maar groot aantal gemeenten is splitsen helemaal verbo-den. Daar heerst het schrikbeeld van grote, uitgewoonde panden vol arbeids-migranten, vermoedt de Haagse project-ontwikkelaar Lentze: „In werkelijkheid zijn gesplitste panden juist opgeknapt en worden ze doorgaans bewoond door mensen die iets toevoegen aan een buurt.”

Toch moet het verbod volgens archi-tect Van Manen niet meteen helemaal worden geschrapt: „Er circuleren nu al YouTube-filmpjes waarin wordt uitge-legd hoe je snel veel geld kan verdienen met splitsen.” Om het maken van hoog-waardige woningen te bevorderen zou-den de „regels als eerste versoepeld moeten worden” voor particulieren.

Diepe zakken

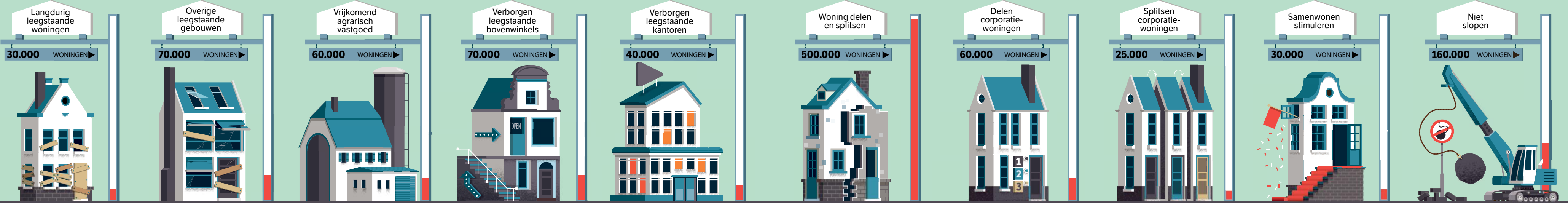
De verbouwing van het winkelpand aan het Amsterdamse Damrak is vergemak-kelijkt doordat de eigenaar een betrek-kelijk groot bedrijf is met meerdere pan-den en diepe zakken. De meeste andere vastgoedeigenaren in de binnenstad van Amsterdam (driekwart) bezitten maar één pand, zodat een verbouwing voor hen een heel grote investering is. En er zijn meer obstakels. Bij sommige pan-den is er geen plek voor een trap, of stuit een bouwplan op bezwaren van de mo-numentencommissie.

„En dan is er nog de herrie van het Damrak”, legt architect Doornenbal uit op de bovenverdieping van het winkel-pand. „De geluidsnormen maken dat je de ramen in de voorgevel niet mag ope-nen. Gelukkig kunnen we ramen maken aan de zijkant.” Lokale bestuurder Ter-wel zegt vermanend tegen hem: „Kom naar mij toe bij dit soort problemen. Er zijn heel goede redenen voor de regels, maar het belang van wonen weegt ook zwaar.”

Het is een houding die ze bij Platform Woonopgave en NRP van meer lokale en landelijke bestuurders willen zien. „We hebben al meerdere verhalen gehoord van mensen die hun woning willen op-delen voor een starter, goedkeuring krij-gen op de ruimtelijke plannen, maar uit-eindelijk vanwege de parkeernorm toch op een ‘nee’ stuiten”, zegt Van Manen: „Dus blijf bij het toepassen van regels en wetten altijd kijken naar de context, in dit geval de wooncrisis.”

Met medewerking van Winny de Jong en Roos Liefting

Een miljoen nieuwe woningen creëren? Kijk dan naar...

Vlaggen van Nederland en de VS op de Amerikaanse begraafplaats in Margraten tijdens **Memorial Day**, de laatste maandag in mei waarop de VS hun omgekomen militairen herdenken. FOTO MARCEL VAN HOORN/ANP

TWEEDE WERELDOORLOG

De enige zwarte Amerikaanse soldaat die nog wordt vermeld in Margraten

Willie James bood zich aan om in de voorste linie te vechten tijdens WOII. Zijn naam is te zien in Margraten, zijn huidskleur niet.

Paul van der Steen
MAASTRICHT

Duitse scherpschutters maken op 7 april 1945 een einde aan het leven van Willie F. James Jr. Hij sterft in een oord waarvan hij als Amerikaan uit Kansas City waarschijnlijk nooit eerder had gehoord: Lippoldsberg, in de huidige Duitse deelstaat Hessen. James werd niet ouder dan 25.

Willie F. James Jr. is een van de zes namen van gesneuvelden op een aanraakscherm in de permanente tentoonstelling van de Amerikaanse begraafplaats in het Limburgse Margraten. Allemaal werden ze postuum onderscheiden met de hoogste Amerikaanse militaire onderscheiding, de Medal of Honor. Van vijf witte mannen in uniform is een foto te zien. Van de zwarte James werd nooit zo'n portret gemaakt. Postuum kwam er een tekening. Die laat de American Battle Monuments Commission (ABMC), verantwoordelijk voor het beheer van de begraafplaats, niet zien. In plaats daarvan toont ze een foto van het graf van James in Margraten. Wie dat beeld aanraakt, krijgt een korte beschrijving van zijn leven.

Dat in het Amerikaanse leger tijdens de Tweede Wereldoorlog ook veel Afro-Amerikaanse militairen dienden, valt in Margraten op dit moment niet meer te zien. De panelen die daarover vertelden verdwenen dit

jaar uit het bezoekerscentrum. De ABMC zegt dat ze soms rouleren. Anderen vermoeden een verband met de regering-Trump.

Ardenneoffensief

De moeder van James was zestien jaar ouder dan hij. Kort na Willie kreeg ze een dochter, Elizabeth. Met z'n drieën leefden ze in armoede. Willie ging maar een paar jaar naar highschool. In 1942 nam hij vrijwillig dienst in het leger, mogelijk ook uit financiële motieven. Voor vertrek trouwde James nog met zijn geliefde Valcenie.

Het Amerikaanse leger kende tijdens de Tweede Wereldoorlog segregatie. Zij aan zij vechten van wit en zwart was in die tijd ondenkbaar. Afro-Amerikanen kregen daarom vooral een dienende rol, bijvoorbeeld in het transport, maar later ook bij het delven van graven en het ter aarde bestellen van gesneuvelden in Margraten.

Maar omdat tijdens het Ardenneoffensief veel doden vielen, peilt het leger eind 1944 of er ook zwarte jongens in de voorste linie willen vechten. Willie steekt zijn vinger op en volgt met 2.200 anderen in Frankrijk een gevechtsopleiding van vier weken.

Over de inzet van James zijn slechts flarden bekend. In maart 1945 loopt hij twee dagen na zijn verjaardag rond in een verwoest Keulen. Kort daarna strijden zwarte eenheden bij Paderborn tegen SS'ers, die ze doden of gevangennemen.

Postuum gemaakte tekening van **Willie F. James Jr.** (1920-1945)
BEELD BLACK ARCHIVES OF MID-AMERICA IN KANSAS CITY, MO

Op 7 april bij Lippoldsberg was het zicht beperkt. James meldde zich als verkenners om de posities van de vijand in kaart te brengen. Tijdens die gevaarlijke verkenningstocht zat hij een uur klem door Duitse beschietingen. Daarna wist hij toch terug te keren.

Vervolgens ging hij mee voorop in de aanval. De Duitsers raakten de pelotonscommandant van James. Hij snelde de luitenant te hulp en probeerde hem in veiligheid te brengen. Daarbij troffen de kogels van Duitse scherpschutters ook James. Zijn luitenant en hij overleefden het niet en werden beiden begraven in Margraten.

Het graf van Willie F. James Jr. werd geadopteerd door het Schinense echtpaar Diederens. Zoon Wim zegt: „Mijn vader Pie had zelf gediend tijdens de meidagen van 1940 en een kameraad verloren. Dat was waarschijnlijk een reden om een graf van een Amerikaan te adopteren. Of mijn vader en moeder ooit hebben geweten dat het om een Afro-Amerikaanse soldaat ging, weet ik niet. De adoptie kwam voor ons als acht kinderen als een verrassing bij het overlijden van mijn vader in 1994. Alleen één zus had een vage herinnering dat ze ooit achter op de motor van mijn vader naar Margraten is gereden. We hebben als kinderen de verzorging van het graf overgenomen.”

Medal of Honor

Afro-Amerikaanse militairen kwamen tijdens en na de oorlog vanwege hun huidskleur niet in aanmerking voor de hoogste Amerikaanse militaire onderscheiding, de Medal of Honor. In de jaren negentig van de vorige eeuw werd dat een beetje rechtgezet. Tijdens een ceremonie in het Witte Huis in 1997 kende president Bill Clinton zeven zwarte militairen een Medal of Honor toe: zes postuum, een nog bij leven. Valcenie James nam de medaille voor Willie in ontvangst. De Medal of Honor van haar man wordt

tegenwoordig permanent tentoongesteld in the Black Archives of Mid-America in Kansas City.

Het Democratische congreslid Emanuel Cleaver, in de jaren negentig de eerste zwarte burgemeester van Kansas City, overhandigde vorig jaar een Medal of Honor-vlag aan Elizabeth Baldwin, de zus van Willie James. Ze vierde die dag haar 103de verjaardag. Haar omgeving heeft ze nooit veel verteld over Willie. Dat vond ze te pijnlijk.

Sinds 2016 spant ook Robert Gray III, een inmiddels gepensioneerde sergeant van het marinierskorps, zich in om de nagedachtenis aan zijn stadsgenoot James levend te houden. Hij richtte er een speciale organisatie voor op, dook dieper in het leven van de postuum gedecoreerde militair en probeert hem centraal te stellen met allerlei activiteiten.

Vrijdag vindt een nieuw eerbetoon plaats. Dan geeft Gray een toespraak op het Lincoln College in Kansas City. Ter ere van Veteranendag (die eigenlijk op 11 november valt) krijgt Elizabeth Baldwin (104) een postuum aan haar broer toegekend highschool-diploma.

Gray noemt het weghalen van de panelen over zwarte militairen in het bezoekerscentrum in Margraten „een grote schande”. Hij belooft een brief te sturen naar de ABMC waarin hij oproept om aan de nagedachtenis van deze soldaten weer recht te doen, net zoals politici in Limburg willen.

OPKOMST CHINA

Defensieverdrag Australië-Indonesië

Australië sluit met Indonesië een veiligheidspact. Dit moet een antwoord zijn op de dreiging van China.

Meike Wijers
SYDNEY

Het verdrag tussen Australië en Indonesië dat woensdag werd gepresenteerd, is in het diepste geheim opgesteld. Maandenlang werkten diplomaten aan de uitwerking, woensdag onthulden de Indonesische president Prabowo en de Australische premier Albanese de hoofdlijnen tijdens een bezoek van Prabowo aan Sydney. Volgens Albanese is de ondertekening van dit verdrag een cruciaal moment in de relatie tussen beide landen.

Hoewel nog niet alle details bekend zijn gemaakt, is duidelijk dat het veelomvattender is dan eerdere verdragen tussen de twee landen. Australië en Indonesië gaan intensief samenwerken op het gebied van veiligheid en defensie. Er worden vaker gezamenlijke militaire oefeningen uit-

De Indonesische president **Prabowo Subianto** groet de Australische erewacht. FOTO RICK RYCROFT VIA REUTERS

gevoerd en informatie gedeeld. Daarnaast is afgesproken om regelmatig contact te hebben op het hoogste niveau, tussen Albanese en Prabowo en hun ministers. Als de veiligheid van een of beide landen wordt bedreigd, beloven ze „elkaar te raadplegen en te overwegen welke maatregelen ze - individueel of gezamenlijk - kunnen nemen”, aldus Albanese.

„Dit is een nieuw tijdperk in de re-

latie tussen Australië en Indonesië”, kondigde de Australische premier aan bij de presentatie in Sydney. Het pact wordt gezien als een nieuwe ontwikkeling in een stille strijd tegen de macht van China in de regio.

Mogelijke oorlog
De Chinese invloed groeit, mede door veiligheidsverdragen die Beijing met verschillende landen heeft gesloten.

Zo sloot het in 2022 een veiligheidsverdrag met de Salomonseilanden. Het stelt China in staat om politieagenten en militairen naar de eilandengroep te sturen om zijn belangen te beschermen. In Australië heerst de vrees dat China hier een militaire aanwezigheid opbouwt, op slechts tweeduizend kilometer van de Australische kust.

Sindsdien is Australië druk op zoek

naar meer bondgenoten in de regio. Deskundigen stellen dat Australië zich moet voorbereiden op een mogelijke oorlog. Als China Taiwan binnenvalt, kan dat het begin zijn van een grootschalig regionaal conflict.

De overeenkomst met Indonesië is het tweede grote veiligheidsverdrag dat Australië sloot in de afgelopen maanden. In oktober sloot Australië het veelomvattende 'Pukpuk-verdrag' over militaire samenwerking met Papoea-Nieuw-Guinea. Australië gaat duizenden nieuwe politieagenten in Papoea-Nieuw-Guinea opleiden. In ruil daarvoor krijgt de Australische krijgsmacht toegang tot militaire bases in het land. Bovendien gaan ruim tienduizend militairen van Papoea-Nieuw-Guinea dienen in het Australische leger.

Het verdrag is geen wederzijds verdedigingspact. Dat zal voor Indonesië een stap te ver zijn. Indonesië heeft een lange traditie van een zogeheten neutrale politiek. Jakarta heeft bijvoorbeeld met China - vooral economisch - nauwe banden en zal die niet op het spel willen zetten.

Met medewerking van Saskia Konninger in Jakarta.

Branded content

Ondernemerstalent ontwikkelen ‘Wat begon als technisch ontwerp, verandert nu levens’

De ontwikkeling van je studerende kind is zoveel meer dan colleges volgen en tentamens halen. De Universiteit Twente heeft zo'n 150 community's die studenten de kans geven zich extra te ontplooiën. Er ontstaan innovatieve ideeën die kunnen ontpoppen tot veelbelovende start-ups. Alumnus en ondernemer Gabriel Costa en begeleider Tim de Kraker vertellen.

Tekst: Lydia van der Weide, fotografie: Janita Sassen

„Ik wist één ding zeker: ondernemen, dat was niets voor mij. Ik wilde met engineering bezig zijn, niet met de sores die een eigen bedrijf met zich meebrengt.” Alumnus Gabriel Costa (30) lacht. „Maar het kan gek lopen. Kijk eens waar ik nu sta!”

Elkaar inspireren

Tijdens zijn master *industrial design engineering* aan de Universiteit Twente hoorde Gabriel via een vriend over *Incubase*, een initiatief van de Universiteit Twente, Student Union en Novel-T, een non-profitorganisatie voor innovatief ondernemerschap. „*Incubase* is een plek waar jonge ondernemers samenkomen en elkaar inspireren. Tijdens corona - het vele thuiszitten vond ik vreselijk - ging ik er eens een kijkje nemen. Het bleek een inspirerende omgeving met flexibele werkplekken en een netwerk

van kleine ondernemingen en grote investeerders. Fantastisch.”

Zaadjes geplant

Tim de Kraker, business developer, begeleidt Gabriel bij *Incubase*. Hij werkt voor Novel-T, nadat hij lang zelfstandig ondernemer was. „Ik spot jong talent zoals Gabriel en help dit talent op weg met mijn ondernemerservaring. Het team waarvan ik deel uitmaak, biedt programma's, een-op-een coaching, evenementen en toegang tot financiering. *Incubase* past uitstekend bij de Universiteit Twente; daar zit het ondernemerschap echt in het DNA. Misschien omdat er in Twente niet zoveel grote bedrijven zitten als in de omgeving van andere technische universiteiten. We moeten hier dus wat creatiever zijn en dat jaagt het ondernemerschap erg aan. In onze broedplaats worden zaadjes geplant in

Gabriel Costa en Tim de Kraker: „Je doet hier vaardigheden op die bij iedere carrière uitstekend van pas kunnen komen.”

een ecosysteem waar ze tot bloei kunnen komen. Vandaar de naam *Incubase*.”

Een soort grote broer

Gabriel voelde zich in dit ecosysteem direct op z'n plek. „Ik kwam tussen allemaal andere jonge mensen in hetzelfde schuitje. Het onderlinge contact werkte motiverend. Sommigen waren al veel verder dan ik; die zag ik als een soort

grote broer. Wat zij kunnen, kan ik ook, besloot ik.”
De rest van dit verhaal en meer inspirerende verhalen lezen? Scan de QR-code! utwente.nl

Deze advertentie is gemaakt door XTR branded content en de adverteerder heeft deze inhoud goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

Universiteit Twente: techniek, wetenschap én veel extra's!

Gaait jouw kind studeren en heeft je zoon of dochter interesse in (een vakgebied dat raakvlakken heeft met) techniek, wetenschap en/of sociaalmaatschappelijke vraagstukken? En wil het vanzelfsprekend ook een leuke, inspirerende en onvergetelijke studententijd hebben met vele extra's: van verschillende sport-, muziek- en studentenverenigingen tot cultuur en innovatiehubs? Denk dan aan de Universiteit Twente! Daar wordt innovatief en kleinschalig onderwijs geboden waar je als student en individu ertoe

doet. De campus is een unieke plek waar je kind zich kan ontwikkelen en uitgroeit tot de jonge professional die het in zich heeft. Op inhoudelijk én persoonlijk vlak.

Kennismaken met de Universiteit Twente? Dat kan tijdens de Online Open Dag op 19 november. Aanmelden via utwente.nl/studiekeizen

UNIVERSITY OF TWENTE.

ISLAMISTISCHE TERREUR

Slachtoffers aanslagen Bataclan zoeken heling

Tien jaar geleden werden 132 mensen in Parijs vermoord bij de dodelijkste terreuraanslagen ooit op Frans grondgebied. Tien jaar later treden steeds meer slachtoffers in contact met hun beulen.

Floor Bouma
PARIJS

Claude-Emmanuel Triomphe (67) zit te lunchen in een restaurant in de oude haven van Marseille als hij het nieuws hoort: terrorist Salah Abdeslam is bereid te praten met de slachtoffers van de terreuraanslagen die hij tien jaar geleden pleegde in Parijs en voorstad Saint-Denis. Triomphe stopt met kauwen op zijn met krab gevulde ravioli, legt zijn vork neer. En zegt dan gedecideerd: „Ik ga contact opnemen met zijn advocate. Ik wil met Abdeslam in gesprek.”

Triomphe – een bedachtzame, in een wollen trui gestoken voormalig arbeidsinspecteur – is een van de slachtoffers van de tot levenslang veroordeelde Abdeslam en zijn handlangers, van wie de meesten omkwamen bij het bloedbad op 13 november 2015. Donderdag precies tien jaar geleden zat Triomphe in het Parijse café La Bonne Bière toen hij door vier kogels van een kalashnikov werd geraakt: in zijn voet, been, heup en arm. Hij voelde dat hij leegbloedde. *Je veux vivre*, schreeuwde hij – ik wil leven. Een arts die toevallig in het café was besloot hierop tussen de kermende en bloedende lichamen van andere slachtoffers Triomphe’s wonden af te binden.

Hij overleefde. 132 anderen werden die avond vermoord: bij verschillende cafés, in het poppodium Bataclan, bij het Stade de France in Saint-Denis. De door terreurgroep Islamitische Staat voorbereide aanslagen waren de dodelijkste aanslagen ooit op Frans grondgebied.

Herstelrecht

En nu wil Triomphe – wiens rechtervoet goeddeels verlamd is waardoor hij tien jaar later nog steeds moeilijk loopt en niet mag autorijden – Abdeslam ontmoeten. Dit kan in Frankrijk met een beroep op *justice restaurative* (herstelrecht) waarbij slachtoffers onder begeleiding in gesprek gaan met daders (van dat misdrijf of een vergelijkbaar feit). Herstelrecht is toepasbaar op alle soorten misdrijven, zegt de aan onderzoeksinstituut CNRS verbonden socioloog en politicoloog Sandrine Lefranc per mail. „Hoewel men terughoudend is met seksueel geweld en incestzakken.”

De praktijk is in 2014 geïmporteerd uit Engelstalige landen zoals de Verenigde Staten en Canada – het bestaat ook in Nederland. „Herstelrecht werd gezien als manier om een probleem aan te pakken waar alle landen mee kampen: overbelaste rechtssystemen, met onvoldoende middelen, en die beperkingen hebben, vooral op het gebied van preventie.” Sinds 2014 zijn in Frankrijk zo’n duizend herstelrechtprocessen doorlopen, waarvan de meeste de laatste jaren omdat de praktijk bekendheid kreeg dankzij de film *Je verrai toujours vos visages* (2023).

Het kan verbazing wekken dat een terroristeslachtoffer de man wil ontmoeten die hem dood wilde, maar Triomphe is niet de enige. Ook andere slachtoffers van 13 novembre hebben terroristen ontmoet. De Parijse arts Georges Salines (68), vader van de 28-jarige Lola die in het Bataclan werd vermoord, heeft de meeste ervaring met *justice restaurative*. De afgelopen jaren ontmoette hij twee terroristen die be-

Claude Emmanuel Triomphe werd op 13 november 2015 in een café in Parijs geraakt door vier kogels. Nu organiseert hij met een stichting in Marseille onder meer theaterprojecten, lezingen en andere bijeenkomsten voor jongeren uit kwetsbare wijken. FOTO THÉO GIACOMETTI

trokken waren bij de aanslagen in Parijs en in Brussel, één Franse jihadist die voor IS had gevochten in Syrië, moeders van andere jihadisten, geradicaliseerde gevangenen en Syriëgangsters die waren teruggehaald naar Frankrijk. Hij schreef zelfs een boek met Azdyne Amimour, de vader van één van de terroristen die dood en verderf zaaide in het Bataclan.

Slachtoffers hebben verschillende redenen om in contact te willen treden met daders. Triomphe zegt dat hij Salah Abdeslam en andere terroristen wil begrijpen. „Omdat Abdeslam in de rechtszaak aanvankelijk weigerde te praten, werd hij in de media afgeschilderd als een robot, iemand die zonder nadenken had gedood, of erger: als een soldaat van de jihad,” zegt Triomphe geïrriteerd. „Ik wil hem zien als mens. Ik had gelezen dat hij bovenal een verloren jongere was, die drugs gebruikte, vrouwen versierde, in de drugshandel zat.”

Ook Salines – ronde bril, blauwe coltrui – wilde begrijpen, vertelt hij via een videoverbinding vanuit zijn woning in Parijs. „Ik wilde Azdyne Amimour ontmoeten omdat ik het jihadistische parcours van zijn zoon Samy wilde snappen” – in hun boek beschrijven de vaders hoe de beïnvloedbare Samy onder meer door foute vrienden afglijdt en uiteindelijk naar Syrië vertrekt om zich aan te sluiten bij IS. „Tijdens een ontmoeting met moeders van Syriëgangers had ik gemerkt dat ik ze meer ging zien als mensen. Het waren vrouwen in rouw. Slachtoffers van hun geradicaliseerde kinderen. Hoewel ze soms zelf ook schuld droegen omdat ze geld hadden gestuurd naar Syrië of niet op tijd hadden ingegrepen toen hun kinderen radicaliseerden.”

Door in gesprek te gaan met terroristen of hun familieleden, worden ze bovendien minder eng, zegt Salines. „Je gaat ze normaliseren, de mythe verdwijnt en daarmee de angst. Je ontmoet niet een kwaadaardig genie, maar een mens dat verschrikkelijke dingen heeft gedaan maar met wie je gewoon een kopje koffie kunt drinken.”

‘Niemand is niet te redden’

Naast het willen begrijpen, hopen Salines en Triomphe dat zij de terroristen kunnen beïnvloeden. „Toen ik in de rechtszaak getuigde, heb ik me ook tot Salah Abdeslam gericht”, zegt Triomphe. „Hij had zich net daarvoor verantwoordigd tegenover de familie van een islamitisch slachtoffer omdat hij ‘alleen ongelovigen had willen doden’. Dus ik richtte me tot hem als ‘ongelovige’, om hem ermee te confronteren dat hij mij blijkaar had willen doden. Ik keek hem aan, ik weet dat hij naar mij geluisterd heeft. Misschien verandert het niets, maar misschien zet je iets in werking. Aan het einde van de rechtszaak was er in elk geval iets van verandering te zien want Abdeslam heeft spijt betuigd.”

Ook tijdens de ontmoetingen die Salines had met de terroristen die betrokken waren bij de voorbereidingen van 13 novembre, zag hij een verandering. „Een van hen was tijdens de rechtszaak explosief, maar toen ik hem ontmoette was hij kalm, open, rustig – sympathiek zelfs. Hij weet dat hij fout zat.” De tweede ter-

rorist weigerde excuses aan te bieden omdat „dat geen nut zou hebben vanwege de ernst van zijn verschrikkelijke daden”. „Ik vind dat niet logisch en het is niet genoeg, maar ik kan zijn redenatie volgen.”

De begripvolle manier waarop de twee mannen met de terroristen omgaan, zegt wat over de manier waarop zij naar de menselijke natuur kijken. Salines zegt meermaals te geloven dat „niemand *irrécupérable* (niet te redden) is”. Triomphe vindt zelfs dat Abdeslam geen levenslange gevangenisstraf had moeten krijgen omdat dat hem dat de kans zou ontnemen „op een dag zijn leven te verbeteren”.

Socioloog Lefranc zegt dat ze dit mensbeeld vaker zag bij slachtoffers van 13 november die een herstelrechtproces ingingen. „De slachtoffers van deze aanslagen hadden een uniek aspect: het waren veelal Parijzenaren, vaak hoogopgeleid en voorstanders van tolerantie en maatschappelijke diversiteit.” Hun visie wordt dan ook niet door iedereen begrepen: zowel Salines als Triomphe kreeg meermaals te horen naïef te zijn. „Veel mensen willen de wereld indelen in zwart en wit, in slecht en goed”, zegt Triomphe over die kritiek. „Zij noemen ons ‘naïef’ zodat ze die hokjes niet in twijfel te hoeven te trekken.”

Preventieprojecten

Opvallend is ook dat Triomphe en Salines niet alleen terroristen willen spreken – beiden hebben na de aanslagen vrijwel hun hele leven gewijd aan projecten waarmee ze hopen de Franse maatschappij bestendiger te maken tegen extremisme. Triomphe richtte in 2020 de stichting Citizens Campus op in Marseille, waar hij na de aanslagen naartoe verhuisde omdat leven in Parijs te confronterend was geworden. Met de stichting organiseert hij onder meer theaterprojecten, lezingen en andere bijeen-

Het kan verbazing wekken dat een slachtoffer van terreur de man wil ontmoeten die hem dood wilde

Kinderen in deze wijken krijgen van leraren te horen dat ze weinig kansen hebben in het leven

komsten voor jongeren uit kwetsbare wijken.

„Deze wijken zijn vaak praktisch afgesloten van de stad en worden geplaagd worden door sociale problematiek, bijvoorbeeld als gevolg van deïndustrialisatie, en er is vaak nauwelijks diversiteit. Kinderen in deze wijken krijgen op 15-jarige leeftijd al van leraren te horen dat ze weinig kansen hebben in het leven. En ze hebben geen stem: als de pers bijvoorbeeld naar hun wijken komt, is het enkel om te praten over drugscriminaliteit. Deze jongeren zien soms geen toekomstpad en dat biedt ruimte aan extremisme en radicalisering.”

Om concreet te maken wat zijn stichting doet, heeft Claude-Emmanuel Triomphe een gast uitgenodigd om aan te sluiten bij het interview met NRC: de 18-jarige Jenna Abbes, die medeede met projecten van Citizens Campus. Triomphe’s ogen lichten op als Abbes – blauwe jurk en hoofddoek, glimmende neuspiercing – aan komt lopen, zij begroet hem met een grote glimlach. „Wij kunnen supergoed met elkaar”, zegt ze stralend.

Abbes vertelt dat ze bij Citizens Campus terecht kwam nadat ze haar stage in een *patisserie* was verloren en het niet lukte een nieuwe stageplek te vinden. „Bij de eerste sessies zat iedereen op zijn telefoon, niemand praatte met elkaar. Maar op een gegeven moment merkten we dat we niet veroordeeld werden, dat we alles mochten zeggen. We werden gevraagd mee te denken over hoe de stichting kon verbeteren en hebben zelfs lokale politici ontmoet” – bij de ontmoeting ging het onder meer over armoede en problemen met het ov. Abbes zegt dat ze dankzij de bijeenkomsten heeft geleerd hoe ze zich beter kan uitdrukken en dat ze meer zelfvertrouwen heeft gekregen.

Dat Claude-Emmanuel Triomphe slachtoffer is van de aanslagen van 13 no-

vember in Parijs, wist ze aanvankelijk niet. „Ik vertel dat meestal niet omdat ik niet als slachtoffer gezien wil worden”, zegt Triomphe. Abbes ontdekte het pas onlangs toen journalisten bij Citizens Campus langskwamen voor een reportage. „Hij zei toen dat hij vier kogels heeft gevangen!”, zegt ze met grote ogen. „En hij is er gewoon nog! Nu denk ik elke keer dat ik in de shit zit aan u”, zegt ze terwijl ze zich tot Triomphe richt. „Dan weet ik dat ik gewoon moet doorzetten en dat het dan wel goedkomt. Als u dit kon overleven, kan een mens alles aan.”

Ook Georges Salines ging zich na het verlies van zijn dochter inzetten voor maatschappelijke projecten. Hij richtte slachtofferorganisatie 13onze15 Fraternité et Vérité (broederschap en waarheid) op en schreef twee boeken. Sindsdien bezoekt hij geregeld onder meer scholen en gevangnissen om te praten over slachtofferschap, terrorisme, radicalisering en herstelrecht. „Ik wil me verzetten tegen de haat die sommige politici aanwakkeren, mensen verenigen en ervoor zorgen dat niet alle moslims op één hoop worden gegooid – zeer belangrijk nu onze maatschappij steeds meer naar rechts en extreemrechts glijdt.”

Triomphe zegt zich tegen extremisme van beide zijden van het politieke spectrum te verzetten. „Tegen radicaal-rechts dat moslimhaat instrumentaliseert, maar óók radicaal-links dat de ogen sluit voor sommige problemen in onze moeilijke wijken.”

Abdeslam

Deze donderdag staat voor Triomphe en Salines in het teken van herdenken en samen zijn met andere slachtoffers en nabestaanden. Maar meteen daarna hebben beiden weer grootse plannen: Salines bezoekt volgende week het Berlijnse parlement en heeft twee bezoeken aan gevangnissen staan. Triomphe heeft meerdere bijeenkomsten van Citizens Campus, een bezoek bij vakbond CFDT en hij gaat op een korte cruise – een cadeau van de fysiotherapeut die hem weer leerde lopen.

En mogelijk komt er dus ooit een ontmoeting met Salah Abdeslam – hoewel de vraag is of de Franse justitie dat zal laten gebeuren nu eerder deze week is gebleken dat hij een USB-stick met jihadistische propaganda had ontvangen in zijn gevangenis. Niet ieder terreurslachtoffer is enthousiast. Zo noemde journalist ‘Riss’, die de aanslag op de redactie van het komische blad *Charlie Hebdo* in januari 2015 overleefde, Abdeslams aanvraag bij radiozender FranceInfo „persers” en een poging om „terrorisme te normaliseren”.

Triomphe: „Hij is duidelijk nog steeds geradicaliseerd. Maar dat maakt mij niet uit. Als er ook maar een klein kansje is dat ik hem kan beïnvloeden, waarom zou ik het dan niet doen?” Hij heeft de advocate van de terrorist inmiddels benaderd, die zei „te zullen kijken wat ze kan doen”. Als NRC Georges Salines nadat het nieuws bekend wordt vraagt of ook hij ervoor zou openstaan om Abdeslam te ontmoeten, mailt hij binnen twee minuten terug: „Het antwoord is ja.”

Terreurslachtoffer Claude Emmanuel Triomphe met een van de jongeren voor wie hij projecten organiseert in Marseille. FOTO THÉO GIACOMETTI

Ontdek de mooiste cadeaus

TIVOLI AUDIO

Draagbare designradio SongBook Max

Adviesprijs
599,-
399,-

- › Premium geluidssysteem
- › Geniet van groots geluid
- › DAB+/FM-radio, Bluetooth en lange batterijduur

APPLE

Refurbished iPhone SE 2022

Adviesprijs
529,-
249,-

- › 64 GB opslaggeheugen met beschermhoes en beschermfolie voor je beeldscherm
- › Uitstekende camera-kwaliteit in handig formaat
- › Op meer dan 50 punten gecontroleerd

APPLE

Refurbished MacBook Pro 16 inch met Touch Bar

Adviesprijs
2.500,-
799,-

- › 16 inch laptop met indrukwekkend Retina-display en krachtige prestaties
- › Ideale keuze voor professioneel én dagelijks gebruik
- › Zo goed als nieuw

SENNHEISER

Koptelefoon Momentum 4

Adviesprijs
369,-
229,-

- › Draadloze over-ear koptelefoon
- › Ultiem draagcomfort met premium geluidskwaliteit
- › 60-uur batterijduur, adaptieve ruisonderdrukking

SONY

Nekbandspeaker BRAVIA Theatre U

Adviesprijs
299,-
209,-

- › Persoonlijk surroundsound zonder hoofdtelefoon
- › Perfecte oplossing voor slechthorenden
- › Ideaal voor ontspannen films en televisie kijken

AVOLT

Stekkerdoos

Adviesprijs
69,90
54,-

- › Geniet zorgeloos van stroom overal in huis
- › Drie stopcontacten en twee USB-C poorten
- › Stijlvol design in meerdere kleuren

LEEFF

Autoparfum

Adviesprijs
69,90
59,50

- › Luxe geurbeleving voor onderweg
- › Eén parfum gaat minimaal een jaar mee
- › Set van 2: voor jezelf en maak ook een ander blij

EUROPESE BETAALSYSTEMEN

ECB overtuigd van succes digitale euro

De digitale euro wordt écht Europees, bezweert de Europese Centrale Bank, en loopt ook betaalsysteem Wero niet in de weg.

Eva Smal

FRANKFURT

Wie een middagje naar de Europese Centrale Bank luistert kan er niet omheen: de ECB ziet heel weinig beren op de weg voor het uitgeven van de digitale euro, een digitaal alternatief voor contant geld.

De ECB wil een digitale euro, omdat ze ziet dat het gebruik van contant geld - het enige geld dat de centrale bank nu zelf uitgeeft - afneemt. Om een succes te worden moet de digitale euro een offline en een online versie krijgen. Offline betekent het een soort verbeterde versie van wat Nederland ooit kende als chipper/chipknip: op de NFC-chip van een pas of smartphone kan dan een saldo digitale euro staan. Online zal de digitale euro waarschijnlijk een leven krijgen in de bank-app, naast de 'gewone' rekening

Het **euro-teken** voor het voormalige ECB-gebouw in het centrum van Frankfurt.
FOTO KIRILL KUDRYAVTSEV/AFP

waarop geld staat dat door commerciële banken wordt gegenereerd.

Wie nu in Europa digitaal wil betalen, is veroordeeld tot een nationaal betaalmiddel (zoals een bankpas of digitale portemonnee) of tot een Amerikaans betalingsbedrijf als Visa of Mastercard. De digitale euro moet dat pro-

bleem verhelpen; in de hele eurozone moet er mee betaald kunnen worden. Offline (dus ook als de stroom uitvalt) van pas tot pas of telefoon tot telefoon, bij de betaalterminals in winkels en online in webshops.

Wordt de digitale euro niet duurder voor consumenten of winkeliers dan

de huidige kaartbetalingen, vanwege alle benodigde infrastructuur? Nee, zegt Alessandro Giovannini, adviseur over de digitale munt binnen de ECB. Want: nu zijn er soms wel vier bedrijven betrokken bij een kaartbetaling in de winkel. „En die willen allemaal een deel van de koek”, aldus Giovannini. Oftewel een deel van de vergoeding die winkeliers moeten betalen om gebruik te maken van de infrastructuur. Dat worden er straks minder „dus hoeven de kosten niet omhoog”. In theorie althans, in de praktijk kan de ECB die garantie niet geven, want betaalinstanties en banken bepalen zelf hoeveel winkeliers voor hun diensten moeten betalen.

moeten investeren in de implementatie van de digitale euro.

Bovendien, zeggen die banken, helpt de digitale euro helemaal niet om onafhankelijker te worden van Amerikaanse partijen.

Ook deze zorgen wuifde Giovannini weg. De digitale euro wordt écht Europees, bezweert hij. De ECB lijkt er bovendien van overtuigd dat het commerciële initiatief van Wero naast de publieke digitale euro kan bestaan.

„We willen er vooral voor zorgen dat er een extra keuze komt”, redeneert Giovannini. Dertien van de twintig eurolanden hebben namelijk geen eigen internationale betaalinstructuur meer. Zo lopen kaartbetalingen in Nederland, sinds het afschaffen van het PIN-systeem zo'n vijftien jaar geleden, allemaal via de 'rails' van Visa en Mastercard.

De besluitvorming over de digitale euro ligt nu bij het Europees Parlement. Als het parlement groen licht geeft, wil de ECB in 2027 pilots gaan draaien met de digitale munt. In 2029 moet die dan pan-Europees ingevoerd worden. Volgens een enquête van de ECB zou twee derde van de Europese consumenten interesse hebben om de digitale euro „uit te proberen”.

Ontwikkeling Wero

Zit de ontwikkeling van de digitale euro de ontwikkeling van een private Europese betaalmethode, de Wero, niet in de weg? De banken achter de Wero, waaronder ING, Rabo en ABN, trokken daar vorige week nog over aan de bel. Zij hopen banken uit heel Europa achter de Wero te krijgen - nu zijn het vrijwel alleen banken uit Duitsland, Frankrijk, België en Nederland die meedoen. Maar de vrees is dat dat niet lukt als die banken ook

2024 | NIEUW ZEELAND, MARLBOROUGH | TWO RIVERS, CONVERGENCE

Spectaculair frisse Sauvignon Blanc

Is dit de beste Sauvignon Blanc van Nieuw-Zeeland? Deze Two Rivers 'Convergence' barst van levendig tropisch fruit, frisse citrus en een zilte mineraliteit die doet denken aan een zeebries. 100% sauvignon blanc. Jaarlijks overladen met prijzen: 95 punten van o.a. Cameron Douglas MS en Wine Orbit. Gemaakt door topwijnmaker David Clouston. Vegan en van kleine productie. Spectaculair fris en intens: dit is Marlborough op z'n best.

Adviesprijs
18,95
15,95

Oscar Vermeer en **Sjoerd Klumpenaar**
AMSTERDAM

Sinds de verkiezingen eind oktober is een meerderheid van de Tweede Kamer voor het bouwen of aanpassen van de hypotheekrenteaftrek. Dat wordt hoog tijd, waarschuwen deskundigen, want vanaf 2031 dreigt chaos rondom de aftrek. In 2001 werd de periode waarin je de hypotheekrente van de belasting mocht aftrekken beperkt tot dertig jaar. Over vijf jaar verstrijkt die termijn voor honderdduizenden huizenbezitters. Alleen is voor de Belastingdienst volstrekt onduidelijk voor wie dit precies geldt. Deskundigen voorspellen een stortvloed aan bezwaarschriften en al dan niet bewust gemaakte fouten bij de aangifte inkomstenbelasting.

Na jaren van politiek uitstelgedrag neemt in Den Haag de ongerustheid over de zogenoemde dertigjaarstermijn toe. Er wordt reikhalzend uitgekeken naar het onderzoeksrapport van een werkgroep van ambtenaren op het ministerie van Financiën, dat nog voor het einde van het jaar mogelijke oplossingen moet bieden. Die kunnen miljarden kosten, wat op het bordje terechtkomt van de partijen die een nieuw kabinet moeten vormen.

Het probleem zit vooral in de vele aflossingsvrije hypotheeken van Nederlandse huiseigenaren. Dit type hypotheek is bijzonder populair: twee op de drie huizenbezitters heeft een deels of volledig aflossingsvrije hypotheek, blijkt uit recente cijfers van de Autoriteit Financiële Markten (AFM). Onder 65-plussers gaat het zelfs om ruim 90 procent.

Rond de eeuwwisseling begon de aflossingsvrije hypotheek, soms zonder einddatum, aan een grote opmars. Het was voor de huizenbezitter erg voordelig: je betaalde geen aflossing en kon voor een lange periode hoge rente aftrekken van de inkomstenbelasting. Maar toen toenmalig minister Gerrit Zalm (Financiën, VVD) zag dat de hypotheekschuld snel steeg en de schatkist hier veel belastinginkomsten door misliep, stelde hij in 2001 een maximumtermijn in. Voor elke hypotheeklening, zowel de al lopende als de toekomstige, mocht voortaan maximaal dertig jaar rente worden afgetrokken.

Leengeschiedenis nergens vastgelegd

Inmiddels nadert 2031, het jaar dat de aftrekmogelijkheid voor alle hypotheeken van vóór 2001 eindigt. Maar wie dat precies zijn, is volstrekt onduidelijk. De Belastingdienst bewaart belastingaangiftes met daarin de aftrek van de hypotheekrente slechts zeven jaar, daarna worden ze vernietigd. Banken en hypotheekadviseurs hebben die informatie ook niet, zij moeten afgaan op wat de consument in de adviesgesprekken aanlevert - hun hele leengeschiedenis staat nergens geregistreerd.

En de huizenbezitters zelf? Bijna de helft weet niet hoe lang ze nog recht hebben op hypotheekrenteaftrek, bleek al in 2019 uit het rapport *Evaluatie complexiteit fiscale eigenwoningregeling* van onderzoeksbureau Panteia. Belastingaangiften waarin de hypotheekrente werd afgetrokken, verdwenen de afgelopen dertig jaar in dikke ordners of werden op een floppy-disk opgeslagen, om daarna te worden vergeten of jaren later te worden weggegooid. Voor particulieren geldt geen wettelijke bewaarplicht, maar de Belastingdienst adviseert je de administratie vijf jaar te bewaren. Kortom: wie er vanaf 2031 wel of geen recht op hypotheekrenteaftrek heeft, is onbekend - behalve voor de enkeling die nauwgezet dertig jaar administratie heeft bijgehouden.

Het wordt nog ingewikkelder als je niet dertig jaar dezelfde lening hebt gehad, maar op verschillende momenten hypothecaire leningen bent aangegaan. Bijvoorbeeld als je tussentijds bent verhuisd naar een duurder huis of je hypotheek hebt opgehoogd voor een verbouwing. Of als je bent gescheiden, waarna jij en je partner elk een nieuw huis kochten. Over

Huizen in aanbouw in Nijmegen in 2002, een jaar nadat de periode waarin je de hypotheekrente van de belasting mocht aftrekken werd beperkt tot dertig jaar.
FOTO FLIP FRANSSSEN / ANP

HUIZENMARKT

‘Chaos dreigt vanaf 2031 rond hypotheekrenteaftrek’

Vanaf 2031 moeten veel huizenbezitters aantonen dat zij nog recht hebben op hypotheekrenteaftrek. Maar wie heeft die administratie van meer dan twintig jaar terug nog in huis? De Belastingdienst in ieder geval niet.

„Het leidt tot een wirwar aan hypotheeken en leningdelen. Die kluwen is niet meer te ontwarren

John Boog
projectleider
Panteia

dat extra geleende bedrag mag je ook weer dertig jaar lang de rente aftrekken, maar die periode gaat pas in op het moment van afsluiting. Wat niet parallel loopt met je oorspronkelijke hypotheek. Er is „een wirwar aan hypotheeken en leningdelen”, ontstaan, zegt projectleider John Boog van Panteia, die in 2019 in opdracht van de het kabinet onderzoek deed naar de dertigjarige regeling. „Die kluwen is niet meer te ontwarren.”

Sluimert al jaren
De kwestie rond de dertigjaarstermijn sluimert al jaren. Naast het onderzoek van Panteia waarschuwde ook het onderzoeksbureau SEO Economisch Onderzoek in 2019 al voor uitvoeringsproblemen van de dertigjaarstermijn. Vorig jaar dook het probleem opnieuw op, dit keer in een rapport van een ambtelijke onderzoeksgroep die het belastingstelsel tegen het licht hield. „Het is aannemelijk dat veel mensen voor wie de dertigjaarstermijn verstrijkt dit niet weten of niet weten wat het voor hen betekent”, klonk de waarschuwing.

Toenmalig staatssecretaris Tjebbe van Oostenbruggen (Fiscaliteit, NSC) beloofde in de Eerste Kamer opnieuw een onderzoek te laten doen naar mogelijke oplossingen. Een werkgroep bij Financiën moet deze studie in december afgerond hebben zodat die in de formatieonderhandelingen besproken kan worden, aldus een woordvoerder van het ministerie van Financiën. „De urgentie wordt nu gevoeld. Het volgende kabinet moet een keuze maken.” Sinds dinsdagavond is bekend dat D66 en CDA samen gaan onderhandelen over vijf thema's, waaronder wonen. Onduidelijk is of ze daarbij ook de dertigjaarstermijn spreken; in hun verkiezingsprogramma's reppen ze er niet over. Het lastige is: huiseigenaren moeten zelf aantonen dat zij vanaf 2031 nog recht hebben op aftrek, zo is vastgelegd. „Het is dan heel makkelijk om naar de burger te wijzen”, constateerde de ambtelijke onderzoeksgroep in hun rapport uit 2024. „Maar hoe kan een burger een aftrekpost aannemelijk maken als de administratie ontbreekt en zowel de hypotheekver-

Ik heb zo'n hypotheek Wat nu?

Voor wie een aflossingsvrije hypotheek heeft, maar net vorige zomer alle oude multimappen heeft weggegooid, wordt het vanaf 2031 onzeker of en hoe er hypotheekrente kan worden afgetrokken. Bij de reguliere belastingaangifte is de belastingplichtige verantwoordelijk voor de juistheid van alle gegevens, zelfs als de aangifte vooraf is ingevuld. Of dat straks in 2031 bij de kwestie rond hypotheekrenteaftrek ook geldt, is een belangrijke vraag. Dit leidt tot allerlei juridische vragen – en daarmee tot mogelijke be-

zwaarschriften en procedures. Bijvoorbeeld: wat als je recht hebt op hypotheekrenteaftrek maar dat niet meer kunt aantonen? En als achteraf om bewijsstukken wordt gevraagd die je niet hebt, moet je de afgetrokken hypotheekrente dan weer terugbetalen? Waar het volgens Oscar Noorlag van Van Bruggen om draait: kun je van consumenten verwachten dat zij hun administratie dertig jaar lang hebben bijgehouden – helemaal als het overheidsadvies luidt om aangiftes zeven jaar te bewaren? „Als het besluit valt

dat de bewijslast bij de consument ligt, dan is dat voor nagenoeg elke huizenbezitter een grote, bijna onmogelijke opgave. Want je kunt je heel goed voorstellen dat de administratie na dertig jaar niet meer helemaal compleet is.” Het is inderdaad „een hobbel”, zegt emeritus hoogleraar Belastingrecht Inge van Vijfeijken, al pleit ze ook voor praktisch en logisch nadenken. „Pak je hypotheccaire aktes, kijk wanneer die ingingen en hoeveel geld je leende, en je weet hoelang het allemaal nog aftrekbaar is.”

strekker als de Belastingdienst mogelijk geen ondersteuning kunnen bieden.” Zo dreigt een oneerlijke situatie te ontstaan, stelt Oscar Noorlag van hypotheekadviseur Van Bruggen. „Degenen die alles niet zo netjes op een rijtje hebben kunnen straks langer rente aftrekken dan waar ze daadwerkelijk recht op hebben. Ze lopen dan wel het risico dat zij door de Belastingdienst om bewijsstukken worden gevraagd, maar bij mijn weten ben je niet verplicht je administratie dertig jaar te bewaren.”

Capaciteitstekort Belastingdienst

Een ander groot probleem ligt straks bij de controle door de Belastingdienst: het toezicht is zeer arbeidsintensief en de capaciteit is er beperkt. De situatie in 2031 kan leiden tot lange bezwaarprocedures en veel onzekerheid bij huizenbezitters. De ambtenaren voorzien in hun rapport dan ook „lastige discussies”, schreven ze in 2024. „Als op dit punt toezicht wordt uitgevoerd, gaat dit ongetwijfeld resulteren in diverse (onredelijke) bezwaar- en beroepsprocedures.” En: „De dertigjaarstermijn is vanaf 2031 niet goed uit te voeren voor de Belastingdienst en vraagt echt om een beleidsaanpassing.” John Boog van Panteia vat het kort en krachtig samen: „Het is niet te handhaven. Dit gaat leiden tot een gigantische chaos.”

Met de waarschuwende rapporten uit de jaren ervoor is nooit iets gebeurd, constateert Boog nu. „Dat heeft ons ook verbaasd. We hadden veel commotie verwacht, in de Tweede Kamer en de media. Maar dat viel tegen.” Hij wijt dat onder meer aan de coronapandemie, die begin 2020 uitbrak. „En ongetwijfeld zal de gedachte zijn geweest: het duurt nog jaren, we hebben nog wel even.”

De coronatijd was volgens sommigen het perfecte moment geweest om de hypotheekrenteaftrek stapsgewijs af te bouwen, waardoor het probleem van de dertigjaarstermijn niet langer zou bestaan. De rente stond laag, waardoor het wegvallen van hypotheekrenteaftrek voor huishoudens een minder harde klap voor hun maandlasten was geweest. Emeritus hoogleraar Belastingrecht Inge van Vijfeijken spreekt van een gemiste kans. „In die tijd had niemand er last van gehad en had je dit dertigjaarstermijnprobleem ook niet gehad.” Maar, zegt ze erbij, het was natuurlijk ook „de kunst van het vooruitschuiven”. „Als een grote groep ergens van profiteert, is het politieke zelfmoord om het af te schaffen.”

Ook Raymond Gradus, hoogleraar bestuur en economie aan de Vrije Universiteit, vindt dat het kabinet veel te laat in actie is gekomen. „Er waren in 2019 al signalen dat de dertigjaarsregeling voor uitvoeringsproblemen ging zorgen. Als toen ge-

lijk was besloten om de aftrek verder naar nul af te bouwen, was dit probleem in feite al opgelost”, stelt Gradus. „Maar dat is niet gebeurd, en nu zijn we te laat. Het is aan de politiek om daar zo snel mogelijk iets aan te doen.”

Dure oplossingen

Een mogelijke oplossing is de dertigjaars-termijn los te laten en mensen met een aflossingsvrije hypotheek tot eind 2042 hypotheekrente te laten aftrekken. Vanaf begin 2043 lost het probleem zich vanzelf op; dan zijn er alleen nog hypotheeken over die in dertig jaar volledig zijn afgelost - sinds 2013 is het namelijk verplicht om hypotheeken ook daadwerkelijk in dertig jaar af te lossen, als je wil profiteren van de hypotheekrenteaftrek.

Oud-staatssecretaris Van Oostenbruggen toonde zich in de Eerste Kamer, eind 2024, niet enthousiast over deze oplossing. Niet alleen kost het veel geld, de ‘dertigjaarsregeling’ helpt ook bij het ‘tegenaan van overmatige hypotheekschulden door huishoudens”, zei hij op vragen van de senaatsfracties van het CDA en 50Plus.

Een ander gevolg van die oplossing zou zijn dat huizenkopers met een aflossingsvrije hypotheek de maximale rente nog eens jaren mogen aftrekken, waardoor de schatkist tot 2042 zo'n 976 miljoen euro per jaar misloopt, staat in het ambtelijke rapport. Dit zou nog een onwenselijke situatie opleveren, vindt hoogleraar Gradus: „Dan krijgt een groep oudere woningbezitters die al drie decennia is bevoordeeld ten opzichte van starters, nog eens twaalf jaar om maximaal af te trekken. Terwijl zij in die jaren nooit hoefden af te lossen.”

Een alternatief is het afschaffen van de dertigjaarsregeling in combinatie met het stapsgewijs afbouwen van de hypotheekrenteaftrek. Dat kost nog steeds veel geld, maar elk jaar wat minder omdat het aftrekpercentage omlaag gaat. De hypotheekrenteaftrek, in 1893 geïntroduceerd door de liberale minister Nicolaas Pierson, kost de schatkist jaarlijks nu zo'n 11 miljard euro. Het is tijd voor een „rigoureuze maatregel”, zegt Van Vijfeijken. „Niet een beetje aan de randjes knabbelen, dat maakt het hele systeem nog ingewikkelder.”

Ook hoogleraar Raymond Gradus stelt „een klemmende oproep aan de politiek” te willen doen: dat onderzoek naar de dertigjaarstermijn moet er echt snel komen. „Hoe voorkomen we uitvoeringsproblemen? Hoe kunnen we dit op een goede manier regelen? De waarschuwingen zijn manifest.” Het volgende kabinet móet dit regelen, besluit Boog van Panteia, al vreest hij het ergste. „In de verkiezingsprogramma's gaat het over de afbouw van de aftrek, maar de dertigjaarstermijn moet nu eerst op het netvlies komen.”

Druk jouw stempel op morgen

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • **Recruitment** • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures

www.yer.nl/nrc

Search4Solar

E-commerce Platform Specialist

Bedrijf | Search4solar is hét snelst groeiende B2B-platform voor zonnepanelen, omvormers en batterijen in Europa. Met 10.000+ gebruikers en 300 leveranciers bouwen ze aan een digitale revolutie in de zonne-energiesector. Groei met hun mee! Functie | Als E-Commerce Platform Specialist ben jij de drijvende kracht achter het Shopify Plus-platform. Je leidt innovaties, stuurt externe developers aan en zorgt voor slimme integraties en schaalbare groei. Ben jij een strategische zelfstarter die floreert dankzij data, structuur en groei?

📍 Barendrecht/hybride 📦 Wholesale/energie 📺 Hbo
🕒 3-5 jaar 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Kim Steenkamp, +31 6 515 278 12

VIA
OUTLETS

Investment Manager

Company | VIA Outlets is Europe's leading owner-operator redefining outlet shopping. With 11 centers in 9 countries and over 1,100 stores, they create premium, sustainable experiences for guests and brands. Fully owned by APG, they're shaping the future of retail. The Position | As an Investment Manager, you'll play a pivotal role in driving high-impact acquisitions, strategic growth, and innovative retail experiences across Europe. This position calls for a seasoned professional with hands-on transaction management expertise and sharp analytical skills.

📍 Schiphol 📦 Retail 📺 Bachelor
🕒 +5 years 💰 Excellent remunerations

Contact person YER:

Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

SHURGARD

Construction Manager

Company | Shurgard is the largest self-storage operator in Europe with over 900 employees and 330 locations in 7 countries. With 76 of these locations in the Netherlands, Shurgard continues to grow by opening new facilities annually. Function | As a Construction Manager at Shurgard, you oversee the entire lifecycle of construction projects from design to completion. You ensure timelines, budgets (€5-10 million), and quality. Your leadership aligns initiatives with strategic objectives, fostering collaboration and engagement. Join Shurgard and be part of this team!

📍 Randstad 📦 Real Estate 📺 Bachelor
🕒 +5 years 💰 Excellent remunerations

Contactpersoon YER:

Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

heijmans

Projectleider Ontwerp & Engineering

Bedrijf | Heijmans is een beursgenoteerd bedrijf dat vastgoed, bouw en infra combineert om waarde te creëren voor klanten. De afdeling Ontwerp en Engineering (O&E) van Heijmans Utiliteit bestaat uit diverse expertises als advies, bouwtechnologie, installatietechniek, ontwerpmanagent en proces- en informatiemanagement. Functie | Als Projectleider O&E ben jij de drijvende kracht achter het bouwkundig ontwerp binnen de grote utilitaire projecten, zoals o.a. Het Binnenhof. Jij vertaalt ontwerpuitgangspunten naar slimme, duurzame oplossingen.

📍 Rosmalen 📦 Bouw 🕒 +5 jaar
📺 Hbo 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

YER
ambitions in motion

YER. Al bijna 40 jaar toonaangevend in topfuncties binnen het hogere segment.

BEN TIGGELAAR — MOOI WERK

ILLUSTRATIE NRC

Arbeidsvitaminen: hoe muziek je prestaties beïnvloedt

Ben Tiggelaar schrijft wekelijks over persoonlijk leiderschap, werk en management.

Sommige leiders voelen zich extra verantwoordelijk als ze luisteren naar 'Man in the Mirror' van Michael Jackson. Anderen krijgen zin in de volgende vergadering met 'Come Together' van The

Beatles.

Ik verzin dit niet. Een paar weken geleden was ik bij een leiderschapsdag met als thema muziek. Teamleiders vertelden daar onder meer welke muziek hen inspireerde.

Leuk idee. En niet uit de lucht gegrepen. Onderzoek laat zien dat muziek invloed heeft op onze prestaties. Ook op het werk.

Nine to Five

In 1940 begon de BBC met het radioprogramma *Music While You Work*, bedoeld om de productiviteit in fabrieken te stimuleren. De dagelijkse show, die tot 1967 zou lopen, kreeg navolging in Nederland met programma's als *Muziek terwijl u werkt* en *Arbeidsvitaminen*. Dat laatste programma startte in 1946 en loopt nog altijd. Het is een van de langstlopende radioshow's ter wereld.

Of muziek tijdens het werk ook echt werkt, daarover verschillen wetenschappers van me-

ning. De Italiaanse psycholoog Domenico Sanseverino en zijn collega's zetten allerlei research hierover op een rij. De grote lijn: muziek bevordert positieve emoties en vermindert stress. Dat kan leiden tot betere werkprestaties. Maar al te grote emoties werken juist ondermijnend. Als je bepaalde muziek héél leuk of juist héél vervelend vindt, nemen de prestaties af.

Lastig punt: de effecten van een stukje muziek kunnen per individu verschillen. Dolly Parton met 'Nine to Five' leidt bij de ene collega tot betere concentratie en prestaties en bij de andere tot slechtere.

Born to Run

Veel eenduidiger zijn de effecten van muziek op onze sportprestaties. De bekendste onderzoeker op dit gebied is Costas Karageorghis, verbonden aan de Brunel University in Londen. In een recent overzichtsartikel werden de belangrijkste conclusies uit veertig studies van Karageorghis en zo'n honderd studies van anderen op een rijtje gezet.

De rode draad? Muziek tijdens het sporten heeft duidelijke positieve effecten. We voelen ons prettiger, leveren betere prestaties en ervaren het sporten als minder zwaar. Hoe komt dat? Volgens onderzoekers leidt muziek, opnieuw, vaak tot positieve emoties, leidt het ons af van vermoeidheid en helpt het ons ritmischer te bewegen. De effecten zijn trouwens sterker bij individueel trainen dan bij teamsport of wedstrijden.

Leuke tip uit het artikel: bewaar de muziek voor het moment dat het zwaar wordt. Bijvoorbeeld de tweede helft van een training of hardloprondje. En gebruik dan vooral lekker snelle muziek.

Never Be Clever

Word je slimmer van bepaalde muziek? In 1993 publiceerde het tijdschrift *Nature* over een experiment onder 39 studenten. Na tien minuten luisteren naar een pianosonate van Mozart, scoorden de deelnemers in een test iets hoger op ruimtelijk inzicht. Dat effect hield tien tot vijftien minuten aan.

Niet lang daarna begonnen populaire media te berichten over het 'Mozart-effect'. Daarbij werd het resultaat van het onderzoek flink overdreven en opgerekt. Veel jonge ouders geloven daardoor nu dat het IQ van hun baby toeneemt als ze langdurig Mozart afspelen in de kinderkamer.

Niet waar helaas. Ook later onderzoek liet zien dat het Mozart-effect kort duurt en beperkt blijft tot ons ruimtelijk inzicht. (Wel handig voor achteruit inparkeren, misschien.)

Maar natuurlijk doet muziek wel iets met je brein. Volgens neuropsycholoog Eric Scherder

activeert muziek het beloningssysteem in onze hersenen. Dat geldt bijvoorbeeld voor muziek die positieve herinneringen en associaties oproept. Maar ook nieuwe muziek die ons positief verrast, kan dit doen.

It's fun to stay at the...

Als je een playlist zou willen samenstellen om de zaak vooruit te helpen, welke nummers mogen dan niet ontbreken?

Onderzoekers van de Kellogg School of Management in Chicago keken welke nummers Amerikaanse proefpersonen het meeste zelfvertrouwen gaven. Dit was de top 3: Queen met 'We Will Rock You', 'Get Ready for This' van 2 Unlimited en 50 Cent met 'In Da Club'.

Van sommige captains of industry en wereldleiders weten we ook wat zich afspeelt op hun AirPods.

Mark Zuckerberg is fan van Lady Gaga en Daft Punk. Bill Gates luistert het liefst naar U2, The Rolling Stones en The Beatles én naar Broadway musicals. Elon Musk zet graag Andrea Bocelli op als hij wil ontspannen.

En van Donald Trump weten we dat hij graag een dansje maakt op 'YMCA' van de Village People en niet onverdienstelijk 'luchtdrum' bij 'Dream On' van Aerosmith. Op YouTube vind je allerhande compilaties.

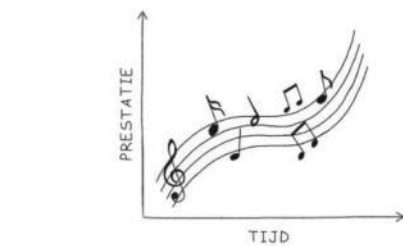
Leuk weetje. In het midden van de vorige eeuw had technologiereus IBM een eigen 'songbook' om de motivatie een handje te helpen. Daarin stonden ruim honderd liedjes met eigen teksten op bekende melodieën. Zo werd 'I'm Singin' in the Rain' veranderd in 'We're Selling IBM'.

Praktisch

Mijn eigen ervaring sluit aan bij de onderzoeken hierboven. Muziek is een legaal stimulerend middel, veilig en de moeite waard om mee te experimenteren tijdens je werk.

Ik gebruik al meer dan 25 jaar muziek tijdens seminars en colleges. Bijvoorbeeld in hele korte breaks - 20 seconden - om iedereen even wakker te schudden voor het volgende serieuze onderdeel. En ook om een lange studiedag af te sluiten. Even drie minuten plezier, liefst met een goede live-artiest.

De muziek die ik zelf draai op kantoor is overigens totaal niet *evidence-based*, maar een merkwaardige mix van klassiek, swing, dance, rock, funk, country en blues. Deze column kwam onder meer tot stand dankzij: Blondie, Doris Day, Harry James, The Red Clay Strays, Van Halen, Zac Brown Band en Zapp.

TEYM
Merino truien

- Perfecte fit en extreem comfortabel
- Gemaakt van 100% non-mulesed merinowol
- Kriebelt niet en is gemaakt van garens die niet pillen

Ervaar de zachtheid en kwaliteit van de 100% merino-wollen truien van Teym. De truien zijn zorgvuldig ontworpen en tijdloos - zowel in stijl als kwaliteit. De klassieke truien zijn ethisch verantwoord geproduceerd in Europa en verkrijgbaar in *Crewneck* of *Turtleneck*, voor dames en heren.

In de kleuren

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/teym

VIJF VRAGEN OVER BANKENCONSOLIDATIE

Waarom neemt ABN Amro kleinere retailbroer NIBC over?

ABN Amro neemt retailbroertje NIBC over. Dat vergroot de kans op groei op de Duitse en Belgische spaarmarkt. Vraag is of de ACM instemt met de verdere verschraling van het spaarlandschap in Nederland.

Eva Smal en Egbert Kalse

AMSTERDAM

Er waren geruchten, en voor een keertje bleken ze waar: ABN Amro wil NIBC kopen. De derde bank van Nederland koopt, als de toezichthouders daar althans hun fiat aan geven, de veel kleinere retailbank NIBC van investeerder Blackstone.

De geschatte overnameprijs bedraagt 960 miljoen euro. Hoeveel precies wordt betaald, wordt pas bepaald op basis van de boekwaarde van NIBC op de overnamedatum. ABN Amro hoopt de overname in de tweede helft van volgend jaar af te ronden.

Wat voor bank is NIBC eigenlijk? En waarom wil ABN Amro dit?

1 | Wat is NIBC voor bank?

NIBC is vele soorten bank geweest. Het bedrijf heette bij de oprichting door de Nederlandse staat in 1945 de 'Maatschappij tot Financiering van Nationaal Herstel'. Het idee was dat deze financieringsmaatschappij de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog mogelijk moest helpen maken, met langlopende leningen en participaties in bedrijven. In de jaren tachtig is de bank geprivatiseerd en naar de beurs gebracht onder de naam Nationale Investeringsbank (NIB). Eind vorige eeuw namen pensioenfondsen ABP en PGGM stapsgewijs de NIB over en doopten ze haar om tot NIB Capital (afgekort NIBC).

Met het verdwijnen van de beursnotering veranderde ook het profiel van de bank. Zij ging zich meer op private equity richten, onder meer door een fusie met investeerder Alpinvest. Kort daarop splitste de bank zich echter op in een private-equitytak (die zelfstandig doorging) en een overnametak, waarmee NIBC wederom een ander karakter kreeg en een zakenbank werd.

In 2005 werd NIBC voor ruim 2 miljard euro overgenomen door de destijds roemruchte Amerikaanse investeerder Chris Flowers en zijn fonds J.C. Flowers & Co. Ook ABN Amro werd toen aandeelhouder van NIBC. Daarna brak een turbulente periode aan. Flowers wilde de bank aanvankelijk snel naar de beurs brengen, maar dat ging niet door vanwege de kredietcrisis van 2007 die NIBC hard raakte.

De beursgang werd afgeblazen, net als de overnameplannen door de IJslandse Kaupthing-bank, die zelf tijdens de financiële crisis in zwaar weer was gekomen. Ook NIBC had staatssteun nodig van de Nederlandse overheid om overeind te blijven in de crisis.

Flowers en mede-groootaandeelhouder Reggeborgh verkochten in 2020 hun aandeel in NIBC aan beleggersmaatschappij Blackstone. Die betaalde er destijds slechts ruim 1 miljard euro voor na eerder meer te hebben geboden, zich beroepend op de gevolgen van de coronapandemie. Blackstone kleepte de bank uit tot wat er nu van over is: een hypotheekverstrekker waar je ook spaargeld kunt stallen, met

Blackstone, dat sinds de overname in 2020 al een miljard euro dividend opstreek, heeft goed verdiend aan die deal

een paar handenvol zakelijke klanten.

Twee jaar geleden mislukte een verkoop van de bank, maar nu is in ABN Amro dus alsnog een koper gevonden voor net geen miljard euro. Aangezien Blackstone in de tussentijd ook ongeveer een miljard euro aan dividend heeft opgestreken, heeft de durfinvesteerder goed verdiend op die deal.

2 | Waarom wil ABN Amro deze bank overnemen?

Eerst even wat volgens de bank zelf niet de redenen zijn. De overname is volgens ABN Amro geen poging om zo groot te worden dat zij zelf niet overgenomen kan worden. ABN Amro is namelijk zelf ook onderwerp van overnamegeruchten, maar dan als overnameprooi. Een jaar geleden werd BNP Paribas genoemd als mogelijke koper, dit najaar het Belgische KBC. „We hebben niet naar deze deal gekeken vanuit het oogpunt van een beschermingsconstructie”, zei Bérard woensdag in *Het Financieel Dagblad*.

Druk van de toezichthouder is evenmin een reden voor de overname. In het verleden heeft De Nederlandsche Bank dit soort druk wel eens uitgeoefend op Rabobank toen de toekomst van de kleinere Friesland Bank onzeker was. Desgevraagd zei Bérard dat daar nu geen sprake van was. „It takes two to tango”, zei de Française in een mediabijeenkomst. „Drie mensen is wat te veel bij de tango.”

Wat is dan wel de reden? De voorgenoemde overname wordt door ABN Amro verkocht als 'een bijdrage aan de groei'. Dat is letterlijk zo: als er toestemming komt, krijgt ABN Amro er 325.000 spaarklanten bij, 200.000 hypotheekklanten en 175 kleinzakelijke klanten in Noordwest-Europa. Maar op de vijf miljoen consumenten en de 350.000 kleinere bedrijven die ABN Amro al als klanten heeft, is dat niet veel.

ABN Amro denkt echter ook harder te kunnen groeien door de overname. Zo heeft NIBC in Duitsland en België spaarklanten. ABN Amro is in die landen voor individuen vooral actief als private bank. Aangezien het spaarbestand van NIBC volgens ABN ook een „relatief groot aandeel vermogende klanten” kent, kunnen die wellicht de overstap maken naar de (lucratievere) private bank.

Tot slot zijn er zoals bij elke overname mogelijke 'synergievoordelen'. Waar dat soort voordelen bij overnames in de praktijk soms tegenvallen, spreekt ABN Amro in dit geval van „een laag uitvoeringsrisico” van de overname. Zo is het waarschijnlijk vrij gemakkelijk om de hypotheekportefeuilles ineen te schuiven. ABN Amro verwacht uiteindelijk in totaal zo'n 100 miljoen euro per jaar te kunnen besparen.

3 | Verdwijnt het merk NIBC nu?

Nee, althans: niet direct. ABN Amro is gewend om met meer merken te werken, lichtte Bérard toe in het FD. Zo is Tikkie van ABN Amro, werd recent BUUT gelanceerd, is Mees Pierson een belangrijke naam in de private banking en is naast

Het kantoor van NIBC in Den Haag. FOTO LAURENS VAN PUTTEN/ANP

ABN Amro Florius een hypotheekmerk van de bank. NIBC kan daar als spaar- en hypotheekmerk daar gewoon bijkomen.

De overname kost wel een ander merk definitief de kop: Moneyou. Dat merk lanceerde ABN Amro in 2001 als pure online bank voor (eerst) hypotheeken en (later, in 2008) sparen, in zowel Nederland als Duitsland. In 2020 waren de activiteiten van de bank al beperkt tot hypotheeken.

4 | Duidt de overname op de langverbeide consolidatie in bankenland?

Ja en nee. Binnen de Europese bankensector, maar ook bij bijvoorbeeld de Europese Centrale Bank, wordt al langer gezegd dat grote overnames nodig zijn om concurrerend genoeg te blijven met de

grote Amerikaanse en Aziatische banken. Zo'n fusie zou dan grensoverschrijdend moeten zijn, om geen marktverstoring op de thuismarkten te veroorzaken.

Tot nu toe is zo'n consolidatie echter uitgebleven door weerstand in de Europese lidstaten. Zo was er in Duitsland hevig verzet tegen de voorgenomen overname van Commerzbank door het Italiaanse Unicredit. Verder is een fusie over de grens vaak niet aantrekkelijk doordat de kapitaal-eisen en -regels per land verschillen, wat de winstgevendheid na een fusie niet bevordert.

Wat daarom tot nu toe vooral plaatsvindt, is 'kralen rijgen': kleinere banken overkopen om zo groter te worden. In Spanje en Italië vonden dergelijke fusies

afgelopen jaren plaats. ABN Amro's overnamestrategie lijkt hier ook op: de bank rondt momenteel bijvoorbeeld de overname af van de Duitse private bank Hauck Aufhäuser Lampe.

De overname van NIBC past verder in een langer lopende trend, die laat zien dat kleinere banken moeite hebben zelfstandig het hoofd boven water te houden. Oorzaken zijn de toenemende toezichtseisen rond kapitaal en klantenscreening en de alsnog hogere investeringen in digitalisering die banken moeten doen om hun klanten tevreden te houden.

5 | Hoe zeker is dat deze overname doorgaat?

Voor de overname kan doorgaan, moeten

Wat vooral plaatsvindt, is 'kralen rijgen': kleinere banken overkopen om zo groter te worden

de ondernemingsraden van de beide banken en de toezichthouders hun fiat geven. Die laatste zijn onder meer de Europese Centrale Bank (banktoezichthouders van ABN Amro) en De Nederlandsche Bank (toezichthouder van NIBC). Maar ook de Autoriteit Consument & Markt zal haar mening nog moeten geven.

Dat kan nog interessant worden. ACM kwam vorig jaar met een kritisch rapport over hoe de spaarmarkt in Nederland functioneert. De grote banken - ABN Amro, ING, Rabobank en de Volksbank - zouden zonder echt illegale prijsafspraken te maken kenmerken vertonen van een kartel. Door NIBC als concurrent weg te nemen, zou de druk op de grote spelers afnemen om aantrekkelijke spaarrentes te bieden.

OP REIS MET DE KAALKOPIBISSEN

Een groep bedreigde kaalkopibissen in Duitsland moet een nieuwe trekroute aanleren naar Spanje. Gemma Venhuizen bezocht het trainingskamp en leerde het verhaal achter de migratie.

Luister de podcast NRC Onbehaarde Apen

NRC Onbehaarde Apen – Elke week
NRC Audio-app

nrc.nl/onbehaardeapen
Ook via Spotify en Apple Podcasts

Overleden

In liefde nemen wij afscheid van

LOUIS LEMAIRE

14 januari 1942
Hilversum

7 november 2025
Griekenland

Toneelvader van duizenden.
Theaterregisseur, schrijver, acteur, pedagoog.
De liefde van mijn leven.

Christine Lemaire
& Tommy

Philippe & Marijke
Eva & Alexander
Edouard & Liz, Matthias

We zijn intens verdrietig.
We gaan hem groots vieren.
De uitvaart is op 17 november 2025 in de
Laurenskerk te Rotterdam.
Inloop 19.00 uur, aanvang 19.30 uur.

Correspondentie:
Charloisse Hoofd 91C, 3087 CA Rotterdam

Laat lieve herinneringen
pijn en verdriet verzachten,
zodat zij elkaar verdragen
in de tijd
~

Roline
Henriette Louise Ivonne
Wiggers-de Vries

weduwe van Bram Wiggers

Den Haag,
27 november 1935

Driebergen,
5 november 2025

Willem Wiggers

Nicoline Wiggers en Harmen Pepping
Hugo, Rosalie, Jort

Correspondentie:
Willem, Vondelstraat 11H-4a,
1054 GC Amsterdam
Nicoline, Lambeaulaan 90,
1200 Sint-Lambrechts-Woluwe, België

Nicoline en Willem hebben samen, op meest
bijzondere manier, afscheid genomen
van mama. Afgelopen zaterdag hebben we
haar in kleine kring uitgezwaaid. Mama is
gecremeerd en komt binnenkort in het graf
bij Bram.

Lieve Paul, slimme en grappige kameraad, we gaan je enorm missen en zullen je nooit vergeten. Zo betrokken bij de wereld zie je ze maar zelden. We wensen Pauls familie enorm veel sterkte.

Paul Mepschen 1976-2025

Alex Anja Frank Herman Ineke Josine Leo
Liesbeth Loes Lot Niek Peter Riene Rob Saskia
Tijs Wiel en Willem

13 november 2025

Met verdriet en ongeloof nemen wij afscheid van

Paul Mepschen

15 april 1976

6 november 2025

Hij was een getalenteerde antropoloog, begaafde onderzoeker en fantastische docent, die in zijn werk wetenschap, politiek en persoonlijkheid wist te verenigen. We zullen zijn scherpe analyses, humor en liefde voor het vak en zijn collega's intens missen.

Donya Alinejad	Peter Geschiere	Brenda Oude Breuil
Agnes Andeweg	Erella Grassiani	Merijn Oudenampsen
Miriyam Aouragh	Francio Guadeloupe	Peter Pels
Markus Balkenhol	Adriano José Habel	Jasmijn Rana
Daan Beekers	Ernst van den Hemel	Rogier van Reekum
Mariecke van den Berg	Shifra Kisch	Olga Sesneva
Maayke Botman	Marian van der Klein	Andrew D.J. Shield
Sarah Bracke	Nina Köll	Rachel Spronk
Tatiana Bruni	Anouk de Koning	Naomi van Stapele
Sinan Çankaya	Willemijn Krebbekx	Irene Stengs
Sébastien Chauvin	Geertje Mak	Jan Willem Stutje
Yannick Coenders	Amade M'Charek	Pooyan Tamimi Arab
Gianmaria Colpani	Theo van der Meer	Evelien Tonkens
Laurien Crump	Birgit Meyer	Markha Valenta
Jan Willem Duyvendak	Eva Midden	Marleen de Witte
Margreet van Es	Annelies Moors	Rhoda Woets

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht

Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten

Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur) of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden

Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing. Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Voor blijde berichten

nrcadverteren.nl/familieberichten

nrc
DONDERDAG 13 NOVEMBER 2025

Wetenschap 29

INFECTIEZIEKTE

Nieuw element ontdekt in relatie tussen virusinfecties en auto-immuunziektes

Patiënten met de auto-immuunziekte lupus hebben relatief veel afweercellen die zijn geïnfecteerd met het virus dat de ziekte van Pfeiffer veroorzaakt.

Karlijn Saris

AMSTERDAM

Het is iets waar wetenschappers al jaren hun hoofd over breken: het verband tussen een eerder doorgemaakte infectie en het ontstaan van ernstige auto-immuunziektes. Zo wordt reumatoïde artritis in verband gebracht met een bacteriële infectie. En patiënten met multiple sclerose hebben vlak voordat de ziekte begint bijna altijd een infectie met het Epstein-barrvirus (EBV) doorgemaakt.

Maar hoe die wisselwerking precies werkt, en hoe sterk het verband tussen de infectie en de auto-immuunziekte is, is een complexe puzzel. Onderzoekers van Stanford Medicine legden een nieuw stukje aan die puzzel. Daarover publiceerden ze woensdag in *Science Translational Medicine*.

De onderzoekers doken in de relatie tussen een doorgemaakte infectie met EBV en de ontwikkeling van de ernstige auto-immuunziekte systemische lupus erythematoses (SLE). EBV, een herpesvirus, is vooral bekend als veroorzaker van de ziekte van Pfeiffer, ook wel klierkoorts of mononucleosis infectiosa genoemd. SLE is een ernstige ziekte waarbij het afweersysteem allerlei weefsels en organen in het eigen lichaam aanvalt.

Al jaren geleden constateerden wetenschappers dat veel mensen met lupus ook geïnfecteerd waren met EBV, maar onduidelijk bleef hoe die wisselwerking eruitziet. De groep van Stanford Medicine gebruikte een nieuwe onderzoeksmethode om op celniveau te kunnen zien welke cellen dna van het EBV bevatten.

Ongemerkt

Dát er EBV werd gevonden in de cellen van mensen met lupus is op zichzelf niet verwonderlijk. Zo'n 9 op de 10 mensen in de algemene bevolking maken een infectie met het virus door. Bij ongeveer de helft van de mensen gaat dat ongemerkt. Eenmaal geïnfecteerd gaat het virus nooit meer uit je lichaam. Het blijft aanwezig in de cellen, slapend gehouden door het immuunsysteem. Ook nagevoel alle mensen met lupus zijn dus EBV-positief.

Het virus houdt zich schuil in B-cellen, die onderdeel uitmaken van het immuunsysteem. Het virus kan op die manier de werking van de geïnfecteerde afweercellen verstoren.

Van lupus is de precieze oorzaak nog steeds niet achterhaald, maar wel is duidelijk dat ook daar B-cellen een belangrijke rol spelen. Dit type witte bloedcel produceert antistoffen tegen indringers, zoals virussen en bacteriën, en werkt ook als signaalcel naar andere soorten afweercellen om in actie te komen.

Maar bij mensen met lupus is er een wildgroei van 'verkeerde' B-cellen die lichaamseigen cellen aanvalen, zogenaemde autoreactieve B-cellen. De grote vraag is nog steeds: hoe komt dat? De onderzoekers van Stanford Medicine vonden nieuwe aanwijzingen dat EBV daar een belangrijke rol in zou spelen. Zij vonden dat één op de 500 B-cellen van mensen

Drie Epstein-barrvirusdeeltjes, in rood. FOTO BSIP/ANP

met lupus geïnfecteerd is met EBV, terwijl dat in gezonde mensen één op de tienduizend cellen is.

De onderzoekers toonden ook aan dat de aanwezigheid van EBV de autoreactieve B-cellen aanspoort om actief te worden én om andere afweercellen te activeren. Met andere woorden: als maar genoeg autoreactieve B-

dat B-cellen van mensen met lupus zijn geïnfecteerd met EBV". Wel blijft er volgens hem een grote vraag niet beantwoordt: ontstaat lupus door een woekering van afweercellen die geïnfecteerd zijn met EBV, of is het andersom? Zorgt lupus voor een opvlamming van het virus?

„De route zou twee kanten op kunnen lopen”, vult immunoloog Jolien Suurmond uit het LUMC aan. „Deze onderzoekers stellen dat autoreactieve B-cellen gaan woekeren door de aanwezigheid van EBV in die cellen. Maar van lupus is ook bekend dat bepaalde afweercellen die virussen zouden moeten opruimen, minder goed werken.” Dat zou volgens haar kunnen betekenen dat juist dóór de lupus de met EBV geïnfecteerde cellen ongeremd kunnen uitgroeien.

En dan is er nog de hamvraag: als bijna iedereen geïnfecteerd is met EBV, waarom krijgt dan niet iedereen last van auto-immuunziekten? De Amerikaanse onderzoekers vermoeden dat dit te maken heeft met de circulatie van verschillende varianten van het Epstein-barrvirus, maar geven daar geen uitsluitsel over.

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC

nrcadverteren.nl/familieberichten

NIEUWSBRIEVEN

Cultuurgids
Elke donderdag

Elke donderdag de mooiste verhalen over kunst en cultuur: interviews, recensies en achtergronden

Schrijf je in via
nrc.nl/nieuwsbrieven

nrc

Commentaar

GEBOORTEZORG

Kraamzorg moet voor iedereen beschikbaar en betaalbaar zijn

De geboortezorg in Nederland staat onder druk, blijkt uit een rapport van de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ) dat dinsdag verscheen. In ziekenhuizen komen steeds vaker ‘bevalstops’ voor, waardoor barende vrouwen op het laatste moment moeten uitwijken naar een ziekenhuis waar wel plek is. Spoedverwijzingen – bij gevaar voor moeder of kind – kunnen gelukkig wel altijd terecht in het dichtstbijzijnde ziekenhuis. Ook zijn er door personeelsgebrek in veel regio’s wachtlijsten voor kraamzorg. Regelmatig krijgen vrouwen minder kraamzorg dan waar ze recht op hebben, en soms zelfs geen kraamzorg, vanwege een gebrek aan personeel. Het zijn bevindingen die je niet verwacht in een welvarend land als Nederland.

Volgens de inspectie treffen de wachtlijsten vrouwen in een kwetsbare situatie onevenredig hard. Kortom: alleenstaande moeders, zonder eigen inkomen of sterk familienetwerk. Ook vormt voor deze moeders de eigen bijdrage van 130 euro bij het minimum van 24 uur kraamzorg soms een barrière. Dat is een kwalijke zaak. Iedere vrouw en pasgeboren baby heeft recht op kraamzorg; culturele of sociaaleconomische achtergrond zou bij de beschikbaarheid daarvan geen enkele rol mogen spelen.

Het personeelstekort in de kraamzorg wordt mede veroorzaakt door het feit dat kraamverzorgenden relatief oud zijn. De instroom van nieuwe arbeidskrachten is onvoldoende om de uitstroom te compenseren van mensen die met pensioen gaan. Dit is een probleem waar de gehele gezondheidszorg mee kampt. Deze personeelstekorten zijn echter niet gelijk over het land verdeeld. Uit een artikel in NRC blijkt dat het tekort zich het meest doet voelen in stads- wijkten met een multicultureel karakter waar relatief minder draagkrachtige moeders wonen.

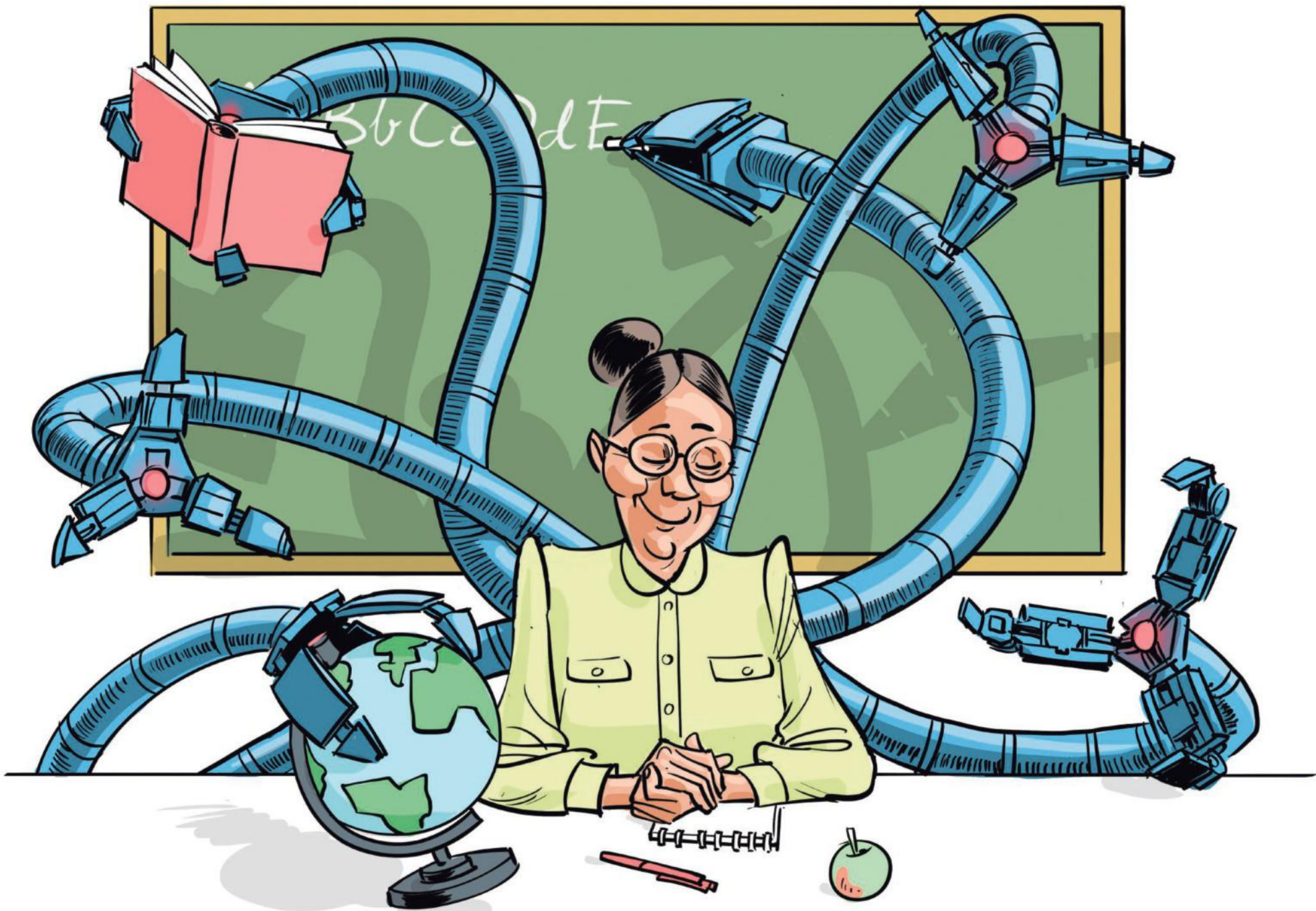
Een eigen financiële bijdrage voor kraamzorg mag geen hindernis zijn kraamzorg aan te vragen

Uit onderzoek van EY bleek vorig jaar dat zeker een vijfde van de kraamorganisaties inmiddels in handen is van private equity-partijen. Het advieskantoor concludeert dat de zorg die zij verlenen niet minder goed is dan zorg van kraamorganisaties van wie eigenaren niet op winst zijn gericht. Wat wel een probleem is: het ziet er naar uit dat deze organisaties doen aan ‘cherry-picking’.

Dat is te zien in de regio Utrecht, waar enkele bureaus zijn overgenomen door private equity-bedrijven. De twee wijken die het slechtst worden bediend door kraambureaus, zijn Kanaleneiland en Overvecht – de armste wijken. Ouders die de Nederlandse taal niet spreken, waardoor zorg geven onvermijdelijk ingewikkelder is, zijn voor sommige bedrijven kennelijk een te zware doelgroep en niet lonend. Dat is een pijnlijke constatering.

Omdat ook de eigen bijdrage voor mensen in deze buurten eerder een probleem is, worden zij dubbel getroffen. Een eigen financiële bijdrage mag geen hindernis zijn kraamzorg aan te vragen. Ouders die dat niet kunnen betalen, moeten daarvoor gecompenseerd worden. In Amsterdam-Zuidoost is daarmee al een pilot gestart. Het is goed dat Utrecht kijkt of dat voorbeeld navolging verdient, al betekent het voor de gemeente een nieuwe kostenpost, bovenop al zoveel andere.

Elke moeder die haar eerste kind krijgt, met of zonder partner, heeft recht op steun de eerste weken na de bevalling. Of ze nou rijk, arm, anderstalig is of niet. Dat is even belangrijk als een huisarts. Kraamzorgbureaus, zorgverzekeraars, lokale én landelijke overheid mogen zich de wachtlijsten in de kraamzorg aanrekenen.

De vraag is niet óf AI het onderwijs verandert, maar wie profiteert

AI biedt mogelijkheden om lessen af te stemmen op individuele behoeften in superdiverse klassen, schrijven *Orhan Agirdag* en *Barend Last*.

De nieuwste editie van de internationale lerarenenquête TALIS is recentelijk gepubliceerd. Opvallend: het zijn al lang niet meer alleen leerlingen die kunstmatige intelligentie (AI) gebruiken. In Nederland zegt 32 procent van de docenten AI in het werk in te zetten. Leraren gebruiken AI vooral om lesplannen of lesactiviteiten te genereren of om te leren over een onderwerp en het samen te vatten. Minder vaak zetten ze AI in om leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften te helpen.

Onder de leraren die géén AI gebruiken, geeft 85 procent als reden aan onvoldoende kennis en vaardigheden te hebben over AI. Dat vinden wij verontrustend. Niet omdat we willen meehollen met een hype, maar omdat generatieve AI-tools leraren kunnen ontlasten bij arbeidsintensieve taken én kansen biedt die tot voor kort ondenkbaar waren. Daarbij denken we niet alleen aan taalmodellen en de chatbots die erop gebouwd zijn (zoals ChatGPT), maar ook diffusiemodellen zoals Midjourney, die beelden en illustraties kunnen genereren, of hybride modellen zoals Suno, die muziek kunnen creëren.

Die kansen zijn urgent in superdiverse klaslokalen. Uit dezelfde TALIS-gegevens blijkt dat slechts 29 procent van Nederlandse leraren zich goed voorbereid voelt om les te geven in meertalige en multiculturele contexten. Dat is niet verwonderlijk, maar wel problematisch, omdat bijna alle leraren te maken hebben met talige en culturele diversiteit. Hier dringt

zich een vraag op: waarom investeren we zo weinig in technologie die leraren juist op deze punten kan ondersteunen? AI-applicaties kunnen hier het verschil maken.

Dit is geen pleidooi voor de zoveelste onderwijsvernieuwing. Veel leraren zijn ook verandermoe, zo blijkt. Dat verdient begrip, maar mag geen excuus worden om stil te blijven staan terwijl kansenonmogelijkheid groeit.

Opvallend is dat het rapport digitale tools en AI als aparte categorieën behandelt. Alsof AI iets buitenaards is, in plaats van gewoon de volgende generatie digitale hulpmiddelen. Die kunstmatige scheiding is problematisch: ze geeft ruimte aan extreme posities die een genuanceerd gesprek over AI in het onderwijs bemoeilijken.

Zo focussen techno-pessimisten zich eenzijdig op de risico's van AI: van ecologische voetafdruk tot privacy en bias. Dat zijn aandachtspunten die we niet mogen bagatelliseren. Integendeel: we hebben een kritische, normatieve én praktische houding nodig. Cruciaal daarbij is dat we AI niet vergelijken met de niet-bestaande perfecte mens. Anders gesteld: de vraag is niet of AI wel of niet biased is, maar wel of mensen zonder AI méér of minder bias en voetafdruk hebben. Wetenschappelijke onderzoeken laten zien dat het antwoord stevast genuanceerder is dan de doemscenario's suggereren.

Neem de talige dimensie. AI-tools creëren unieke kansen voor superdiverse klassen. Een chatbot kan leerlingen ondersteunen in het leren van Nederlands,

waarbij kennis in hun thuistaal geen drempel vormt maar juist benut wordt als didactisch hulpmiddel. De chatbot kan uitleg geven in de thuistaal, vertalen, en zo een brug slaan tussen wat leerlingen al kennen en het Nederlands dat ze leren.

Taalmodellen kunnen leerlingen voorzien van formatieve feedback die minstens even effectief blijkt als feedback van leraren. Beeldgeneratoren kunnen culturele diversiteit beter zichtbaar maken dan handboeken. Maar diezelfde talige aard brengt risico's: generatieve AI-applicaties worden bestuurd in natuurlijke taal (prompts), en wie beter prompt, haalt meer uit de interactie. Zo kan de technologie zowel kansengelijkheid vergroten als de kloof verdiepen – niet omdat de techniek dat doet, maar omdat wij nalaten haar gericht in te zetten bij wie haar het hardst nodig heeft.

Aan de andere kant staan techno-optimisten die geloven dat AI alle taken van leraren kan overnemen. Die visie miskent fundamenteel wat lesgeven is. De geschiedenis herhaalt zich vermoeiend vaak. Bij iedere technologische golf – van radio tot VHS – dook dezelfde mythe op dat technologie de mens overbodig maakt. De eerste *teaching machine* van Sidney Pressey – die leraren gezegd zou vervangen – is exact 100 jaar oud. Veertig jaar later zou onderwijs televisie het klaslokaal transformeren. Telkens dezelfde belofte, telkens dezelfde misrekening. De leraar, met professionaliteit en relationeel vermogen, is en blijft onvervangbaar. Gelukkig maar.

Dat betekent niet dat de rol van de leraar onveranderd blijft. Bij elke grote technologische revolutie paste het beroep zich aan. Toen pen en papier hun intrede deden, moesten leraren schrijfpodochten ontwikkelen; met de boekdrukkunst werd leren op afstand – en dus motiveren – belangrijker. Steeds vulden leraren hun rol opnieuw in. Ook AI zal het lerarenberoep herdefiniëren.

Maar die aanpassing vraagt om ondersteuning. Het is dan ook minder verandermoeheid, en meer een gebrek aan het faciliteren van veranderbereidheid dat ons parten speelt. Willen we AI inzetten voor kansengelijkheid in superdiverse klassen, dan vraagt dat om gerichte ondersteuning bij die rolverandering. Niet met blinde techno-optimistische beloften over wat allemaal kan, maar met realistische professionalisering die leraren helpt hun pedagogische kerntaak anders – en beter – in te vullen.

Des te urgenter is het dat onderwijsbesturen investeren in soevereine infrastructuur en moderne professionalisering: opleidingen die leraren toerusten met didactisch-pedagogische, technische én ethische handvatten. Niet alleen scholen; ook leveranciers moeten transparantie en waarborgen bieden (privacy, veiligheid, toegankelijkheid). En overheden moeten toegankelijke, bij voorkeur gratis, publieke voorzieningen borgen. Een inspirerend voorbeeld is Estland, dat AI landelijk integreerde in curriculum en onderwijsorganisatie.

De ironie is dat AI leraren juist kan helpen met wat zij in de TALIS-enquête het hardst nodig achten: minder administratieve rompslomp, meer tijd voor de (pedagogische) kerntaak, en betere mogelijkheden om lessen af te stemmen op individuele behoeften in superdiverse klaspraktijken. Maar dat vraagt er wel om nu te investeren, voordat de kloof onoverbrugbaar wordt.

De vraag is dan ook niet langer óf AI het onderwijs verandert, de vraag is wie profiteert: alleen leerlingen op goed uitgeruste scholen met digitaal vaardige leraren, of iedereen? Als we nu niet landelijk ingrijpen, wordt AI opnieuw een instrument dat ongelijkheid vergroot in plaats van verkleint. Dan hebben we over een paar jaar weer een onderzoeksrapport nodig om vast te stellen dat we opnieuw de boot hebben gemist.

ILLUSTRATIE: HAO

Orhan Agirdag is hoogleraar pedagogische wetenschappen aan de KU Leuven, en gastprofessor aan Academica Hogeschool

Barend Last is leraar groep 3, onderwijsmaker en schrijver

COLUMN
HUBERT SMEETS

De pijnlijke dilemma's van Klaver en Yesilgöz

Twee weken na de verkiezingen heeft verkenner Koolmees de VVD en in mindere mate ook GL-PvdA verder in het nauw gedreven. Beide partijen doen er even niet meer toe. Pas als Jetten en Bontenbal hun eerste beleidsmatige onderhandelingen hebben afgerond, horen ze van D66 en CDA of en hoe ze zich nog verder nuttig kunnen maken voor het vaderland.

Een logische stap van de verkenner. Net als GL-PvdA – een „lekkie schuit” die, schrijft ervaringsdeskundige Melkert in een interne mail aan geestverwanten van zijn club RoodVooruit, een „time out” in de fusie moet nemen omdat de PvdA eerst terug moet naar de „keukentafel” om daar te luisteren naar de „social conservatieve” medemens – maakt ook de VVD nu immers water. Maar de aard van de problemen in beide partijen verschilt wel.

De ellende van GL-PvdA gaat dieper, omdat de electorale crisis geheel klassiek links omvat. Met twintig zetels is GL-PvdA teruggeworpen onder het niveau van de SDAP, voorloper van de PvdA, in 1913 – naar de tijd van Troelstra, vóór het algemeen kiesrecht. Daar staat niets tegenover bij de kleinere linkse partijen. Het confessionele Denk buiten beschouwing latend – deze verzuilde partij is spiegelbeeldig aan de SGP – hebben de flankpartijen PvdD en SP nu even weinig zetels als „klein links” in 1977. Deze teloorfract kent zijn weerga niet. Maar paradoxaal genoeg heeft fractievoorzitter Klaver in deze peilloze diepte van links tijdens de formatie minder te verliezen dan die andere loser.

De problemen van de VVD zijn namelijk complexer, omdat de liberalen sinds Rutte de controle op rechts kwijt zijn. Dankzij de polarisatiestrategie van Yesilgöz is de neergang van de VVD beperkt tot het wiegelaanse peil van vóór het kabinet-Den Uyl – ook ik voorzag anderhalf maand geleden groter verlies, ten onrechte, waarvoor excuses – maar de schijn van deze beperkte nederlaag bedriegt.

Binnen het (radicaal-) rechtse blok is de VVD voor de tweede keer op rij tot een bescheiden minderheid (een derde) gereduceerd. Onder het mom dat PVV, VVD, JA21, FVD en BBB samen bijna drie keer sterker zijn dan links en

Dankzij het vernuft van Koolmees staan VVD en GL-PvdA voorlopig buitenspel

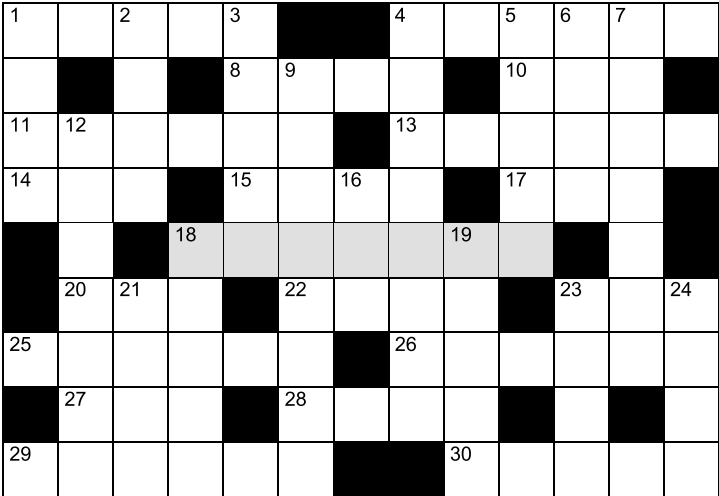
De VVD nog steeds de stem van de rede wil zijn, doet Yesilgöz alsof ze namens de kiezers van dit machtsblok kan spreken. Ondertussen wordt ze echter van alle kanten bedreigd. Dat was met Wiegel in 1972 niet zo.

Dankzij het vernuft van Koolmees staan beiden voorlopig buitenspel. Maar als Jetten en Bontenbal er komende weken in slagen een politieke basis voor hun kleine coalitie te leggen – waarom niet – dan moeten voor een grote coalitie alsnog de nieren van Yesilgöz en/of Klaver worden geproefd. Zoals in de gepolariseerde jaren zeventig D66 „met het pistool op de borst” moest kiezen (voor de PvdA, was de lijn van partijleider Van Mierlo toen), zo kunnen tegen die tijd VVD en GL-PvdA onder schot worden genomen.

GL-PvdA moet het kleinere kwaad afwegen: regeringsverantwoordelijkheid dragen, ook al berokkent het zichzelf zo schade, of het advies van Melkert overnemen en een paar jaartjes „van onderop” evalueren en analyseren? Op de tweesprong van landsbelang c.q. macht of rechtse zuiverheid en oppositie staat Yesilgöz voor de keuze tussen zijn of niet-zijn. Ik vermoed dat het dilemma voor Yesilgöz pijnlijker zal worden dan voor Klaver.

Hubert Smeets is journalist en historicus. Hij schrijft om de week op deze plaats een column.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Horizontaal: **1.** Vechtruimtes **4.** Leertijd **8.** Weerwoord **10.** De U van NUHR **11.** __ Michelle, zong 'Duurt te lang' **13.** 'Chanoeka in Concertgebouw met omstreden Israëlsche __ gaat toch door' **14.** 'Duitse partijen verdenken __ openlijk van spionage voor Rusland' **15.** (Vis)plekje **17.** Amerikaanse provider **20.** Franse maat **22.** Past voor pot of kaas **23.** Wij zeggen ____ tegen een azc, verwijderde Spotify-hit **25.** Partner van Plien **26.** Past na zoon of borst **27.** Waalwijks voetbal **28.** Vegter of Appelo **29.** Schelpdier op een waterhoofd? **30.** Hard gaan

Verticaal: **1.** Kinderlijke kunst **2.** ' __ : VVD kan prima met GroenLinks-PvdA coalitie vormen' **3.** *In ogni* __, album van Eros Ramazzotti **4.** Ergste coronatijd **5.** Werd opgevolgd door Starmar **6.** Evenzo **7.** Ringvormige eilanden **9.** Zorgt voor eten en drank **12.** Verhouding **16.** __ e Leandro, opera van Bottesini **18.** Won vlak voor haar dood de P.C. Hooftprijs **19.** Water tussen Amsterdam en Almere **21.** De M van MGA **23.** 'ABN Amro koopt bank __ voor enorm bedrag' **24.** __ Schiele, Weense schilder

Oplossing puzzel 12 november. Horizontaal: 7. VLAFLIP 9. ANNIE 10. HIK 12. NAAIKLAS 15. LEGA 17. LABS 18. MONOTOON 19. SPA 20. DELHI 21. HOUTHIS
Verticaal: 1. OVENSLEDE 2. CARAMBOLE 3. BLIJKT 4. BAK 5. INGEKOCHT 6. GEHARNAST 8. PHAROAH 11. ISBN 13. IOS 14. LOMP 15. LOT 16. LOTUS 19. SIX
In het midden: MOTORBLOK

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

COLUMN
MARCEL

Censuskiesrecht nu

Niet eens meer verbaasd lees ik de berichten dat de vuurwerkverkoop dit jaar alle records gaat breken. Als we zo door- gaan is er begin december misschien al geen vuurwerk meer te krijgen! Extra veel vuurwerk afsteken omdat het voor het laatst mag, wat ben je dan voor druilloor?

Is het een idee om deze mensen volgend jaar toch vuurwerk af te laten steken, in ruil voor het inleveren van hun rechten? Ik denk aan vrijheid van meningsuiting en stemrecht. Niet meer meebeslissen in ruil voor een mooi pakket sier en knal. Zie je verder ook af van al het andere, zoals toeslagen en vrij reizen dan mag je ook afsteken zonder veiligheidsbril. Dat is wat mij betreft sowieso een tip voor iedereen die dit jaar te veel heeft gekocht. Stop alles wat je over hebt in een doos, dek het af met een oude NRC of een andere krant, gooi er benzine overheen, daar weer een brandend aanmaakblokje opgooien en ga daar dan maar met familie en vrienden omheen staan. Zonder bril en in nylonkleding.

Het is dansen op de vulkaan. Voordat ik stopte met roken, rookte ik een periode extra veel. Eigenlijk zo veel totdat ik niet meer kon, dat was een op de boeken van Allen Carr gebaseerde nieuwe methode die de afkickverschijnselen alleen maar erger maakte. Rook je lichaam kapot, dan voel je het stoppen als een opluchting.

Oud en nieuw wordt dit jaar erger dan ooit. We gaan er met elkaar een echte hel van maken zodat we de he-

le eerste week van 2026 kunnen besteden aan het tellen van de gewonnen en voor- en tegenstanders elkaar kunnen vinden in het verbod. En zo meanderen we met elkaar richting de afgrond.

Misschien is de verkiezingsuitslag ook daarom niet zo vreselijk. Laat ze het nog maar een keer proberen met partijen die niet met elkaar willen of kunnen, misschien dat we dan samen de conclusie trekken dat democratie niet voor iedereen bedoeld is. Hetzelfde geldt voor (sociale) media. Maar voor het zover is, is er dus eerst het aangekondigde inferno van 31

Oud en nieuw
wordt dit jaar
erger dan ooit. We
gaan er met elkaar
een echte hel van
maken

december. De tot zichzelf veroordeelde bijna-meerderheid in dit land heeft al meerdere keren aangegeven dat ze dusdanig op ramkoers ligt dat ze met liefde een brandende lont in het kruitvat gooit.

Het weldenkende deel van de natie raad ik aan om het naderend onheil maar te accepteren. Heel veel drinken tijdens de jaarwisseling kan helpen. Onderzoek heeft aangetoond dat u daarvan sneller in slaap valt.

Marcel van Roosmalen schrijft op maandag en donderdag een column.

ikje

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek.

Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

CIRCUITKRACHTTRAINING

Ik ben vijf maanden zwanger en ga welkelijks naar een 'gewone' circuitkrachttraining. Mijn trainer helpt me geweldig door de oefeningen aan te passen. Vandaag moet ik desondanks met mijn voet op een onstabiele halve bal. Hij zegt dat het wel kan. Als ik zeg dat ik dat spannend vind omdat mijn zwaartepunt al aan het verschuiven is, antwoordt hij meelevend: „Snap ik, dat zou ik ook hebben.”

Floor van Dijk

FOKKE & SUKKE
HEBBERN 10 MILJOEN OPGESTREKEN
VOOR DE REBRANDING

EN DIT WORDT HET!

nrc > puzzels

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels

Speel ze allemaal op nrc.nl/puzzels

SUDOKU

	6					2	4	1
	7			3				
		8	5		6			
		9		2				
4	5		8				1	
		1			8		5	
8		7						
					5			

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter Ritmeester PZZL.com

Rechts: de oplossing van gisteren.

9	2	3	4	1	7	6	5	8
7	4	1	6	8	5	9	2	3
6	8	5	2	9	3	4	7	1
2	3	7	9	4	1	8	6	5
5	1	6	8	7	2	3	9	4
8	9	4	5	3	6	7	1	2
1	7	2	3	6	4	5	8	9
4	6	8	1	5	9	2	3	7
3	5	9	7	2	8	1	4	6

Zwieren

en

zweven

naar de

FOTO-EXPOSITIE TRADITIONELE
JAPANESE ZEEDUIKSTERS
PAGINA C11

zeebodem

Cultuur
CULTUREEL SUPPLEMENT

JOYCE ROODNAT

De mars van de missen

U heeft de tweede prijs in een schoonheidswedstrijd gewonnen” – dat vonden wij thuis het meest hilarische Algemeen-Fondskaartje van Monopoly. In maart 2021 is het kaartje uit het spel gehaald als niet meer van deze tijd. Zo ver zijn ze bij de missverkiezingen nog niet. Die worden nog altijd georganiseerd, ik associeer ze met vrouwen die beter verdienen dan op hun uiterlijk afgehamerd te worden. Anderzijds kan ik er niet omheen dat de veertienjarige Sophia Loren meedeelde met Miss Italia. Niet dat ze won, maar ze viel een filmbobo op, figureerde in *Quo Vadis* en de rest is een hoofdstuk in de filmgeschiedenis waarzonder ik niet zou willen bestaan.

Schoonheidswedstrijden zijn er trouwens ook voor mannen. Maar terwijl de verhoopte misters Universe in hun drie-hoekbroekjes zich braaf laten inspecteren, blijkt een stel missen ineens zo dociel niet. Tot verbijstering van de Thaise mede-eigenaar van ‘Miss Universe 2025’ (*„I am a business man, I have a lot of money”*) laten ze niet met zich sullen. Hij kaffert voor het oog van de camera’s miss Mexico uit. Zij protesteert. „Zwijg!” bijt hij haar toe. „Zit!” „Je moet LUISTEREN!” Hij noemt haar een domkop en nog zo wat. Ze staat op en zet rustig koers naar de uitgang. En zij niet alleen. Zo’n kwart van de *beauty queens* verlaat kalm, samen met Miss Mexico, de zaal.

De man reageert hysterisch: „Security!” De beveiligers kijken wel link uit. De man dreigt zwakjes met diskwalificatie.

Deze missen doen iets ongekends, ze komen in opstand. Ze willen geen wraak, de zakenman heeft niets te vrezen. Ze eisen dat ze in hun waarde worden gelaten. En wat doen ze het prachtig. Een flashmob in avondjapon. #MeToo in uitvoering. ‘De Mars van de Missen’. Een instant performance. Zelfbewust demonstreren deze vrouwen en passant dat achter zo’n performance een gedachte zit, en dat die uitvloeit in een vorm. De rij missen herinnert me in de verte aan *Nelken*, de reidans van Pina Bausch die afgelopen weekend door amateurs werd uitgevoerd in en om theater Amare in Den Haag: ik besta dus ik besta.

De Thaise mede-eigenaar wordt geschorst en moet in het openbaar zijn excuses maken. Hij huilt, probeert er een tragedie van te maken – zijn tragedie, want och, hij stond zo onder druk. Nee hoor, dit is zijn verhaal niet, dit is het epos van een heldin die een draak versloeg. Niet door hem te doden, maar door hem in de ogen te kijken.

Miss Mexico heet Fátima Bosch. Die naam, Bosch, is Catalaans, maar de naam Jeroen Bosch echoot mee. Haar onversaagde optreden smeekt om een weerklink in de kunsten. Een schilderij, misschien lichtelijk geïnspireerd op de *Tuin der lusten*. Want de hemelse hel die Bosch daar oproept met monsters en mooie mensen rijmt op de waan van de schoonheidswedstrijd.

Wie kan zo iets aan? Marlene Dumas... hoor je me? Welke muziek eronder? Opera.

Miss Mexico Fátima Bosch, tijdens de openingsceremonie van de Miss Universe 2025-verkiezingen in Bangkok, Thailand. FOTO RUNGRONJ YONGRIT/ANP/EPA

Huizen uit het ensemble van zes vrijstaande **Noorse woningen in Hansweert** (gemeente Reimerswaal).

Geschenkwoningen na Watersnoodramp nu rijksmonumenten

RIJKSMONUMENTEN Na de verwoestende Watersnoodramp van 1953 schonken verschillende landen houten prefabhuizen aan de Nederlandse bevolking. Van die huizen worden er nu 45 tot rijksmonument verklaard.

Door **Lindy Kuit** Fotografie **Walter Herfst**

Huis, behorende bij een ensemble van tien vrijstaande en drie twee-onder-een kap **Zweedse woningen in Lage Zwaluwe** (gemeente Drimmelen).

Ensemble van vijf vrijstaande **Noorse woningen in Burgh-Haamstede** (gemeente Schouwen-Duiveland).

Huizen uit het ensemble van acht vrijstaande **Noorse woningen in Puttershoek** (gemeente Hoeksche Waard).

In het Zuid-Hollandse Puttershoek vind je aan het Osloplein acht roomwitte houten huizen, ontworpen door de Noorse architect Kurt Jørgensen (1912-2005). De vrijstaande woningen hebben een zadeldak, een opvallende rode voordeur en twee verdiepingen. Even verderop, in het Noord-Brabantse Lage Zwaluwe, staan tien vrijstaande en drie twee-onder-een-kapwoningen van Zweedse origine met rondom grote tuinen. De gevels zijn afwisselend donkergroen, bruinrood en lichtgeel geschilderd. Al deze woningen zijn geschonken aan de Nederlandse bevolking na de Watersnoodramp in 1953 en nemen een bijzondere plek in onze geschiedenis in. Vanaf woensdag 12 november zijn ze officieel een rijksmonument, dus beschermd, samen met 26 andere geschenkwoningen en een bakstenen dorpshuis, in de provincies Zuid-Holland, Zeeland en Noord-Brabant.

Die roep om bescherming kwam precies zeventig jaar na de ramp, in februari 2023, toen de drie provincies gezamenlijk een brief aan de toenmalig staatssecretaris voor Cultuur en Media Gunay Uslu (D66) schreven. Van de in totaal 860 woningen die kort na de ramp waren geschonken, waren er nog ongeveer 680 over. „We konden natuurlijk niet alle overgebleven woningen als rijksmonument bestempelen”, vertelt adviseur gebouwd erfgoed Mariël Kok van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). „Daarom vroegen we ons af: wat zijn nou de beste voorbeelden, stedenbouwkun-

dig, architectonisch en cultuurhistorisch? Welke woningen vertellen het beste het hele verhaal?”

Hulp in bouwpakketten

Dat verhaal begint na de ramp op zondag 1 februari 1953. Dankzij radio- en televisie-uitzendingen kwam de binnen- en buitenlandse hulpverlening relatief snel op gang. Verschillende landen doneerden geld, voedsel en kleding. Noorwegen, Zweden, Denemarken, Finland, Oostenrijk en Frankrijk besloten huizen in bouwpakketten te sturen, bedoeld voor de zwaarst getroffen gezinnen in Zuid-Holland, Zeeland en Noord-Brabant. Al een maand na de ramp kwamen de eerste pakketten in Nederland aan.

„Omdat de handleidingen waren geschreven in de taal van de schenklenden en de huizen werden opgebouwd door lokale werklieden, ging er nog weleens iets fout”, vertelt Kok lachend. Ook waren hier en daar vertaalslagen nodig. Zo werden de Finse sauna’s achterwege gelaten en werd de Scandinavische leibedekking vervangen door Hollandse dakpannen. Daarnaast moest er natuurlijk een plek worden gevonden voor de woningen. Niet zomaar op een braak stuk grond, maar netjes binnen de bestaande bestemmingsplannen, op droog gebleven plekken. Kok: „Vaak werden de huizen in een groepje, een ensemble bij elkaar geplaatst. Langs een straatje of rondom een plein. Dat zie je in Puttershoek en Lage Zwaluwe, maar bijvoorbeeld ook bij de monumenten in Nieuwe-Tongue.”

Deze huizen laten zien dat erfgoed veel meer omvat dan kerken, kastelen en landgoederen

Mariël Kok
adviseur RCE

Toch ging het hele proces razendsnel. Tussen de ramp en realisatie van het overgrote deel van de woningen zat slechts anderhalf jaar – een voorbeeld om van te leren in onze huidige wooncrisis.

Modern en comfortabel

De term ‘geschenkwoning’ doet misschien denken aan een naoorlogse noodwoning, maar die tijdelijke kwaliteit overstijgt de houten huizen zonder twijfel. De 860 woningen werden geleverd in vijftien verschillende types. Vooral de Noorse woningen zijn ruim, hebben soms zelfs drie à vier slaapkamers en staan op een royaal perceel. Voor de jaren vijftig waren ze daarnaast bijzonder comfortabel en modern, voorzien van goede isolatie, dubbel glas en badkamers met een douche en doortrektoilet. De Deense woningen hadden zelfs centrale verwarming – dat hadden de meeste Nederlandse huizen in die tijd niet.

Janmy Lock (76) woonde van 1999 tot 2008 in een Noorse geschenkwoning in het Brabantse Raamsdonksveer. De woning zou worden gesloopt vanwege boktor; samen met een lokale historische vereniging heeft ze het huis van de ondergang kunnen redden. Nu staat het als een museumwoning in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem. „Ik ruik het nog als ik eraan denk, die geur van hout als je binnenkwam. Sommige eerste bewoners stonden huiverig tegenover de geschenkwoningen en associeerden hout met een bouwkeet of schaftwagen. Maar al snel wilden ze nooit meer ergens anders wonen. Hout geeft zo’n warme en knusse sfeer.” Met weemoed denkt Lock terug aan haar grote keuken en tuin van vierhonderd vierkante meter. „En dan die dubbele beglazing *avant la lettre*, bestaande uit een buiten- en binnenraam! Die Noren wisten wel raad met strenge winters.”

Herinneringen aan de schenklenden

Noorwegen schonk de meeste woningen, 326 in totaal. De Zweden schonken er 230, Oostenrijk 206, Denemarken 72, Finland 15 en Frankrijk 1. Bij of in de woningen werden herinneringen aan de schenklenden geplaatst. De Noorse woningen kregen bijvoorbeeld de naam van een Noorse stad, een ingelijste foto van

een stad of natuurgebied en een berk, die symbool staat voor het land. In de Finse woningen werden aquarellen van Finse kunstenaars gehangen. Het verhaal gaat dat de foto’s en kunstwerken de woningen in elk geval de eerste tien jaar niet mochten verlaten.

De Oostenrijkse geschenkwoningen waren extra bijzonder. „Deze gelijkvloerse houten zomerwoningen waren specifiek bestemd voor het bijzonder zwaar getroffen Schouwen-Duiveland”, zegt RCE-specialist Kok. In eerste instantie dienden ze als noodhuisvesting, maar het idee was vanaf het begin om er later vakantiewoningen van te maken en het toerisme een boost te geven. Stichting Renesse verzorgde vanaf de jaren zeventig de verhuur, een organisatie die later de drijvende kracht zou worden achter Concert at Sea. Zo zorgden de geschenkwoningen ook voor de economische wederopbouw van het Zeeuwse eiland

Nationale betrokkenheid

Nationaal was de betrokkenheid niet minder groot. Het Nederlandse Centraal Bureau Tuinbouwveilingen schonk tien Oostenrijkse woningen die de organisatie na de Tweede Wereldoorlog had gekregen. Een groep boeren uit Noord-Holland had geld bijeengebracht voor een dorpshuis in het Zeeuwse Scherpenisse, vanaf vandaag ook een rijksmonument. Dit Holland Huis, gebouwd in 1956, is officieel geen geschenkwoning, maar heeft toch een bijzondere status gekregen omdat het een belangrijke culturele plek voor de lokale gemeenschap was en nog steeds is.

„Waar denk je nog aan de Watersnoodramp?”, besluit Kok. „Bij gedenktaken en het Watersnoodmuseum, natuurlijk, maar in ons dagelijkse leven is die ramp aanwezig in de geschenkwoningen en het Holland Huis. Ze houden een gevoel in stand van veerkracht en solidariteit, waaruit we misschien wel leren kunnen trekken. En ze laten zien dat erfgoed veel meer omvat dan kerken, kastelen en landgoederen. Ook de op het eerste oog bescheiden monumenten dragen bijzondere verhalen bij zich en hebben daarmee een schakelfunctie – ze knippen ons verleden én onze toekomst.”

Advertentie

**Missen als een
ronde vorm***
De kunst van het doorleven

***Stedelijk
Museum
Schiedam**

*‘Kunst over rouw
die aangrijpend
en zelfs grappig is’
★★★★★ Trouw*

*‘Een prachtige
warme tentoon-
stelling’
★★★★★ NRC*

Tot en met 1 maart 2026
stedelijkmuseumschiedam.nl

REPORTAGE **ZO BOUW JE EEN DECOR** Meer dan een jaar lang en met duizenden timmeruren werkten decorbouwers van De Nationale Opera aan een nieuw operadecor. Voor Tsjajkovski's 'De maagd van Orléans' wilde de regisseur een draaiende rechtszaal. 'Als je deze ... *klik* ... loshaalt... Dan rij je alles ... *schuif* ... zo weg! Heel makkelijk!'

Door **Rahul Gandolahage** Fotografie **Bram Petraeus**

Wanden die 360 graden draaien en een tien ton zwaar dak

‘E n dit kan dus draaien.’ zegt Jeroen Jaspers, eerste toneelmeester van De Nationale Opera, terwijl hij voorzichtig drie wanden van een maquette aanduwt. Inderdaad, ze beginnen te schuiven, precies driehonderdzig graden rond. Het zijn echt alleen de muren die draaien; de vloer blijft op z’n plek. Ook het dak blijft geostationair hangen, al heeft Jaspers het nu voor het gemak even in z’n linkerhand. Samen stelt het een hele kleine rechtszaal voor, een model van het nieuwe decor van *De maagd van Orléans*, Tsjajkovski’s opera die vanaf deze week te zien is bij De Nationale Opera. De eerste nieuwe productie van dit seizoen.

De vier mannen die deze maquette halverwege oktober op het zijtoneel van De Nationale Opera & Ballet laten zien, staan te glunderen. Dit decor bouwen had nogal wat haken en ogen, voeten in de aarde, nagels aan de doodskist, maar na maanden ontwerpen, passen, meten, rekenen, overleggen, herontwerpen, bouwen en herbouwen is het decor er dan eindelijk in het echt. Achter de vier heren (naast Jeroen Jaspers, productie leider Emiel Rietvelt, hoofd decoratier Rolf Hauser en hoofd special effects Koen Flierman) staat de uitgewerkte kopie van de vloer met het tien ton zware dak er vlak boven. In de aangrenzende ruimte staan drie gigantische houten wanden. Een kant van de uiteindelijke rechtszaal is open, zodat je vanuit het publiek in de gigantische doos kan kijken.

Bij DNO plaatst regisseur Dmitri Tcherniakov het hele verhaal in een rechtszaal, met Jeanne d’Arc in de beklaagdenbank.

Het hele proces, van eerste ontwerp tot eerste opbouw, duurde meer dan een jaar.

Eigenlijk had regisseur Dmitri Tcherni-

akov het gerechtgebouw een beetje anders in zijn hoofd. In het oorspronkelijke ontwerp, dat hij in september vorig jaar indiende, wilde Tcherniakov dat ook de vloer kon draaien en dat vier meedraaiende wanden allemaal opengeschoven konden worden. Dat bleek een slag te ingewikkeld. Niet per se voor de bouwers en de technische mogelijkheden van Amsterdam, maar wel voor de co-producent van deze voorstelling: de Metropolitan Opera in New York. In New York zou zo’n decor niet hebben gepast. Niet omdat het toneel te klein is, maar – en dat is een bottleneck waar je misschien niet zo snel aan denkt – omdat het niet in de opslag zou passen.

Decors staan niet een hele uitvoeringsperiode op het podium, omdat er in dezelfde periode ook andere voorstellingen gespeeld moeten worden. De ombouw-tijd, waarin een heel decor in de opslag moet verdwijnen en een ander decor (inclusief licht en andere techniek) moet verschijnen, is ook in Amsterdam telkens maar een paar uur. Hoe ingewikkelder het decor, hoe krappere de opbouw-tijd. Zelfs voor Amsterdam zou Tcherniakovs oorspronkelijke plan een uitdaging zijn geweest.

Dus moest het Amsterdamse team zoeken naar een oplossing die binnen alle marges paste, zowel fysiek ruimtelijk als mentaal wenselijk. En dat is ze, al zeggen ze het zelf, gelukt.

Verbluffende puzzel

Koen Flierman is als ‘hoofd special effects’ verantwoordelijk ‘voor alles wat beweegt’. Hij laat de oplossing zien in de maquette: „Kijk, nu komt de truc: dit zit nu vast, maar als je deze ... *klik* ... loshaalt, en dan haal je ... *schuur* ... dat tussenstukje er ook uit. Kijk en dan zie je hier ... dit zijn zwenkwielen. En dan rij je

Het **rechtszaaldak** wordt omhoog getakeld. Eerste toneelmeester Jeroen Jaspers zit op het dak, hoofd special effects Koen Flierman is bezig met de klok.

alles ... *schuif* ... zo weg! Heel makkelijk!’ Wat net nog een decor was, heeft Flierman als een legoset helemaal uit elkaar gehaald. Wat een geheel lijkt, blijken allemaal losse onderdelen die naadloos in elkaar klikken. Wieltjes zorgen ervoor dat die onderdelen binnen anderhalf uur in de opslag te rijden zijn.

Flierman doet het simpel lijken, maar de technische puzzel die het team ontworpen én gebouwd heeft is eigenlijk verbluffend. Er moet aan van alles gedacht worden: alle changementen moeten snel,

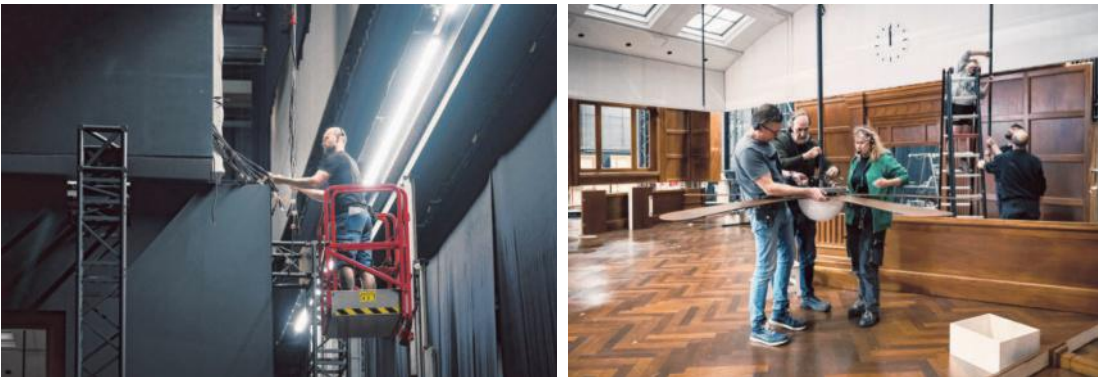
maar ook geruisloos gaan. Geen hout over staal bewegen dus, dat gaat kraken. Hout over hout al helemaal. Geen holle vloeren – schoenen op holle vloeren zijn „verschrikkelijk”. Genoeg draagkabels, want de bouwers willen maar maximaal één tiende van de maximale belastbaarheid van een staalkabel gebruiken („Er staan mensen onder dat dak, we willen geen enkel risico nemen”, zegt Rietvelt daarover). En je kunt wel lampen ophangen en motoren installeren, maar als je geen ruimte en plankjes inbouwt waar ac-

cu’s weggewerkt kunnen worden, ben je nog nergens.

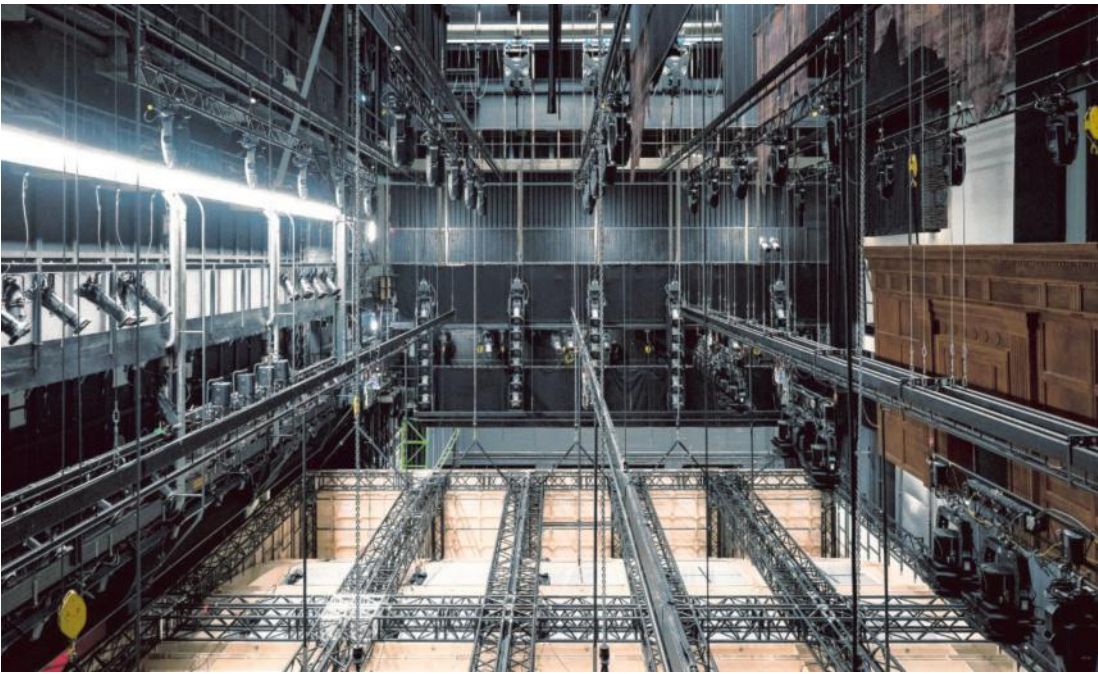
Terwijl de heren decorsupervisors me langs alle bijzonderheden leiden, leggen bouwers en technici de laatste hand aan het decor. Er wordt nog een grote klok opgehangen en microfoontjes in het dak geïnstalleerd. Vanuit het publiek gezien lijkt het alsof de glazen panelen in het dak precies de kozijnen vullen, maar sta je er recht onder, dan zie je dat dat gezichtsbedrog is: overal hangen toneellichten en andere technische zaken, perfect

Het **bouwen van het decor** van 'De maagd van Orléans' bij De Nationale Opera & Ballet in Amsterdam.

Kabels worden aangesloten en de (echt werkende) **plafondventilatoren** worden opgehangen.

Het **tien ton zware dak** wordt omhoog getakeld.

weggewerkt voor het oog van het publiek. De houten wanden lijken prachtig donker, statig hardhout, maar zijn in werkelijkheid gewoon goedkoop Nederlands populierenhout met mooie beits. Vanaf het moment dat het definitieve ontwerp af was, hebben twaalf timmermensen duizenden uren aan het decor gebouwd, vertelt hoofd decoratier Rolf Hauser.

Het prijskaartje, daar blijft DNO vaag over. Een ‘paar miljoen’ kost zo’n productie wel, weten de heren. Bob Brandsen, directeur techniek en productie, wil al-

leen kwijt dat de materiaalkosten zo’n 30 procent van het hele productiebudget zijn. Al vallen de echte kosten daar nog buiten: die duizenden arbeidsuren.

Technische doorloop

Op een zondag, eind oktober, is het hele decor voor de eerste keer op zijn plek gezet. De maandag erop kijkt de ploeg of alles werkt. De houten tafels en banken van de rechtszaal staan op zijn plek, net als de grote verrijdbare beklaagdenkooi. Overal rennen technenuten met koptelefoons.

Achter op het podium staan nog steigers en hoogwerkers; aan een paar panelen wordt nog gesleuteld.

Dan klinkt een luide waarschuwing: de eerste draaitest gaat plaatsvinden. Iedereen staat stil en kijkt. Langzaam begint de enorme zaal te draaien. Op alle hoeken houden ogen scherp in de gaten of er niets botst. Dan versnellen de wanden, veel sneller, ronduit rap. Tot de wanden weer precies op de plek staan waar ze begonnen. Test geslaagd.

Bij scènewissels zullen de wanden zo’n hele draai maken. In die tijd moeten de negentig (!) koorleden van het podium af en pakken de figuranten en technici de tafels, hekjes en bankjes van de recht-bank op en draaien die mee: een kwartslag, of nog verder. Als de muren weer op de oorspronkelijke plek staan, kijk je als toeschouwer ineens vanuit een ander gezichtspunt naar de rechtszaal. Zo kan Tcherniakov spelen met je perspectief: het ene moment zie je de zaal zoals Jeanne d’Arc ’m ziet, het volgende zit je mee op de stoel van de jury, of van de rechter.

Die verhuizing wordt maandag geoe-fend. Keer op keer, want de choreografie is krap. Het meubilair mag bij verplaatsing geen draaiende wand raken, en God weet hoe het lukt om al die enkels en ten-nen te ontwijken.

Eerste zaalrepetitie

Een week later: alle solisten, het koor en de orkestmusici van het Nederlands Philharmonisch zijn in de zaal. Er wordt gerepeteerd aan de eerste akte. De rechtszaal blijkt ook akoestisch sterk te werken – ook al iets waar de decorbouwers rekening mee moeten houden. Het plafond is hoog, waardoor veel geluid van het koor in de doos blijft hangen; nadelig, zou je denken, maar het versterkt een zeker binnenskamers effect. Gelukkig werkt het decor ook als megafoon: de verstaanbaarheid is goed. Althans, als het koor goed articuleert. Het Russisch is behoorlijk moeilijk om te zingen, dirigent Valentin Uryupin blijft er de hele middag op hameren: „*Friends of the chorus*, jullie hoeven niet harder te zingen in dit decor, maar wel verstaanbaarder!”

En ja, tijdens de voorstellingen zal er natuurlijk wel eens wat kapot gaan. Er gaat flink met meubilair gesleept worden, dus krassen op de vloer of op de grijze wand zijn onvermijdelijk. Maar krassen, butsen of vingervlekken zijn voor het team onacceptabel, en moeten meteen worden weggewerkt. Daarvoor heeft toneelmeester Jeroen Jaspers, altijd een potje beits en een potje grijs stand-by staan.”

Als de voorstellingen hier zijn afgelopen, gaat het hele decor naar New York. Hoe eigenlijk? „Oh gewoon, met de boot.”

De maagd van Orléans van Pjotr Iljitsj Tsjajkovski. Bij De Nationale Opera in Amsterdam te zien van 12 november tot en met 2 december. Directie: Valentin Uryupin. Regie en decor: Dmitri Tcherniakov. Info: dno.nl

Advertentie

OM DE TUIN GELEID

T/m 4 jan 2026

Een wereld van verleiding, list en schijn. Ontdek de verborgen verhalen achter de kunst van oude meesters.

KOOP NU TICKETS OP HNB.M/NL/TICKETS

HET NOORDBRABANTS MUSEUM

Advertentie

DE _ PADDENSTOEL _ AAN HET EINDE VAN DE WERELD

09.11.2025 - 12.04.2026

Suzette Bousema | Persijn Broersen & Margit Lukács | Driessens & Verstappen
Maartje Korstanje | Otobong Nkanga | Zeger Reyers | Diana Scherer

Een tentoonstelling over verval en veerkracht

CODA MUSEUM
codas-apeldoorn.nl/paddenstoel

PODIUMKUNSTEN

Winter in Het Concertgebouw

Buiten is het koud, binnen in Het Concertgebouw wacht een wereld van warme klanken, uitgevoerd door toporkesten, ensembles en musici uit binnen- en buitenland.

Bestel kaarten op concertgebouw.nl.

di 25 nov - *Wereldtop*

Rachmaninoffs Pianoconcert nr. 2 met Benjamin Grosvenor

Een Engels superorkest in een overvloed aan emotionele melodieën van Rachmaninoff: Sinfonia of London begeleidt Benjamin Grosvenor in het *Tweede pianoconcert*. Onder leiding van John Wilson klinkt ook Elgars beroemde *Enigma-varianten*.

do 4 dec - *Scherpdenkers*

Alicia Gescinska & ensemble: Vrouwen in duistere tijden

De Pools-Belgische filosoof en schrijver Alicia Gescinska stelt in dit programma tien vrouwen centraal, die streven voor vrijheid, waarheid en menselijkheid. Er klinkt muziek van uitsluitend vrouwelijke componisten, onder wie Lili en Nadia Boulanger.

di 16 dec - *Wereldberoemd*

Maxim Emelyanychev & Solisti il Pomo d'Oro

De flamboyante Maxim Emelyanychev neemt een aantal spelers mee uit een van zijn lievelings-ensembles: Solisti il Pomo d'Oro. Op de lessenaars staat muziek van Bach, Telemann, Vivaldi, Palestrina, Marais en Kapsberger. Emelyanychev zelf speelt klavecimbel, orgel en zink.

PODIUMKUNSTEN

zo 30 nov - *Grote Pianisten*

Pierre-Laurent Aimard speelt Bachs Das wohltemperierte Klavier

De Franse pianist Pierre-Laurent Aimard, bekend om zijn vertolkingen van hedendaags werk, behoort tot de wereldtop. Dat hij daarnaast ook een grote liefde koestert voor Bach, hoort u vanavond in *Das wohltemperierte Klavier*. Van deze pianistenbijbel speelt Aimard *Boek II*.

ma 8 dec - *De Beste Zangers*

Kerst met The King's Singers

De gouden standaard in a-cappellazang, die is gezet door The King's Singers. Met hun ongeëvenaarde techniek en muzikaliteit brengen de zangers een gloednieuw kerstprogramma: *O! Christmas*. Met muziek van onder anderen Hildegard van Bingen, John Rutter en James MacMillan.

ma 22 dec - *Kerstconcert*

Leo Blokhuis, Ricky Koole, Thijs Boontjes & Jeangu Macrooy

Vier kerst zoals Leo Blokhuis en Ricky Koole dat thuis doen: een hartverwarmende avond vol prachtige kerstliedjes en mooie verhalen. Ricky Koole, Thijs Boontjes en Jeangu Macrooy worden begeleid door een fantastische groep muzikanten.

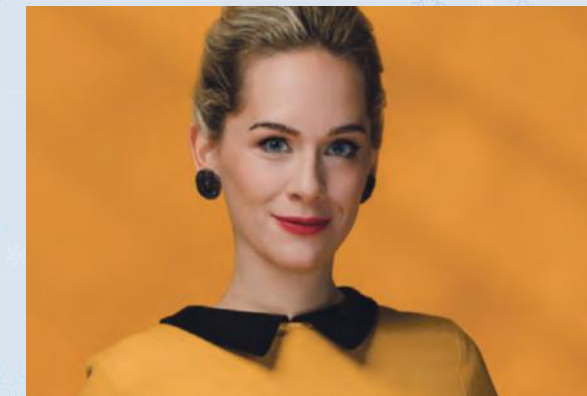

ma 1 & di 2 & wo 3 dec - *Sublieme Strijkers*

Jerusalem Quartet speelt Sjostakovitsj

Het befaamde Jerusalem Quartet, sinds zijn oprichting diep verbonden met de muziek van Sjostakovitsj, brengt in december en januari alle strijkkwartetten. Deze intense, emotioneel geladen meesterwerken vormen samen een ontroerend muzikaal dagboek.

concertgebouw.nl/sjostakovitsj120

di 9 dec - *De Beste Zangers*

Schuberts Winterreise: Anna Lucia Richter & Daniel Heide

Slechts weinig kunstwerken hebben de verscheurde essentie van het bestaan zo schokkend weergegeven als Schuberts *Winterreise*. In de intimiteit van de Kleine Zaal zingt de gevierde mezzosopraan Anna Lucia Richter de cyclus, begeleid door Daniel Heide.

zo 28 dec - *Het Zondagochtend Concert*

Romantiek met het Dudok Quartet en Hannes Minnaar

Het is romantiek dat de klok slaat, met muziek van Schubert, Franck en Holmès. Romantische klanken, gespeeld door het Dudok Quartet Amsterdam en Hannes Minnaar – twee muzikale grootheden van eigen bodem, die eerder al bewezen een gouden combinatie te zijn.

di 2 dec - *Piano Classics*

Piano Nights: de mooiste pianomuziek van alle tijden

De Ierse pianist Jamie Duffy, bekend van zijn monsterhit *Solas* met 65 miljoen Spotify-streams, maakt zijn debuut in de Grote Zaal. Samen met Anna Fedorova zorgt hij voor een betoverende avond vol klassieke en neoklassieke pianoparels.

di 16 dec - *De Beste Zangers*

Bachs Weihnachtsoratorium door het Nederlands Kamerkoor

'Als Bach zijn *Weihnachtsoratorium* had willen laten klinken alsof de hemel openbrak en engelen neerdaalden, dan maakte het Nederlands Kamerkoor dat waar', aldus *Trouw*. Het koor brengt Bachs meesterwerk met de Akademie für Alte Musik Berlin.

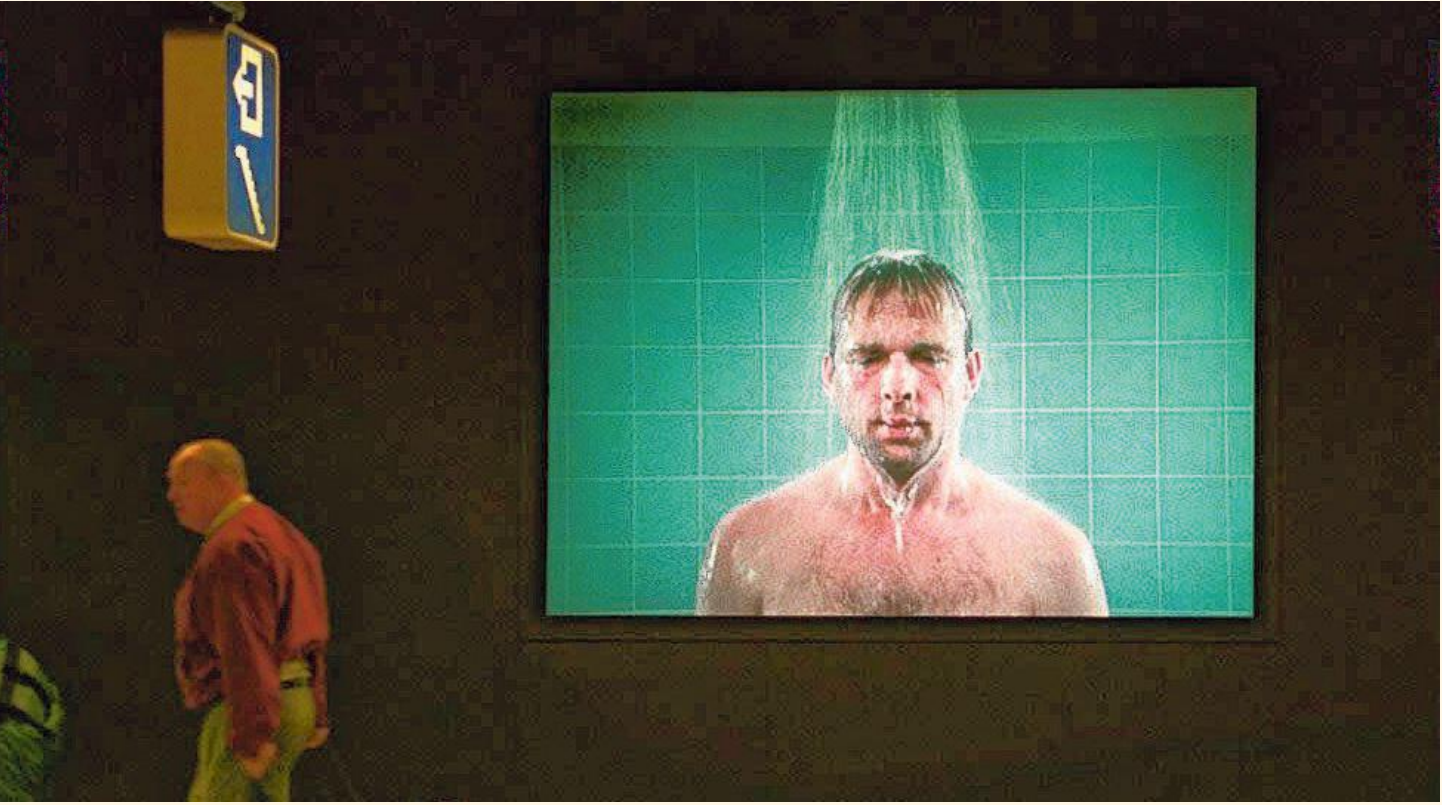

wo 7 jan - *Gospel & Soul*

Celebrate New Year met Berget Lewis & friends

Zangeres en lady of soul Berget Lewis viert het nieuwe jaar met een magisch concert vol gospels, bekend en eigen repertoire. Als special guests doen Richard Groenendijk, Bo Saris en Marlon Pichel mee. Een hartverwarmende start van het jaar!

HET BEGIN VAN

Op het NS-station van Schiphol was lange tijd het **videokunstwerk 'Douche'** te zien, van Marijke van Warmerdam. FOTO ANP

Water reinigt niet alleen letterlijk, maar biedt ook geestelijk verfrissing

| MUZIEK | THEATER | KLEINKUNST | CABARET | BALLET | OPERA | DANS |

PODIUMKUNSTEN

HET MOOIESTE KERSTCADEAU VOOR JONG EN OUD!

WERELDKERST CIRCUS

CARRÉ

WERELD PREMIÈRES!
WERELD SENSATIES!
WERELD RECORDS!

17 DEC 2025

MET GOUDEN WINNAARS
MONTE CARLO CIRCUSFESTIVAL
RESERVEER **CARRE.NL**

4 JAN 2026

Van veel dingen vragen we ons niet meer af waar hun oorsprong ligt. In deze rubriek wordt gezocht naar het begin der dingen. Dit keer: de douche.

Door **Bianca Stigter**

Jarenlang was er op station Schiphol een douchende man te zien, gefilmd door Marijke van Warmerdam in 1995. Voor thuiskomende reizigers was het een voorbode van wat ze zo zelf gingen doen; het stof van hun reis van zich afspoelen. Voor vertrekkende reizigers was het voorpret. Onder wat voor water zouden zij terecht komen? Dat hoefde overigens niet altijd iets goeds te zijn; vooral één film heeft de onbekommerdheid van douchen verpest. Wat *Jaws* is voor zwemmen is *Psycho* voor douchen; de film van Hitchcock met de beroemde scène waarin Janet Leigh door Anthony Perkins wordt vermoord onder de douche van haar motelbadkamer, de messteken aangezet door de ijzingwekkende muziek van Bernard Herrmann. De film uit 1960 is in zwart-wit, maar iedereen herinnert zich het bloed dat door het afvoerputje spoelt in kleur. *Jaws* en *Psycho* zorgden er niet voor dat je niet meer ging zwemmen of douchen, zo veel macht hadden ook deze films niet buiten de bioscoop, maar wel dat je dat met enige schroom deed – zoveel macht hadden die films wel in het echte leven. De overeenkomst tussen beide films: je bent nooit alleen, je kunt altijd gezien worden. Prooi.

Op een tentoonstelling in Museum Gouda vorig jaar, bleek dat Hitchcock dat ook al had bedacht: het schilderij dat Perkins voor het gat in de muur heeft hangen waardoor hij Leigh kan bespieden is een voorstelling van Susanna en de ouderlingen, het bijbelse verhaal waarin Susanna in de tuin gaat baden en twee mannen haar bespieden. Een afgrijpselijk voorbeeld van continuïteit in onze cultuur... Drieduizend jaar gluren.

Drieduizend jaar geweld. Volgend jaar houdt het Rijksmuseum een tentoonstelling over de *Metamorfosen* van Ovidius als inspiratiebron voor kunstenaars. Ik ben benieuwd hoe er met het seksueel geweld in de verhalen over gedaanteverwisselingen van Zeus, Daphne et cetera is omgegaan.

'Prikkeling der huid'

Terug naar de bron, deze keer in de vorm van de douche, die ook op andere vlakken van continuïteit getuigt. Vrijwel alle religies hebben wel een ritueel waarin water een rol speelt. De grootste spa in Amsterdam heet Spa Zuiver. Water reinigt niet alleen letterlijk maar ook figuurlijk, ook thuis, ook onder je eigen douche speelt dat nog een rol. In 1849 verscheen een van de eerste advertenties voor stortbaden in Nederlandse kranten: „Geen ander bad heeft die invloed op de gezondheid die een stortbad heeft; de prikkeling der huid, het openen der zweetgaatjes, door de kletterend neervallende waterstralen veroorzaakt brengen een weldoende uitwaseming te weeg die de bader aangenaam verkwikt en in een opgeruimde stemming brengt.” Hoe makkelijk het was om zo'n douche thuis te bedienen weet ik niet. Er staat ook een advertentie in de krant van een „fatsoenlijk” man die zich verhuurt als hulp bij het nemen van een douche.

Misschien zou je vies zijn nu zelfs als een vorm van verzet kunnen zien, al is ook dat ooit de norm geweest. In Europa was water eeuwen vrij verdacht. Je kon er ziek door worden, dachten mensen in de vroegmoderne tijd. Veel mensen wasten alleen hun handen en hun gezicht. In de negentiende eeuw nam de afkeer van water af, als eerste bij de rijken. Zij konden daardoor de armen *'the great unwashed'* gaan noemen.

Douches zijn ook gebruikt om mensen in het gareel te krijgen. In de achttiende eeuw kwam de hydrotherapie op. Douches met koud water werden in gekkenhuizen veel gebruikt. De schok van het koude water dat plotseling op het slachtoffer werd gericht, zou het verhitte brein afkoelen en de gehoorzaamheid bevorderen. Foucault schrijft over douches en water in zijn geschiedenis van de waanzin (1961/1965): „De enige kwaliteit die eraan wordt toegeschreven is geweld.”

Ook in gevangenis werd de koude douche als straf gebruikt. In een gevangenis begon in 1872 ook een nieuwe ontwikkeling. Voor de gevangenis van Rouen ontwierp dokter Merry Delabost, tevens uitvinder van lang houdbaar 'vleesbeschuut', ter verbetering van de hygiëne een rij douchehokjes waarin de gevangenen schoon konden worden met warm water en tegelijkertijd konden worden geobserveerd. Het was efficiënt, goedkoop en snel. Het idee sloeg aan, als eerste in het Pruisische leger, al snel in badhuizen. Zelfs in de Nederlandse pers werd Delabost bij het vijftigjarig bestaan van het stortbad geprezen als 'wel-doener der mensheid'.

Huiselijk verraad

De oude Grieken hadden ook al douches, althans koud water dat uit een loden pijpen uit een muur kwam en soms met fraai bewerkte koppen geïnstalleerd werd in gemeenschappelijke wasruimtes. Nog eerder dan de Grieken moesten tot slaaf gemaakt in Egypte en Mesopotamië water over de hoofden van hun eigenaren uitgieten. Naar verluidt werd dit gebruik van menselijk gereedschap een Romeinse keizer ooit fataal. Katherine Ashenburg citeert in *The Dirt on Clean. An Unsanitized History* (2007) Edward Gibbon, die in *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1782) schreef:

„Verachtelijk voor zichzelf en de mensheid, stierf Constans door huiselijk, misschien wel bisschoppelijk, verraad in de hoofdstad van Sicilië. Een bediende goot in het bad warm water over zijn hoofd en sloeg hem daarna hard met de vaas.”

Kunnen we nog verder terug in de tijd? Terug naar de bron? Watervallen.

Met ingehouden adem duiken de 'vrouwen van de zee', of *ama* zoals ze in Japan heten, al duizenden jaren lang naar de bodem van de Stille Oceaan langs de Japanse kust. Ze halen daar zeeoren boven water, octopussen, zee-egels, kreeften en zeekomkommers; zeevruchten die de Japanners graag eten. De ama duiken met een speciale ademhalingstechniek die ze van moeder op dochter doorgeven. Ze kunnen zo twee minuten onder water blijven en tot wel dertig meter diep duiken naar de oceaانبodem vol rotsen en wieren. En haaien. Hun oogst leggen ze in drijvende houten kuipen (visemmers) of boten, waaraan ze met lange touwen vast zitten.

In het Amsterdamse fotomuseum Huis Marseille is een bijzondere tentoonstelling te zien van foto's van deze verdwijnende Japanse traditie. Want steeds minder Japanse vrouwen willen dat gevaarlijke duikwerk in de koude oceaan doen, ook in het centrum van de ama-cultuur, het zuidoostelijk gelegen schiereiland Shima in Japan. *Shima no Ama* heet de expositie, 'Vrouwen van de zee van Shima', die vorig jaar ook op het Franse foto-festival Rencontres d'Arles te zien was.

Vrouwenbolwerk

De Duitse curator Sonia Voss herontdekte het vergeten archief van zwart-wit foto's die de Japanse amateurfotograaf Kusakazu Uraguchi (1922-1988) dertig jaar lang maakte van de ama op Shima. Ze koos uit het archief tachtig fascinerende foto's voor de expositie. Uraguchi woonde in de havenstad Shima, en kende de ama als handelaren van parels, die daar in zee gekweekt worden. Hij was gefascineerd door de duiksters, een vrouwenbolwerk in een Japanse mannenwereld. Hij won hun vertrouwen en kon zo hun werk vastleggen. Toen er rond 1965 een betaalbare onderwatercamera op de markt kwam, de Nikonos, dook Uraguchi met ze mee.

Die poëtische, esthetische onderwaterfoto's van de ama in hun traditionele witte hemden en hoofddoeken zijn een hoogtepunt van de expositie. De 'vrouwen van de zee' zwieren en zweven bijna als in een ballet aan lange touwen in het water naar beneden. Op de soms korrelige zwart-witfoto's vol grijstinten zien we ze afdalen naar wuivende zeewierbodem. Soms is er duidelijk een been of een voet in beeld, of het mes waarmee de vrouwen de slakkenschelpen loswrikken. Haast abstracte beelden zijn het soms.

Sommige van Uraguchi's onderwaterfoto's hebben iets sensueels. Die sluiten aan bij de mythische Japanse verbeelding van de ama, die in de Japanse literatuur en prentkunst ook met vrouwelijke seksualiteit en godinnen werd geassocieerd. Er is een beroemde erotische houtdrukprent van de negentiende-eeuwse Japanse kunstenaar Hokusai, *De droom van de vissersvrouw (Tako to Ama)*, waarop een octopus een naakte ama met zijn mond bevredigt.

De ama-traditie is verweven met de Japanse shinto-religie, zo valt te lezen in het fotoboek bij de expositie: de 'vrouwen van de zee' komen al voor in oude teksten over de schepping van Japan. Voor iedere duiksessie vragen de ama de shinto-goden om een goede vangst en bescherming tegen haaien. In de expositie zie je ook foto's van zulke shinto-rituelen, zoals de opening van het kreeftenseizoen.

Moderne duikpakken

Uraguchi legde ook de zware kant van het leven van de ama vast. Stoer zijn ze aan

Amagoya Fuseda, Strand van Nishinohama, 1977. FOTO'S KUSAKAZU URAGUCHI

Fuseda, kust van Kirima, 1972.

Ama, 1967.

Recensie Tentoonstelling

Kusakazu Uraguchi, Shima no Ama. T/m 8 februari in Huis Marseille, Amsterdam. huismarseille.nl
Het gelijknamige fotoboek verscheen bij Atelier EXB, € 49.
●●●●○

De Japanse ama zwieren en zweven naar de zeebodem

RECENSIE **FOTOGRAFIE** Dertig jaar lang volgde Kusakazu Uraguchi, ook onder water, de traditionele Japanse zeeduiksters, de ama. Zijn foto's in Huis Marseille tonen een verdwijnende stoere vrouwencultuur.

Door **Paul Steenhuis**

Onder water, 1965.

het werk tussen de hoogopspattende golven op de rotsen, vermoeid komen ze uit zee. Er zijn ook foto's dat ze hun oogst aan het verkopen zijn, en van hun jonge dochters die al spelenderwijs het vak leren. De ama werken vaak in groepen, en je ziet ze op intieme foto's ook na de vangst samen napratend in hun speciale 'ama'-only strandhut, de *amagayo*. Vanaf 1972 volgde Uraguchi vooral een jonge ama, Kyoko, die op haar twaalfde al een visemmer kreeg om het vak te leren. Zijn reportagestijl wordt in die tijd wat hipper en moderner. Je ziet dat ook de ama zich aanpassen aan de moderne tijd. Kyoko en andere ama verwisselden vanaf de jaren zeventig hun traditionele witte hemden voor moderne duikpakken. Zo is er een prachtige, rock-'n-roll-achtige foto van Kyoko die zo'n duikpak aantrekt in de golfplaten ama-strandhut. Die foto hangt in het souterrain van Huis Marseille, waar een *amagoya* is nagebouwd. In die hut kun je een filmpje bekijken van Uraguchi's foto's met een ge-luidsbonus: je hoort het speciale, melancholieke fluitgeluid dat de ama maken als ze diep in- en uitademmen na een duik. *Isobue*, 'de fluit van de zee', noemen Japanse dichters het.

Ik zie Marco nog precies voor me. Destijds, in 1997, was er al een vaste kern van skaters in het Vondelpark. Je weet wel, we deden trucs rond die pi-onnetjes.” Joost Hartman, ‘Vondel-blader’ van het eerste uur, herinnert zich hoe Marco Gerris daar verscheen. „In een oversized wit overhemd - een nogal atypische skatersoutfit. Maar hij was goed, zelfverzekerd en meteen heel aanwezig. Een leidersfiguur, maar op een prettige manier. Sommige mensen hebben dat: charisma.”

In de tien jaar daarop zagen de ‘Vondelblades’ elkaar vrijwel elke dag. In het Amsterdamse park begon bij Gerris een krankzinnig idee te rijpen. Als lid van de cast van de musical *Einde-loos!* had hij geroken aan de combinatie van hiphopstijlen met theater. Hij zag het potenti-eel.

„De vibe van het Vondelpark, een synthese van skaten en dans: dat leek me superinter-sant”, zegt hij via de telefoon over de ‘oerknal’ van ISH Dance Collective, het gezelschap dat hij in 2000 oprichtte. „Bovendien hoorde ik theaterdirecteuren steeds klagen dat ze geen connectie met jongeren kregen. Maar dan moet je ook dingen doen die hen aanspreken: hip-hop, martial arts, skate, BMX.”

Zijn idee was „een hele dope” voorstelling te maken met verschillende disciplines, niet per se een gezelschap oprichten. Ook geen voor-stelling in een of andere pure vorm, maar van alles wat, ondefinieerbaar: hiphopachtig én vechtsportachtig én dansachtig. Alles-achtig, alles *ish*.

De eersteling *ISH* sloeg bij het jonge publiek

PROFIEL **MARCO GERRIS** CHOREOGRAAF EN REGISSEUR
Maandag ontvangt choreograaf en regisseur Marco Gerris als eerste danskunstenaar de Johannes Vermeerprijs. Met zijn gezelschap ISH verbond hij hiphopstijlen met ‘klassieke’ theaterdisciplines en veroverde een nieuw publiek. „Ik zie het als erkenning voor de hele hiphop- en urbansportssector.”

Door **Francine van der Wiel**

‘Lang was er weinig begrip voor wat wij deden. En nu ál die prijzen’

in als een bom. Binnen de kortste keren stond Gerris met zijn rebellenclub in Theater Carré. Niet door tradities of theaterwetten gehinderd veroverden zij een jong publiek, in het theater en op scholen. En in het buitenland: ISH stond al in 2006 op Broadway en toerde door de VS.

Verbindende kracht

Human beatboxer en danser Abdelhadi Baaddi was erbij. Zijn kennismaking met Gerris zou zo in een film kunnen: „Ik deed auditie en Marco vroeg naar mijn theaterervaring. Nou, nul. Dat was niet genoeg voor een grotezaalproductie. Terwijl ik wegliep, riep hij me terug. ‘Je zou wel bij Junior ISH kunnen, een opleidingstraject volgen. Dat is wel fulltime.’ Ik dacht: what the fuck, ik doe het.” Hij gaf zijn studie bouwkunde in Delft op en kreeg acteer-, dans- en zanglessen. „Dat is Marco’s kracht: hij ziet dingen in mensen die ze zelf niet eens zien. Maar hij laat het aan jou. Hij zet de deur open, je moet er zelf doorheen stappen,” vertelt Baaddi, die zich van hob-by-beatboxer heeft ontwikkeld tot danser, ac-teur, theatermaker en creatief directeur van een studio voor theater en technologie. „Het verbin-den van disciplines is 100 procent een erfenis van ISH.”

Zijn verbindende kracht heeft Gerris, 25 jaar na de oprichting van ISH, de Johannes Vermeer-prijs bezorgd. Het skaterje uit het Vondelpark in die jaren, aldus het juryrapport van de Johannes Vermeerprijs, bereikte „een groot publiek van vaak nieuwe dansliefhebbers en generaties en is daarmee een grote inspirator en vernieuwer van het danstheater in Nederland.”

Ook geografisch komt ‘Vondelblader’ Gerris

van ver: vijftig jaar geleden werd hij geboren op de Filipijnen. Als driejarige werd hij geadop-teerd door het Vlaamse echtpaar Gerris, dat al een zoon had, daarna nog een Koreaans meisje adopteerde en twee pleegkinderen in zorg kreeg. De hechtings- en identiteitsproblema-tiek die veel adoptiekinderen uit andere cultu-ren ervaren, zijn hem vreemd. „Ik heb dat tra-ma geloof ik overgeslagen”, zegt hij laconiek.

Zijn moeder Simone beaamt dat. „Wij heb-ben geluk gehad met hem. Wel kon hij soms heel boos worden als hij iets niet begreep. Maar ach, ik ben ook koleriek.” Ze beschrijft een pienter kind dat razendsnel de taal oppikte en zich na een paar maanden opwierp om nieuwe Vietnamese klasgenootjes van de kleuter-school te helpen met de taal. „Want ik weet hoe het is”, zei hij. Drie jaar!”

‘Liefde op wiel’tjes’

Op de Vrije School werd zijn creativiteit gesti-muleerd. Gerris is zijn ouders nog steeds dank-baar dat zij hem op zijn tiende naar het ‘Stei-neronderwijs’ lieten gaan. In zijn jonge jaren in Merkssem en Brasschaat zat hij bij het jeugdto-neel, leerde viool en saxofoon spelen, deed aan judo en turnen. Hij blonk direct in alles uit, herinnert moeder Simone zich. „Als het te ge-makkelijk is, kan het slecht aflopen met zo ie-mand. Marco is nooit over de schreef gegaan, maar maakte altijd veel plezier.”

„Hij kon ook nog goed voetballen”, aldus leeftijdsgenoot Andries Vangeel, die Gerris al „vanaf de luiers” kent. Tegenwoordig houden ze contact via sociale media. Op de camping brachten hun families vele zomers door. Van-geel zag hoe het skatevirus toesloeg toen Gerris op zijn elfde toekeek hoe zijn zusjes kunstrol-schaatsles kregen. Of hij niet mee wilde doen. „Dat was mijn eerste liefde op wiel’tjes”, herin-nert Gerris zich. Niet veel later was hij Belgisch kampioen kunstschaatsen. „Bij de jongens. Er deden er drie mee ofzo”, relateert hij grin-nikend.

Van vier wiel’tjes twee aan twee ging het naar vier op een rij: inline skates, de nieuwe rage. Van Geel stuntte op een BMX-fiets, Gerris op zijn skates. ’s Avonds laat slopen ze samen naar de disco om te dansen en meisjes te versieren. Ook toen Gerris zijn geluk beproefde op de To-neelschool Herman Teirlinck en Hoger Insti-tuut voor Dans Pedagogiek en de Open Living Theateropleiding in Antwerpen hielden de twee vrienden contact. Tot Gerris vertrok naar Amsterdam, voor zijn rol in *Eindeeloos!*. En de rest is geschiedenis.

Raar zootje

ISH is een successstory. Toch liep Gerris in de beginperiode tegen de nodige scepsis aan. Hij was een vreemde eend in de bijt en de danssec-tor trok de artistieke meerwaarde van ISH-voorstellingen in twijfel. Baaddi herinnert zich dat ook de theaters moesten wennen. „Of ze iets voor ons konden doen, vroegen ze als we binnenliepen, want zo’n raar zootje hadden ze nog nooit gezien. Maar als ze eenmaal zagen wat we deden, hoeveel jongeren op ons afkwa-men ... Het was net een boyband.”

„Van het publiek kregen we altijd erken-ning”, constateert Gerris. „Maar twintig jaar lang had ik niet het gevoel dat er ‘van bovenaf’ begrip was voor wat wij deden. Ook niet altijd vanuit de urban scene, overigens. Ach, alle pio-nierschap is moeilijk. Ik dacht: goed, dan niet. En nu krijgen we de Prins Bernhard Cultuur-prijs [in 2020], de Zwaan [2024] voor beste dansproductie en de Vermeerprijs. Te gek hoor. Ik zie het als erkenning voor de hele hiphop- en urbansportssector. Ook voor de danssector, want dans is in het algemeen een achtergesteld kindje. Ik ben blij dat ik alles heb kunnen doen waarvan ik heb durven dromen. Zonder prijzen was ik even gelukkig geweest.”

Natuurlijk waren er ook gevestigde kunste-naars die wel iets zagen in ‘die skater’. In 2000 al vroeg de dit jaar overleden choreografe Krisztina de Châtel Gerris voor haar voorstelling *Dynamix*. „Zij werd in het Vondelpark vaak ingehaald door skaters en was gefascineerd door

CV Marco Gerris

1975 Geboren op 23 april, Filipijnen
1978 Adoptie door echtpaar Gerris-Weyten
1993-1994 Her-man Teirlinck Insti-tuut, Antwerpen
1994-1996 Hoger Instituut voor Dans en Danspedago-gie, Lier
1997 Acteur musi-cal *Eindeeloos!*
2000 Oprichting ISH Dance Collec-tive
2006 Voorstelling *4-ISH* op Broad-way
2010-2011 Jurylid bij RTL-talenten-jacht *So you think you can dance*
2015 Voorstelling *Narnia* met Junior Company Het Na-tionale Ballet
2020 Prins Bern-hard Cultuurprijs
2024 Zwaan voor *Rhythm & Flow* als beste danspro-ductie
2025 Johannes Vermeerprijs

hun sierlijkheid. Over die samenwerking ben ik wat ambivalent. Enerzijds vond ik het supervet om met zo’n grande dame te werken, ander-zijds was het beperkend. Ik voelde me een bij-zettafeltje op mijn skates. Maar het bood ook kansen om een ander publiek te bereiken.”

Nadien werkte hij onder meer samen met theatermaker Titus Muizelaar (*Stormish - who the f*** is Shakespeare?*, 2010) en muziekwerk-plaats VocaalLAB (nu Silbersee) in *Montever-dish*, 2011.

Van het publiek kregen we altijd erkenning. Maar twintig jaar lang had ik niet het gevoel dat er ‘van bovenaf’ begrip was voor wat wij deden

In 2015 begon een langlopende samenwer-king met de Junior Company van Het Nationa-le Ballet. Hij had de leider van die jongeren-groep, Ernst Meisner, aan het werk gezien en informeerde bij artistiek directeur Ted Brand-sen of een gezamenlijke workshop iets zou zijn. Brandsen stelde onmiddellijk een grote-zaalproductie voor.

Dat werd *Narnia, de leeuw, de heks en de kleerkast* (2015), naar de fantasyboeken van C.S. Lewis. „We spraken vanaf dag één dezelf-

de taal”, zegt Meisner, die Gerris roemt om de ruimte die hij performers biedt voor een eigen inbreng. „Niet dat hij niet weet wat hij wil, in-tegendeel. Maar het is geweldig hoe hij ieder-een in zijn kracht weet te zetten. Dat heb ik echt van hem geleerd. Als regisseur stuurt hij alles mooi rustig aan.”

Buiten je comfort zone

Het woord ruimte valt vaak. ‘Veteraan’ Baaddi gebruikt het als hij praat over het platform dat Gerris, die intussen zelf tot het establishment behoort, biedt aan jonge dansers en makers. Lachend: „Die moeten nu tegen hém gaan schoppen. Marco zal de eerste zijn die daar-voor applaudisseert.” Lars de Vos, die met Ger-ris en Het Balletorkest de nieuwe voorstelling *Thor* creëert, behoort net als eerder onder an-deren Baaddi, Shailesh Bahoran en Denden Ka-radeniz, tot de nieuwe generatie ISH-choreo-grafen. Hij waardeert „de ruimte die voor jouw creativiteit ontstaat doordat Marco zelf veel energie geeft op de vloer, met praten en zonder schaamte gek doen. Zo stelt hij ook de musici op hun gemak. Zij moeten op het toneel dingen doen die ver buiten hun comfort zone liggen.”

Ook de Estse Stasy Terehhova, pas twee jaar bij ISH, geniet van haar creatieve vrijheid. Ze kan al haar skills inbrengen; urban contempo-rary, ballet, ritmische gymnastiek, acrobatiek. „Marco stelt zich meer op als gids dan als baas. Met zijn speelsheid moedigt hij ons aan. Ook al is hij 50, tijdens de warming-up doet hij mee, backflips en al. Hij is een van ons.”

Toch zijn er mensen die hem moeilijk vin-den, weet Micka Karlsson, de Zweedse echtge-note van Gerris. „Marco kan heel eigenwijs zijn. Als hij die richting op wil, gaat hij ook.”

Hun ontmoeting in 2002 was een speling van het lot: geen van beiden zou eigenlijk naar het circusfestival in Bremen gaan, maar daar sloeg de vonk over. Als luchtacrobatie trad Karlsson in diverse ISH-producties op en als ‘baas’ vond ze hem „vooral makkelijk. Hij maakt nooit ergens een probleem van. Gewoon beginnen, en als het niet lukt, zoek je onder-weg een oplossing. Dat is Marco.”

Zijn vijftienjarige zoon Kyano is precies zo, zegt ze. „Kan alles, ook skaten, maar op een ge-geven moment vervelt hij zich en wil hij iets nieuws proberen.” Lachend: „Als zesjarige ka-rakteriseerde hij Marco treffend toen die hem uitlegde dat de geestelijk gehandicapte man die zij tegenkwamen ‘volwassen was, maar in zijn hoofd een beetje kinderlijk.’ ‘O. Dus net als jij’, zei Kyano.”

Met die kinderlijke speelsheid heeft Gerris veel ambities verwezenlijkt, maar nog niet alle: „ISH in de BIS [basisinfrastructuur van struc-tureel gesubsidieerde gezelschappen], hoe gaan we dat voor elkaar krijgen? Aan welke poorten moeten we rammelen? Wat mezelf be-treft: na corona ben ik gaan pianospelen. Heer-lijk ploeteren. Ik wil gewoon altijd bezig zijn.”

Thor van ISH Dance Collective en Het Balletorkest gaat zaterdag 15/11 in première, Theater Rotter-dam. www.ishdancecollective.com

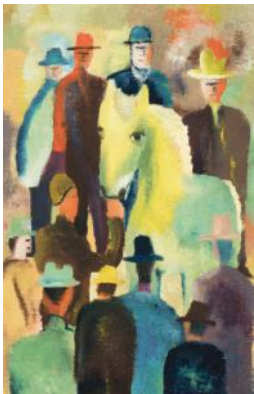
Choreograaf en regisseur **Marco Gerris**: „Zonder prijzen was ik even gelukkig geweest.” FOTO MICHEL SCHNATER

Advertentie

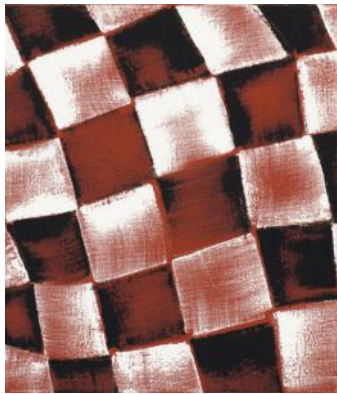
nrcveilingen>

NRC Kunst, Juwelen, Tassen & Zilver

Bieden is nu mogelijk!

H.N. Werkman, Zuidlaarder paardenmarkt, 1943, uniek druksel op papier, 50.5 x 33 cm. (€10.000-15.000). > Bieden vanaf €9.000.

JCJ Vanderheyden, Red Checker-board, acrylverf op doek, 45 x 40 cm. (€4.000-6.000). > Bieden vanaf €3.000.

Henk Helmantel, Stilleven met citroenen, 1993, olieverf op board, 65 x 85 cm. (€18.000-25.000). > Bieden vanaf €15.000.

Juwelen, Tassen & Zilver

H. Stern, Een paar diamanten oorstekers met parels, (€1.000-1.500). > Bieden vanaf €900.

Hermès, Vert Criquet Epsom Birkin, 2022 (€20.000-30.000). > Bieden vanaf €20.000.

Wim Oepts, Wasplaats op het marktplein, Zuid-Frankrijk, 1952, olieverf op doek, 71 x 91.5 cm. (€25.000-35.000). > Bieden vanaf €20.000.

Pierre Boncompain, Coloquintes, olieverf op papier op doek, 46 x 61 cm. (€1.800-2.200). > Bieden vanaf €1.500.

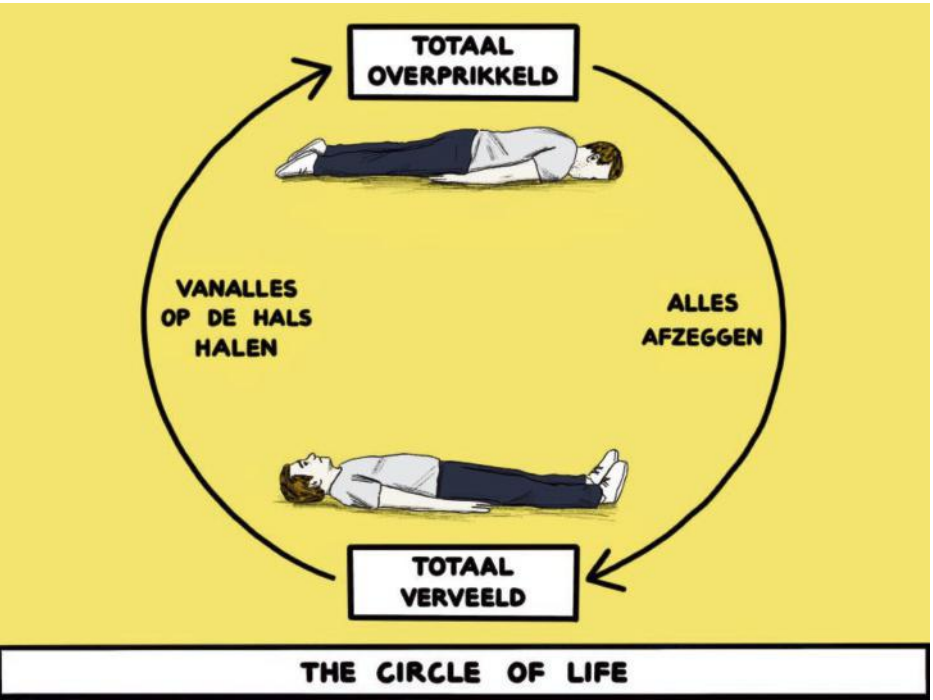
Alle stukken bekijken én bieden via **nrcveilingen.nl**

CARTOONS In haar boek ‘Hoe vond je zelf dat het ging? De jaren 2020-2025’ legt Jip van den Toorn de absurditeiten in het wereldnieuws en de tegenstrijdigheden in het gedrag van mensen haarscherp bloot.

Door **Ron Rijghard**

Een vurige tegenstem in een verrechtsend land

Advertentie

HET NIEUWE ECLECTISCHE RADIOSTATION

CREAM

GRENZELOOS GENIETEN

Waar hoor je Clapton, Cesária en Chopin. Joel, Jobim en Juanes. Gillespie, Gilmour en Gardot?

Via DAB+, de app en creamradio.nl

LUISTER VERDER

Een tekening in het nieuwe boek van Jip van den Toorn waar ik maar om blijf lachen, is die van een stel dat uitkijkt op de ondergang van de aarde, met in het wassende water zinkende auto's en vlammen aan de horizon. De man van de twee zegt: „Aan ons kan het niet gelegen hebben lieverd. Ik klikte altijd het korte bonnetje bij de zelfscankassa.”

Mijn lach is er een van ongemak, van schurende schaamte, van betrap zijn. De klimaatcrisis stop je niet met futiele handelingen, en toch doen mensen er vastberaden mee. Vanuit de overtuiging dat ook kleine beetjes helpen. Van den Toorn vergroot die machteloze vastberadenheid om het goede te willen doen uit tot potsierlijke afmetingen. Klimaatcrisis en sneue zelffeliciteit komen vloeiend samen.

De manier waarop Van den Toorn het politieke weet te verbinden met het persoonlijke is één van redenen dat haar boek *Hoe vond je zelf dat het ging? De jaren 2020-2025*, een selectie uit vijf jaar cartoons tekenen, zo'n knaller is. Het is onophoudelijk grinniken en je hoofd schudden als ze de absurditeiten in het wereldnieuws en de tegenstrijdigheden in het gedrag van mensen blootlegt. Haarscherp en ongenadig fileert ze het moderne leven en de moderne tijd, die, als je met haar blik kijkt, aan elkaar hangen van pijnlijk belachelijke gebeurtenissen en handelingen.

Sinds Van den Toorn (1993) in 2020 begon met cartoons voor de *Volkskrant* is ze razendsnel uitgegroeid tot een van de beste cartoonisten van het land. In 2022 won ze al de Inktspotprijs, voor beste poli-

tieke tekening van het jaar, een onderscheiding die haar een kleine mediastorm opleverde, aangezien ze de eerste vrouw en de jongste was die de prijs ooit won. Haar doorbraak was dan ook een klein wonder in een vak dat nauwelijks doorstroom kent. Kranten doen nauwelijks tot geen moeite nieuw talent een kans te geven. Ze is voor de Nederlandse cartoonwereld wat Aimée de Jongh voor de Nederlandse strip is: een flonkerende ster die een bijna dichtgeslibd genre weer spraakmakend maakt.

Hoe correct woke te zijn

In haar boek toont ze een verbluffende rijkdom aan mooi getekende, rake grappen en treffende observaties. Met een donkere ondertoon, want het mensbeeld dat uit haar tekeningen oprijst is allesbehalve florissant: we zijn op zijn best naïef, vaker narcistisch, bot, onverschillig, gemakzuchtig of egoïstisch. Als nuance houdt Van den Toorn oog voor de ontmoedigende eisen van de moderne wereld: de sociale druk om te *shinen*, de barrières bij het goede willen doen. Mensen liggen wakker van hoe je correct *woke* moet zijn of duurzaam moet leven: „Zaten jullie dan nog op Russisch gas? Wij importeren al jaren verantwoord gas uit Dene-marken.” Fijn, zo'n buurman die het je inwrijft.

Veel venijn zit er in typeringen van vriendinnen, ouders en mannen. Mannen zijn niks zonder hun gadgets. De ene keer blijkt een vrouw de persoonlijkheid van haar nieuwe vriend te hebben verward met zijn Facebook-tijdlijn, een andere keer heeft een man even geen mening omdat zijn podcasts met zomervakantie zijn. De man wordt dan gete-

kend met een leeg gezicht, zonder mond en ogen. Technologie infecteert ook de liefde. Helemaal van nu, een tekening van afgelopen zomer, is 'Romantiek anno 2025', met een plaatje van een tegen elkaar geleund stel, van wie de man zwijmelt: „Ik heb ChatGPT over je verteld.”

Extreem zwartgallig zijn de mensen zeggen geen kinderen te nemen. Van den Toorn formuleert hun motivering in een cartoon met twee afzonderlijke ballonnen, voor het noodzakelijke ritme van de mededelingen. Een stel tegen een man achter een kinderwagen: „Voor de toekomst

Advertentie

TAXATIE VAN STRIJKINSTRUMENTEN

Experts Tim Ingles en Paul Hayday zullen op

vrijdag 28 november

Sotheby's Amsterdam aan de Emmalaan 23 bezoeken

Voor meer informatie: 020 894 6106 info@ingleshayday.com

INGLES & HAYDAY
[INGLES HAYDAY.COM](https://ingleshayday.com)

van onze kinderen... hebben we besloten geen kinderen te nemen.”

Achter die simpele, paradoxale mededeling ligt een afgrond van defaitisme.

Een oor voor taal

De virtuositeit van een cartoon schuilt in de complexe, bijna onwerkbare opdracht een situatie te schetsen die zowel direct herkenbaar is als een originele draai geeft aan het gegeven. Van den Toorn kan dat als geen ander. Ook de tekeningen uit de eerste jaren, deels in 2022 al gebundeld in haar boek *Crisis*, zijn nog volkomen begrijpelijk. In dit nieuwe boek staat her en der een toelichting op cartoons, terwijl dat eigenlijk nauwelijks nodig is.

Haar 'beeldcolumns', zoals Van der Toorn haar cartoons aanvankelijk noemde, bouwte ze doorgaans op met tekstballonnen en een onderschrift. Een zeldzame keer dat ze het beeld voor zich laat zich spreken is een grap met als onderschrift 'Door alle pfas had Pasen dit jaar een ander tintje', bij een plaatje van paaseieren zoekende kinderen met een radioactieve gloed om hen heen.

Terecht vertrouwt ze doorgaans op haar oor voor taal om de grap een extra twist te geven. Een goed voorbeeld is een tekening met twee plaatjes van dezelfde vrouw in de regen: links schreeuwend van ergernis, rechts onaangedaan en opgewekt. Het onderschrift luidt 'Een snelle test om er achter te komen of je boven de dertig bent'. Dat beeld van twee emoties zou afdoende kunnen zijn, maar de *pay off* is dat de blije vrouw roept: „Oh, wat heerlijk voor de plantjes”. Met die tuitte toevoeging is de grap volmaakt af, en krij-

gen dertigers nog een sneer over hun burgerlijkheid toe.

Rechtse lulkoek

Niet alles laat zich bekijken als een grap. Geregeld schieten onverholten ergernis en verbeten woede naar de voorgrond. Zeker als het over racisme, Gaza, perverse machthebbers of rechtse lulkoek gaat, en dat gaat het vaak. Van den Toorn is een vurige tegenstem in een almaar verrechtsend

—

Veel venijn zit er in typering van vriendinnen, ouders en mannen

—

en navelstaarderiger land. De lam-lendigheid van de westerse toeschouwer in deze kwesties worden geregeld op de hak genomen. Zoals in een plaatje van een vrouw met hoofdoek en kind op de arm, uitkijkend op de rokende resten van een stad. „Maar waarom grijpt niemand in?” vraagt het kind. „Ze zijn nog even druk met hun carriëreplanning lieverd”, antwoordt de moeder. Deze rolverdeling hanteert ze vaker: tegen het cynische aanhangende commentaren uitventen via ouders die tegen hun kinderen praten. Het schuurt nog meer als de kleintjes worden belast met de moedeloosheid van de volwassenen.

Meestal lukt het gif en grap te combineren. Geniaal zijn de cartoons waarin ze (linkse) drogredeneringen over rechtse opvattingen doorprijkt. Zoals de tekening waarin een stel op

hun gemak kijkt naar een man in KKK-tenue (witte jurk, wit masker, witte puntmuts) met brandende fakkel. De man van het stel zegt: „Maar hij bedoelt het niet zo hoor. Hij maakt zich gewoon heel erg zorgen om het woningtekort.” Een instant klassieker in dit genre is een tekening over protesten tegen de komst van een azc, uit de zomer van 2021, van rellende figuren naast brandende autobanden, waarbij een man schreeuwt: „We zijn gewoon heel erg bang voor chaos in ons dorp.” Bij die cartoon maakt Van den Toorn de kanttekening dat ze het plaatjes helaas nog jaarlijks zou kunnen plaatsen.

Zo schuimt dit dikke boek van lekker gemene en tot nadenken stemmende schimpsschelden. Van den Toorn, enthousiast kickbokser, weet ook buiten de ring tegenstanders onderuit te halen. Haar satire doet pijn als je je eigen ondeugden herkent, maar komt nooit zonder bevrijdende lach.

Advertentie

VERZAMEL VERHALEN

08 NOV 25 JAN

MUSEUM FLEHITE
AMERSFOORT

COLOFON

Mediahuis NRC BV
Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie
Vragen, opmerkingen of suggesties?
Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam, t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: **020 - 755 3000** (algemene nummer)

Ingezonden brieven
Reageren op artikelen? Stuur maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld naam, adres en tel. nummer.

Advertenties
T: **020 - 755 3049**,
E: sales@nrc.nl,
W: adverteren.nrc.nl

Familieberichten
T: **020 - 755 3052**
E: familieberichten@nrc.nl

NRCWebwinkel
E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Bezorging en abonnementen
Wij streven ernaar NRC te bezorgen voor 7.00 uur, op zaterdag voor 9.00 uur.
W: nrc.nl/service,
T: **088-572 0572** (ma-vr 8.00-17.00, za 9.00-13.00)

Omgang persoonsgegevens
Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee)overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacyverklaring). Afmelden kan via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht
© NRC, 2025. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur.
Zie voor de volledige tekst: nrc.nl

Zo leest u de NRC waardering

●●●●● buitengewoon
●●●●○ zeer goed
●●●○○ goed
●●○○○ matig
●○○○○ zwak

Tijdloos wonen

Ontdek prachtige designproducten die NRC voor jou geselecteerd heeft.

HAY

Rey eetkamerstoel

Van
579,00
449,-

- › Iconisch design uit 1971, heruitgebracht door HAY
- › Uniek schroefloos ontwerp en stapelbaar
- › Robuust, elegant en tijdloos in elke kamer

HAY

Rey tafel

Van
2.199,00
1.699,-

- › Gepatenteerde verbinding tussen hout en metaal
- › Tijdloos Zwitsers design: ontworpen in 1971
- › Veelzijdig inzetbaar: perfect als eettafel of werktafel

HAY

Rey kruk

Van
479,00
379,-

- › Origineel Bruno Rey ontwerp
- › Innovatieve constructie zonder schroeven
- › Perfect als extra zitplek of designaccent

FDB MØBLER

J46 eetkamerstoel

Van
399,00
299,-

- › Deense klassieker met modern comfort
- › Tijdloos ontwerp voor aan de eettafel
- › In licht eikenhout en zwart beukenhout

SKOVBY

Kruk

Van
235,00
195,-

- › Gemaakt van massief eikenhout
- › Te gebruiken als kruk, bijzettafel of decoratief object
- › Praktisch ontwerp: ruimtebesparend en stapelbaar

